

HOLMI

IX. évfolyam 1. szám

1997. január

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rakovszky Zsuzsa*: Halottak napja • 3
Takács Zsuzsa: Ittlét • 3
Somlyó György: Sextina-kettős • 5
Kálnay Adél: A völgyben • 7
Imre Flóra: Oktávák Charles d'Orléans-nak • 21
Depresszió • 22
Bölcsességi irodalom • 22
Szakács Eszter: Hová folyik • 22
Kis aneszteziológia • 23
Isten az ír zene • 23
Kun Árpád: Árkádiához • 24
Szentkuthy Miklós: Naplójegyzetek (*Közzéteszi Tompa Mária*) • 27
Tompa Mária: Nagy álom • 45
Károlyi Amy: Euridike hallgatása • 56
Morzsák • 56
Grendel Lajos: Látogatók • 57
Déry Tibor levelesládájából (*Közzéteszi Botka Ferenc*) • 61
Kalmár Melinda: Az irodalmi élet szerkezetváltozása • 78
Gabriel Lăiceanu: Elmélkedés a szemérről
(*Demény Péter fordítása*) • 95
Kőríz Imre: Fa for men • 99
Magyar László András: Bevezető Agrippa szatírja elé • 100

- Henricus Cornelius*
Agrippa von Nettesheim: Szatíra az orvosokról (*Részlet*)
(*Magyar László András fordítása*) • 105
- Halasi Zoltán*: Költöző víz • 111
Májá • 112
- Nagy Gábor*: Pókháló-vers • 113
- William Wordsworth*: Csalogány • 113
A kakukkhöz • 114
- Philip Larkin*: A legjobb társaság • 115
- Geo Norge*: Leheletek (*Imreh András fordításai*) • 116
- Laurent Stern*: Értelmezés és beszédczárlat • 117
- Rába György*: A líra logika • 132
Lírai fényképalbumban lapozgatva • 133
Az üstökös • 133
- Babics Mihály*: A tudomány • 134
- Tóth Árpád*: Fredegonda • 135

FIGYELŐ

- Angyalosi Gergely*: Az utolsó Nyugatos (Rákos Sándor:
Senki úr Semmibe indul) • 136
- Vágvölgyi B. András*: Két magyar New York-könyv
(Forgács Zsuzsa: Talált nő;
Bruck András: New Yorkba zárva) • 140
- Kiséry András*: Egy régi könyv (Hankiss Elemér:
Hamlet színeváltozásai.
Hamlet-értelmezések a XVIII. századtól
napjainkig) • 143
- Szabó Júlia*: Ezüstkoszorú és friss babér
(Aranyérmek, ezüstkoszorúk; Nagybánya
művészete; Dokumentumok a nagybányai
művésztelep történetéből I.) • 149

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
A fényszedést az ÍRISZ Kft. végezte
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizük és visszaküldjük
ISSN 0865-2864

Rakovszky Zsuzsa

HALOTTAK NAPJA

Négy gyertyaláng lobog, négy könnyű lélek
a kinti-benti sötétség határán.
Megcsukló hangtalan nyelvek beszélnek.
A mustárospohár vastag fala a párkány

fájára halvány sugárküllőket vet.
Az ablak most láng-kettőző tükörlap:
nem látni a diófa lombjai közt a perzselt,
száguldó fellegek füstjét, a csorba holdat...

„Púpos parasztlány voltam, nem kellettem
senkinek, csak a részeg katonáknak, már őszem...
Más szennyesét pucoltam, más gyerekét dédelgettem,
most rothadó avar és folyós sár lett belőlem...”

„A hajam lenyíratam, remekül teniszeztam,
később kártyacsaták, Bécsben operabérlet...
Idegenek álltak körül a végső percben,
latolták: zongorám, komódom mennyit érhet...”

„Csinos fiú voltam, a strandon kézen álltam,
asztalnál, ágyban a bőséges húst szerettem.
Az utolsó adag morfin kábulatában
még elértem a végét, mielőtt összeestem...”

„Voltam valaha. Már élő emlékezet sem,
írás sem őrzi rég a nevemet.
A múltba, a világon tátongó részbe estem,
amely benyeli majd a földet s az eget...”

Takács Zsuzsa

ITTLÉT

Kiadta döntésre sorsomat a sárga
gesztenyefasornak, egy-egy telefonnak,
a légvezeték himbálózásának, a cipősarkak
koppanásának, a dió kopogásának, az ág

búcsúvételének, arca ablakomon benéz:
látja szétdobált könyveimet, a postai
értesítést asztalomon, a szemüvegtokot,
látja a papíron elakadt írást, kiadta

sorsomat az utcának, az aszfaltsebek
és kirakatragyogás bőrömbé isszák magukat,
igent kéne mondanom, de még húzom az időt,
még elő sem vettem bőröndjeimet.

Lélekszerű ruhák között, mint habban,
megmártózom egy-egy selyemblúz karjaiban,
dérzilán lélegző virágok
között a félgömb gombok csúcsain elkószálok.

Félhosszú szélben lengő fényes hajak
egy szála még kabáthajtókámon maradt.
Még meggondolhatja magát,
még visszazárhatom a bőrönd fedelét,

hiszen csak déli fél egy, de már esik
odakint és esteledik.
Még lehet, hogy Napja följön?
Bosszantanak a könnyecseppek a Földön.

Okmányaimon a nyugtalan betűk már indulóban.
Jó volna útikönyvet szerezní valahonnan.
Lapály van ott, vagy egy alagúton át
küzdí az útonlévő át magát?

Reggel és este egybeomlik ott?
Az utas hiába porolja kabátját,
piszkosan érkezík, a haja csapzott,
szemüvege csonka, bakancsát levetették,

az úti sebészek álmában összeverték.
Öv, csatok, karkötők, pántlikák,
selyemsálak és bársonymellények
nélkül bátran, csak előre, esernyők,

ballonok, hasítottbőr szoknyák,
ingek, törülközők, szivacs, köntösök,
lepedők nélkül, ahogy világra
jöttem, kísérők, nyugtatás, terelés,

karolás híján, világosság, világítás
és megvilágosodás hiányában,

előre, bátran törekedni, jó így,
könyörgés földi mása: vers!

Végtére kiderül, hogy szűk a hely,
a fülke ajtajában résnyi csak,
csapódó függönyök és fázó utasok,
kik nem késnek le többé vonatot,

mert ez az utolsó járat, a nulladik
óra ez. Tömeg az állomáson, és ugyanakkor
senki, s a legfurcsább, hogy újak a részletek,
a terelőkoriátok, a világos szögletek,

a hangszóróból ránk irányított csend,
az egész, régtől, mégis ismerős,
akárha jártam volna többször itt.
Gyerekkoromban egy balatoni állomáson?

Vagy később a magyar–román határon?
Ezer lehetőség: Warszawa–Glówna?
Székesfehérváron az éjjeli kusettból
kitekintve láttam ezt a kockát?

A filmet leforgatták, aztán sohasem adták?
Tudásom róla *a priori*?
(Nem szabad róla szólni?)

Benéz egy arc az ablakon és int,
vagy szánakozva ing és teste nincs:
még csak déli fél egy, de már esik
odakint és esteledik.

Somlyó György

SEXTINA-KETTŐS

Már nem temető volt Csak *Temetődomb*
Fűbe süppedt fejfák a fák alatt
Keze először járt két verdeső comb
Között Ahogy a semmiből előront
A gömbvillámpattintott pillanat
S ujján száradt szívárványló maszat

(A versírók ma rühellik a verset
[Isten tudja akkor mért verset írnak]
A *sornak* befellegzett – furcsa szerzet –
Lassan nem marad belőlük csak írmag
Bújtatják mint szándékát a szatír vagy
Mint kétlábúak lábuk közt a szexet)

Ablakon át rájuk bukott a holdfény
S egymásra ők Egymás alatt felett ők
A csillagok közt csillagként kerengők
Míg úgy csillogott mint az égre feljött
Holdvilágban a tó tükrén a holdfény
Tükrös hasán az énből kicsordult én

(Bújtatják mint női blúzon az öltést
Mint nadrágok sliccén cipzárt vagy gombot
Mint gyilkos a szúrt sebbe beletört kést
Mint pénzmosók piszkos titkát a bankok
Mint barlangbejáratát a vakondok
Úgy is mondhatjuk Mint költők a költést)

Ádám-Évaként vacogva futottak
Úgy is nem is mint a kitaszítottak
A nyílt utcán kezük összefonódva
Gyötrött szemérmükön Masaccio-módra
Végül is a vetetlen ágyra rogytak
Paradicsomból a Paradicsomba

(Mint akik az üldözöttet bújtatják
S mint ugyanő majd volt szállásadóját
Mint Éva rejté Úr elől az almát
Mint Nagymenedzser az áfás adóját
Mint dunnák közé kiscsaj a machóját
Mint cica – dolgavégeztével – almát)

Idegen neveddel volt tele szája
Formázta ajka és becézte nyelve
Harapva tépve kilökve lenyelve
Suttogva és sikoltva és kiáltva
Ahogy szüzességét neked kínálta
Mint áldozati húst oltárra vetve

(Mire felfognád a jelen csak emlék
S ha nem lényegülne át a jövőbe
A múlt – sosem lehetne múlt belőle
Így válik mindig-új lété a nemlét
Így költözik a semmi az időbe
Így foszlik nemlettséggé a jelenség)

Ahogy kinyílt – kékszilva magvaválva –
Szája előtt a húsgyümölcs-tekervény
Nem volt többé oly Ariadne-szála
Mely a labirintusból kivezetvén
A jó útra vitte volna Magába
Csuklott mint egy megfejthetetlen rejtvény

(Én vállaltam hogy vállalom e sorra
Sort e feledés szülte újdön-újat
Ahogy borzongva egymáshoz simulnak
S egy a más messziről is átkarolja
Mint közös görcsbe rándulnak az ujjak
Ha férfiméretet vesz női forma)

A hús a hús a minden húsok útján
Csapong s téblábol mind ami nem is lett
Telítés-ürítés üreg és nyúlvány
Egyetemes Elve dicséri Istent
Ahogy *Seint* a *Zeittel* összekutyulván
Teremtüvé ezt a Semmit a Mindent

(A történelem nem az ami történt
Sejtelve sincs miről azt hiszi tudja
Csak ami a millió magába tört lényt
Idegsejtjei zárványába csukja
[Ahogy beletörök tövis az ujjba]
Kiválthatatlan kinként vagy gyönyörként)

(Tornada vagy Nyúlvány)
Hozsánna néktek és megint hozsánna
Sárkánygyíkok Patások és Petések
Ámor és Éva Vének és Zsuzsánna

Kálnay Adél

A VÖLGYBEN

Az az utca már nem létezik, hiába van rajta a város térképén, hiába áll meg most is a hetes busz éppen a törpés ház előtt, ahonnan már fel lehet látni egészen a völgy végéig, hiába jönnek-mennek az emberek, mintha mi sem történt volna. Nem létezik, mert úgy belekapott az idő, ahogy a szél belekap a gyanútlan felhőkbe, és repíti őket kényére-kedvére, hogy végül a kedves, szelíd formájú fehér pamacsokból alakatlan, buta

gomoly legyen valahol a világ másik táján, és észrevétlenül szétoszoljon, miután könnyeit kisírta. Azt az utcát is addig görgette, forgatta az idő, míg nem széthullt sok kicsi darabra, egész pontosan annyira, ahány ember lakott benne, s mindegyik vitte magával a maga darabját, ahová csak került a világban. Nagy örökség, valakinek csak egyetlen öröksége, s olyan féltve őrzi, hogy még álmában is alig meri elővenni.

Elza úgy volt ezzel, ahogy nagyanyja a stafírunkjával. Időnként elővette, nézegette, ült fölötte egy darabig, simogatta a szép hímzéseket, aztán gondosan visszapakolt mindent a szekrénybe. Elza meg az emlékeit porolgatta, fényesítgette, aztán visszazárta őket szépen oda, ahol voltak, soha nem illesztgette őket egymáshoz, mert azt tartotta, külön-külön is olyan szép mindegyik, minek fáradozna. Nemrégén azonban álmában a völgyben járt, és bizony furcsa dolog az álom, mire nem képes, megborzongott bele. Olyan valóságot képes teremteni, ami nagyobb hatással van rád, mint az igazi, ha felébredsz, nem érted, miért vagy ott, ahol vagy, mikor minden porcikáddal azt a másik helyet érzed, miért azok az emberek vesznek körül, mikor te egész más emberekkel voltál ez idáig, s velük lenne még dolgod továbbra is, s csak sajog mindened, tested, lelked, mire nagy nehezen megadod magad, elhiszed végre, amit látsz, aztán lassan beletörődnek sejtjeid is, teszed tovább a dolgod, de már semmi sem olyan, mint volt az előző napon. Így magyarázta furcsa hangulatát mindenkinek, aki csak elébe került aznap. Elza fodrász volt, s a szakmájában azt szerette a legjobban, hogy beszélgethetett bárkivel bármiről. Mondom, ott voltam a völgyben, és találkoztam mind az emberekkel, akik ott éltek régen. Milyen völgy volt az, Lizikém, mondta ekkor egy kövérkés asszonyság, kihajolva a bura alól, meséljen már, úgy szeretem magát hallgatni. Hát, válaszolt Elza, nagyon jó kis völgy volt az. Tudja, ott nőttem fel, ott ábrándoztam mindenféléről, azt hittem, soha el nem hagyom. Ha visszagondolok, micsoda terveim voltak, aztán semmi nem úgy lett. Nézte magát a tükörben, ahogy egy ismeretlent fürkészt az ember, aztán sarkon fordult, és elővette a söprűt. Csak azt ne mondja, hogy nem fodrász akart lenni mindig is, nevetgélt a hölgy, és babrálni kezdett a fején. Jöjjön, nézze már meg, úgy csíp itt valami. Elza kitekert, betekert néhány csavarót, most már jó lesz, mondta, még tíz perc, aztán kivesszük. Mindig énekesnő akartam lenni, amióta az eszemet tudom, de nem mertem senkinek elmondani. Anyám meg is halt volna a rémülettől, ha megtudja, de valószínűbb, hogy el sem hitte volna. A hölgy összecsapta a kezét, ne beszéljen, Lizikém, ez igazán különös, ha nem meséli el, megöl a kíváncsiság. Nem sok mesélnivaló van ezen, ez volt az én titkos vágyam, szerintem már így születtem, ezzel az akarattal. Egyszer aztán, lehettem vagy hét éves, fent énekeltem a cseresznyefán, és akkor a szomszéd, a Varga bácsi ott szántott éppen szinte alattam, mert a fa messze kinyúlt az ő szántóföldjére, én meg épp azon a kinyúló ágon hintáztam, szóval Varga bácsi felkiáltott, de nem is nekem, csak úgy bele a világba, hát énekesnő lesz ebből a lányból vagy mi! No és akkor tudtam, hogy hiszen én is éppen ezt akartam mindig, s ennek így is kell lenni. De azt már sem a drága jó Varga bácsi, sem én nem tudtam, hogyan kell azt csinálni, hogy valaki énekesnő legyen. Ugyan, Elza, mondta rosszállóan anyám, amikor elmeséltem neki, hogy az egyik osztálytársam nővére énekel és táncol, ugyan, Elza, sopánkodott, ez olyan komolytalan dolog, nem tudom, mit szólnak a szülei. Ezek után hogyan is beszélhettem volna az én titkos vágyamról? Hát ezt megértem, mondta a hölgy, és szép lassan szedegetni kezdte a hajából a csavarókat, nekem volt egy nagynéném, az táncosnő volt, és otthon csak úgy

emlegették, hogy az a táncosnő, mintha neve sem lett volna, s mindig volt a szó körül valami gúnyosság vagy sajnálat, nem is tudom, de nekem rossz volt hallani. De hát ez régi eset, magának, Lizike, csak nem kellett volna hagyni magát, pláne, ha szép hangja volt. Szép volt nagyon, nézegette magát megint a tükörben Elza, szép volt, de aztán lassan valahogy eltűnt, hogy hová, ki tudja? Megvonta a vállát, ezt is figyelte, aztán fintorgott, persze, odalett, ahová minden, a karcsú derék, a hosszú haj meg a pisze orrom. Tényleg már alig jut eszembe. Ránevetett a tükörképére, és tudta, hogy nem mondott igazat, hiszen állandóan eszébe jut, még csak nem is kell álmodnia, nem is kell a tükörbe néznie, elég csupán a lépései ritmusát figyelnie az utcán, mert azt járják ki, nem az vagyok, aki lehetnék. Mert az igaz, hogy nagyon szerette, amit csinált, ügyes keze volt, sok-sok ötlete, de hiába ez a munkája vagy húsz éve, egyáltalán nem érezte magát fodrásznak. Igazából nem is tudta, minek érzi magát. Lizikém, márpedig maga vérbeli fodrász, aranyujjai vannak, dicsérte a testes hölgy, aki minden harmadik nap ott ült nála, hogy énekesnek milyen lett volna, azt nem tudom, de például gyóntatónak tudnám még elképzelni, mert szép finoman kiszedi az emberből még azt is, amiről nem is sejtette, hogy tud róla beszélni, na és aztán, ahogy meg tudja az embert vigasztalni, az kész áldás! Köszönöm, hogy ezt mondja, nevetett Elza, nem voltam én mindig ilyen, sőt, de talán lassan változom. Legalább másnak legyek hasznára, ha már a magaméra nem tudok, gondolta magában, s újból a tükröt figyelte, látszik-e valami az arcán, de semmi nem látszott. Lizike, lelkendezett a hölgy, a maga élete biztosan kész regény! Kié nem az, Margit néni, kié nem az, mindnyájunknak lenne mit mesélni, nem igaz? A legszörnyűbb, ha az ember egyszer rájön, hogy egy másik regényt szeretne, mert ebből a mostaniból elege lett annyira, hogy már a végére sem kíváncsi. Ne mondjon már ilyet, teljesen megijeszt, sopánkodott Margit néni, maga még nagyon fiatal. Igaz is, helyeselt Elza, még annyi minden lehet, még annyi minden érhet, még annyi oldallal bővílhet a regény, csak kár, hogy bizonyos részeket nem lehet kitörölni és újra megírni. Vannak olyan részek, drágám, nyitotta tágra szemét Margit néni, alig hiszem. Nekem minden úgy volt jó, ahogy volt, elégedett vagyok. Hát nagyon kevés ilyen ember van, nem mondom, de nekem mindig is ilyen volt a természetem. Jó magának, Margit néni, de jó magának, sóhajtotta Elza, tényleg alig van ilyen ember. Bár talán a szüleim ilyenek, pontosabban öregkorukra ilyené váltak. Ahogy hallgatom őket, mintha minden rendben lett volna, különös. Nekem persze megvannak erről a magam emlékei.

Itt van például, amikor kiderült, hogy fodrász akar lenni. Csak azért csinálta ezt, hogy engem bosszantson, magyarázta az anyja mindenkinek, mert ilyen makacs embert még nem hordott hátán a föld. Nem akart vele vitatkozni, anyust úgysem lehetett semmiben megingatni, amit a fejébe vett. Az igazság az, hogy függetlenné akart válni minél hamarabb, s azok közül, amiket a szülei javasoltak, semmi nem tetszett. Legyel jogász, mondta az apja. Én is az lettem volna, ha hagyják. De ő nem akart jogász lenni, nem akart civakodó embereket látni, elég volt neki a családja, azt se tudta, hogy bujkáljon előlük, ha rájuk jött a panaszkozhatnak. Apádat semmi nem érdekli, egy ember fontos neki, saját maga, tette fel a folyton játszott lemezt anyja, ha éppen megint elege lett mindenből. A minden, az maga az élete volt, a sorsa, abból lett elege, és olyankor napokig dúlt a vihar a lelkében. Látszólag egy apróság robbantotta ki, de hát ez csak az utolsó csepp volt a pohárban. Sajnos sem Elza, sem az apja nem vette észre, mitől és mikor telik be a pohár, így azt sem érezték meg, mikor jön az utolsó csepp. Csak

arra eszméltek fel, amikor már rájuk zúdult az a bizonyos pohár, akkor aztán csuromvizesek lettek mindketten. Elza nagyon szerette az anyját, védte is körömszakadtig, de ilyenkor sosem értette. Ijesztő volt a harciassága, könyörtelennek látszott, szinte gonosznak, ahogy sérelmeit sorolta, pedig minden igaz volt, amit felsorolt, mégis: egy idő után már apust kellett sajnálni, olyan védtelennek látszott, ahogy lehajtott fejjel, szinte roskadtan ült, miközben hulltak fejére a bűnei. Jóval később tudta meg, hogy milyen szoknyabolond is volt az ő apuskája, addigra jobbára már csak a vén diófa alatti széken üldögélt, s a nap nagy részében oldalra billent fejjel aludt, s boldogan túrte, hogy felesége úgy dajkálja, mint egy kisbabát. Öregkorukra már egyáltalán nem veszekedtek, úgy éltek, mintha egymás gyerekei volnának. Elza gyakran gondolt arra, mi lett volna, ha nem teszik tönkre egymás életét, aztán az jutott eszébe, talán így csiszolódtak egymáshoz, ezért lettek olyanok, mint két sima kavics. Amikor egyszer beszélgettek erről, anyja nevetett, és azt mondta, hát volt mit csiszolni, az biztos, s látszott, hogy úgy gondol vissza régi önmagukra, mint két rakoncátlan ismerős gyerekre, elnézően, de mindenképpen idegenül. De nézzük most már a te életedet, biztatta Elzát, ám ő elhárította, azon nem volt mit nézni. Olyan, amilyen, vont a vállát, bárki kérdezte erről. Zűrzarvos, de csak letisztul egyszer. Eszébe sem jutott, hogy a maga életét összehasonlítsa a szüleiével, más kor, más világ. Még azt sem lehetett mondani, hogy mintát kapott tőlük. Soha nem akart úgy élni, mint ők, sem példa, sem ellenpélda nem voltak a számára. Egyetlenegy dolog miatt azért bosszús volt az anyjára. Állandóan azt sulykolta belé, Elzikém, te más vagy, mint a többi. Ezt nem kellett volna, hiszen épp ettől szenvedett, ettől a másságtól, s egyetlen vágya sem volt, amióta az eszét tudta, csak hogy olyan legyen, mint a többiek. Nem tudott mit kezdeni furcsa gondolataival, a fejében megjelenő képekkel, a mai napig nem érti, csupán megszokta őket. Olyan vagy, mint az apád, ijesztgette őt oly sokszor az anyja, mész a magad feje után. De hát ez sem volt igaz, legalábbis így nem, apusnak tartása volt, ugyanakkor örökölt némi gátlástalanságot gavallér őseitől, nem volt benne egy szemernyi szorongás vagy aggodalom. Elbánt már párszor velem az élet, most én következem, fenyegetőzött, ha csitítgatták, mondaná halkabban a véleményét. Elvették mindenünket, nem tanulhattam, börtönben csücsültem, mit tudnának még ugyan csinálni velem, s ilyenkor anyus nem győzte csendesíteni. Legyen már eszed, János, hallgass már el, kérlek, és csak tördelte a kezét, rágta a száját idegességében. Kár volt. Nem olyan idők jártak már akkor, hogy veszélyesek lehetek volna apus szavai, s különben is a kutya sem figyelt oda, mit beszél egy egyszerű hivatalnok. A lelke mélyén ezt apus is tudta jól, ám bátorságának értékéből ez semmit nem vont le Elza szemében. Apusra sosem lehetett haragudni, talán mert egész életében megőrzött valamit gyerekségéből, s valahányszor rosszat tett, mindig ez a gyerek bújt elő belőle, és megadóan várta a büntetést. Elég sokszor félrelépett, de talán nem annyiszor, ahányszor a felesége vádolta. Hogy mi az igazság, az már soha nem derül ki, mert mintha mind a ketten sajátos amnéziában szenvednének, ezekre a dolgokra nem akartak emlékezni. Pedig mennyi sírást, ajtócsapkodást, különköltözést, fenyegetőzést élt meg Elza, hányszor aludt anyjával a kiskonyhában neszekre fülelve! Mennyire szörnyű volt ilyenkor a kinti világ! Később álmaiban gyakran előjöttek azok a rémes érzések. A nyári konyhát csak egy egyszerű ablakos ajtó választotta el a külvilágtól, Elza úgy érezte, mintha a falak is sokkal vékonyabbak volnának. Nem is hallotta, inkább sejtette, mi lehet odakinn. Soha máskor nem rettegett annyit, mint ezeken a kiskonyhában töltött éjszakákon, amikor anyja a gyötrelmekről kimerülve, félrebillent fejjel aludt, s hiába szólongatta, rázogatta, kép-

telen volt visszahozni őt abba a világba, amelyből az álomba menekült. Emlékszik, egyszer egy ilyen éjszakán ijesztő, zúgó hangot hallott, s amikor kilesett az ablakon, látta, hogy egy hatalmas jármű mászik fel a domboldalon, sárga fénynyalábot imbolyogtatva maga előtt, s ezt egy másik is követte, föl-le jártak a dombon, s ő azt gondolta, kitört a háború, más nem lehet, s majdnem bepisilt félelmében. Sívóan nézett át a nagy házakra, amely olyan erősnek és biztonságosnak látszott, s amelyben ott aludt nyugodtan az apja. Át akart szaladni, dörömbölni, de akkor megsajnálta az anyját, nem hagyhatom cserben, gondolta, ezért csak alaposan kisírta magát, aztán fülére kispárnát szorítva elaludt. Másnap kiderült, hogy a lenti szomszéd szántatta éjszaka a földjét két lánctalpas traktorral. Kis butám, mondta anyus, hát a háború nem ilyen, s úgy nevetett, mintha valami igen jó viccet hallott volna, s akinek csak tehetette, elmesélte. Elza nem örült ennek. A felnőttek annyit beszéltek a háborúról, s ő is ahány filmet csak látott, az mind arról szólt, miért ne félhetett volna tőle. Irigyen nézte anyját, milyen vidám, nem látszik rajta, hogy az éjjel a kiskonyhában aludt, hogy órákig sírt, s rekedtre veszekedte magát apussal. Elzának, ha sírt egy kiadósat, napokig vörös volt a szeme, de még az arca is ott, ahol a könnyei végigfolytak, marták az arcát ezek a könnyek, anyus pedig ártatlan, tiszta kék szemmel nézett a világra, és nem létezett senki, aki el tudta volna róla képzelni, hogy képes válogatott durvaságokat vágni a férje fejéhez, nem riadva vissza tányérok és vázák csapkodásától sem. A cirkuszok mindig nőügyek miatt voltak, nőügyek, amelyeket apus szóval sosem ismert be, de anyus mindig megérzett. Azok a nők! Titkárnök, ügyintézők, pincérnők, fiatalok és idősebbek. Úgy tűnt, mintha apusnak egészen különös, senki által nem követhető szisztémája lett volna a kiválasztásuknál, bár az is lehet, nem is ő választott, hanem kiszemelt áldozat volt, aki egyszerűen nem tudott nemet mondani. S ha így volt, sosem hazudott, amikor azt mondogatta, hogy ő csak egyetlen nőt akart egész életében, és ez épp anyus, hát miért bánik vele oly kegyetlenül. És anyus tényleg kegyetlenül bánt vele ilyenkor. Pontosan tudta, mi fáj legjobban a férjének, s azt cselekedte. Tüntetően nem beszélt hozzá, szabályosan semmibe vette. Megjegyzéseket tett rá, úgy beszélt róla, mintha ott sem volna, Elzával üzengetett neki, holott ott ült a szobában, s ez Elza számára igazi kinszenvedés volt, nagyon szégyellte magát, nem is tudta, miért. Amíg egészen kicsi volt, csupán furcsa játéknak tűnt, amit időnként játszani kell azzal a két emberrel, akiket a legjobban szeret, aztán szégyellnivaló lett, végül nevetséges. Kérdezd meg apádat, kér-e még a levesből, mondd meg apádnak, hogy keresték, tudasd apáddal, hogy kinőtted a cipőt, venni kéne egy újat. Elza nem ismételtette el ezeket a mondatokat, csak az apjára nézett, aki ilyenkor sosem nézett vissza, látszólag nem is hallott semmit, aztán nagy sokára csendesesen válaszolt. Persze ilyenkor már túl voltak a nagy cirkuszon, innen már közel volt a kibékülés, s ezt mindenki tudta jól. Az egész azzal volt nyakon öntve, hogy minderről csupán ők hárman tudtak, senki más. A te szüleid, mondta barátnője, aki a szomszéd völgyben lakott, úgy élnek, mint a galambok, sose veszekednek. Sose, hagyta rá Elza, és még hozzátette, igen, nagyon szeretik egymást. És ez így is volt, szerették egymást, különös, kisajátító szeretettel. Mintha mindkettőnek az lett volna a fontos, hogy a másik felől biztos lehessen, maguknak könnyen meg tudtak bocsátani bármit, a másiknak pedig csak nagyon nehezen. Harcaik rendre Elza előtt zajlottak, nem törődtek azzal, mit halljon, mit ne halljon, nem titkolóztak, mégis, Elza tudta, telis-tele vannak titkokkal, ezért nem igazán örült, amikor meséltek neki magukról. Miközben hallgatta őket, állandóan az motoszkált a fejében, hogy biztos most hagynak ki valami lényeges részt az életük meséjéből, s milyen jól érezte, milyen jól!

Például anyus, aki soha nem volt hűtlen a férjéhez, már ha ezen egy rendes, szerelmi viszonyt értünk, de volt egy másik férfi, akit egész életében szeretett, akié egyszer régen volt, még apus előtt, aztán már csak anyi, hogy időnként látta, beszélt vele. És mégis, Elza tudta, ha ez a férfi megfogná a kezét, elmenne vele akár a világ végéig, hogy aztán ott éljen vele, még ha teljes boldogtalanságban is. Hogy honnan tudta ezt a nagy titkot Elza? Hát onnan, hogy néhányszor tanúja volt annak, amikor ez a két ember egymásra nézett. Látta, hogy zuhannak bele egymás tekintetébe, hogyan szűnik meg ilyenkor körülöttük a világ, hogyan változik meg anyus arca, tartása, hogyan borzong meg, s tépi ki magát végül ebből a bódító, érintés nélküli ölelésből, hogyan oldalog el szégyenkezve, s hirtelen kivirágzó szépsége hogyan tűnik el egy pillanat alatt. Egyszer meghallotta, amint anyus azt mondja a barátnőjének, ma éjjel megint vele álmodtam, aztán mindketten sokáig hallgattak. Olyan kétségbeejtő, mondta még anyus, s látszott, hogy valóban kétségbeesett, annyira szörnyű, hogy napokig nem találom ilyenkor a helyem, még az étel is keserű. Megint hallgattak, később másról kezdtek beszélni, de Elza tudta, ki volt az, akiről beszéltek, aki még az álmaiba is belopakodik anyusnak, hogy ott se hagyja békén. Hogy apus mindebből mit sejtett, ki tudja, egy biztos, hogy nem szerette azt a férfit. Ha csak tehetne, gúnyos megjegyzéseket tett rá, s Elza látta, milyen nehezeére esik anyusnak, hogy megállja szó nélkül. Egyszer, nem olyan régen történt, végre meg merte kérdezni az anyját, mit jelentett számára az a férfi. Félve kérdezte, mert még emlékezett, milyen állapotba került anyus, amikor értesült a haláláról. Jó barátom volt, szerettem, válaszolta, persze nem úgy, ahogy te gondolod, tette még hozzá, aztán zavarba jött, mert érezte, hogy ezzel vált igazán gyanúsá. Tudott-e erről apus, kérdezte Elza, és anyus azt felelte, nem volt miről tudnia, s látszott, hogy többet nem hajlandó erről beszélni. Elza pedig elszégyellte magát. Mit kutakodik ő, mi után kotorászik a múlt hamujában? Gyakran elnézte őket mostanában, a két kicsi öreget, mert kicsik lettek, egészen aprók, még apus is, pedig őrá mindig azt mondták, szép, derék ember, nézte őket, ahogy tesznek-vesznek, kapálgatnak a kertben, kísétnak a temetőbe, és sokáig üldögélnek a kispadon, szemben a sírral, ahová nemsokára majd ők is kerülnek, nézte békéjüket, ragaszkodásukat egymáshoz, s arra gondolt, talán ezért, az ilyen napokért, évekért érdemes mégis végigcsinálni, s azonnal meg is bocsátotta nekik viharos, félelmekkel teli gyerekkorát, s amikor a régi időkről beszélgettek, sohasem igazította meséiket a valósághoz, hagyta, hogy úgy emlékezzenek mindenre, ahogy az a legjobb nekik. Azok szép idők voltak, ott a völgyben, emlékezett apus, igen, felelte anyus, akkor szépen, csendben éltünk, igaz, Elzi, s Elza rábólintott, s mosolyogva figyelte, hogyan írják lapról lapra újra azt a nagy közös regényt, ami az életük.

Az igazság egyébként is az, hogy a völgyben töltött évek valóban szépek voltak. Azt nem tudta Elza, milyen lehetett a völgy, mielőtt emberek költöztek oda. Lehet, hogy bozótos erdő borította, mint a többi ilyen hasadékot, s bizonyára a homokkő sziklát s a barlangot sem lehetett látni, ha a vasút felől fürkészte valaki. De az is lehet, hogy mindig is selymes, hosszú szárú fűszálak ringtak a dombtetőn, amit egyébként nemcsak Elza, de mindenki más is hegytetőnek mondott. Selymes füvek, mézillatú virágok, kanyargó ösvények, amit a gombázó, szedret, zamócát, csipkét gyűjtögető emberek jártak ki, keskeny vízmósás, amiben felhőszakadás után nem víz, hanem sárga, sűrű iszap hömpölygött, ez volt a völgy, Elza völgye, egy a sok közül, amik egészen a határig, de lehet, hogy még azon is túl, keresztben, hosszában barázdálták a hullámzó dom-

bokat. Amikor Elza egyszer elmesélte egy pszichológus vendégének, milyen gyakran álmódja azt, hogy szorosan hozzátapad egy mohazöld hegyoldalhoz, s aztán egyik hegyről a másikra szökell, vagy éppen suhan fölöttük, a pszichológus felnevetett, és azt mondta, mindezek szexuális töltésű álmok. Tényleg, csodálkozott akkor, s úgy tett, mintha elhitte volna, aztán együtt nevettek tovább, de tudta ő jól, nem arról van itt szó, sokkal inkább a biztonságot jelképezik ezek az álmok, a biztonság utáni vágyat, ami azóta hiányzik, amióta eljöttek onnan, az egyetlen helyről, ahol oltalom alatt állt, különös, nem embertől való oltalom alatt. Hogy tudatok erre az isten háta mögötti helyre költözni, mondta Ica néni, amikor egyszer eljutott hozzájuk. Ica néni Pestről jött, apusnak volt a nagynénje, s olyan hosszú vörös körmei voltak, olyan égővörös haja, hófehér bőre s még hófehérebb bundája, hogy a völgyben egy pillanat alatt elterjedt, hogy valami nagy híresség érkezett. Elza lehetett vagy tizenkét éves, amikor a művésznő, mert egymás között így hívták, bezörgetett a kapun, nyomában a káromkodó sofőrrel. Ica néni is elég ideges volt. Neki az volt a baja, hogy a túsarkú cipőjével nem bírt sértetlenül átjutni azokon a hatalmas kátyúkon, amik teljesen szeszélyesen keletkeztek, majd tűntek el aszerint, hogy a gyakori felhőszakadások hogyan látták célszerűnek átalakítani az emberek által olyan unalmasan elegyengetett utat, a sofőr pedig azért dühöngött, mert kénytelen volt két hatalmas bőröndöt cipelni, hisz a kocsiját lent kellett hagynia. Ica néni nem is volt művésznő, hanem művészfeleség, még-hozzá többszörösen. Akkor éppen Amerikából érkezett, aztán ment tovább Olaszországba, egyik férjétől a másikhoz, a régitől az újhoz. Csodálatos lesz, áradozott az elképedt anyusnak, Amerika is szép volt, csak már kissé unalmas, de Olaszország, Róma, Nápoly, Velence, álmaim városa, már alig várom. Mintha Ica nem férfiakhöz, hanem országokhoz, városokhoz menne hozzá, mondta anyus a férjének, mikor egyedül maradtak, s olyan szemrehányóan mondta, mintha legalábbis apus tehetne erről. Apus pedig a vállát vonogatta, ő már csak ilyen, védte meg, mindig is ilyen volt. Hát Ica néninek semmi sem tetszett. Hogy tudtok itt élni, sopánkodott, itt minden, minden olyan lehangoló, olyan szegényes, és úgy nézett apusra, olyan részvétellel, ahogy csak reménytelenül beteg emberre szoktak. János, sóhajtozott, istenem, hát ide jutottál, te a te képességeiddel, kint már milliomos lehetnél vagy tudom is én. Még szerencse, hogy ezt szegény anyád már nem látja. Elza viszont látta, hogy anyus ideges lett, annyira utálok, mondta később, amikor Ica így affektál. Beállit a fehér bundájában, a gyerekek nem hoz egy szem cukrot sem, és csak beszél, beszél. Bohócot csinál magából, benne van már a korban jócskán, hogy veszi ki magát ez a stílus. Ica már csak ilyen, ismételte apus, anyám húga, hát hadd mondja, ha így jobb lesz neki. De Elzának tetszett Ica néni, tetszett rajta minden, az is, ahogy beszél, kicsit idegen akcentussal, tetszett, ahogy végigsuhant a lakáson, a kerten, parfümjének illatát még a szabadban is órákig lehetett érezni, ez is annyira kellemes volt, és Elza azt is megértette, hogy egy ilyen gyönyörű, elegáns hölgy nem érzi itt jól magát, mit is kezdene egy ilyen helyen, ki csodálná, kinek mesélhetne azon az érdekes, éneklő hangján, ugyan kit érdekelnének itt azok a nevek és helyek, amiket ő olyan élvezettel emleget? Figyelte, milyen elegáns mozdulattal hajította le magáról a bundát, úgy terült szét, mint valami hatalmas legyező, s szinte teljesen betéritette a dupla ágyat, amin anyusék aludtak. Nem akarom, hogy koszos legyen, mondta könnyedén. Miről beszélt ez, hápogott még órák múlva is anyus, hallottad, mit mondott, mi az, hogy nehogy koszos legyen?! Hát koszosak vagyunk mi, na, koszosak? De apus erre már semmit nem felelt, csak tehetetlenül széttárta a kezét. Akkorra már Ica néni nem volt sehol, illetve bizonyára a

város egyetlen szállodájának ablakából nézegette gyanakvóan a tájat, az óriási füstölő kéményeket, s talán éppen akkor határozta el, hogy soha többé nem jön vissza. Elza sajnálta, hogy csak ilyen rövid ideig láthatta, néhányszor álmodott is vele ezután. Egyszer éppen azt, hogy kimennek együtt a hegy tetejére, s elnéznek messzire. Ica néni sikongat a gyönyörűségtől, meg tapsikol, hogy olyan szép onnan fentről minden. Mint a tenger, mint a tenger, azt sikongatja, s valóban, a végtelen kékségébe vesző dombok egyszer csak megmozdulnak, mintha hullámok volnának, s lágyan ringani kezdenek. Először örül Elza is nagyon, de aztán észreveszi, hogy a hullámok közelednek, s mindjárt eléri a völgyet, össze akarják nyomni, el akarják nyelni. Ica nénihez fordul segítségért, de rémülten látja, hogy megváltozott, olyan lett, mint egy gonosz tündér, hófehér bundája lebeg körülötte, s kinyújtott karjával messzire mutat. Itt nem lehet élni, ezt mondogatja, s mintha húzná magával őt, vinné messzi tájak felé. Aztán hirtelen beleszökken a hullámokba, s egyre messzebb, messzebb kerül, végül már csak egy legyezőforma fehérség látszik, amint imbolyogva távolodik a kék vizen. Szörnyű álmom volt, mai napig sem tudta elfelejteni, emlékszik arra is, hogy napokig teljesen a hatása alatt állt, s különösebben meg sem lepődött, amikor megjött a hír, hogy Ica nénival baleset történt a nászútján. A hajó, amellyel szép, új tájak felé igyekeztek, viharba került, és elsüllyedt. Iszonyú, mondta anyus, ő pedig újból megállapította, hogy minden hely veszélyes lehet, ami a völgyön kívül van. Nagyon sajnálta Ica nénit, s azt is sajnálta, hogy nem mert tőle semmit kérni, még valami emléket sem. Amikor kimentek a kertbe, akkor Ica néni hirtelen magához ölelte, majd eltartotta jó messzire, aztán újból megölelte, és azt mondta, istenem, mintha Hédit látnám, mit adjak neked, mondd csak, könnyezett, kérj, amit csak akarsz! És ő azt mondta illedelmesen, köszönöm, nem kérek semmit, s Ica néni nem csodálkozott, nem erősködött, hanem rögtön belenyugodott, hogy semmit nem kér. Letörölte könnyeit, elővette a púdertartóját, s rózsaszín felhőt pamacsolt az arca fölé. Na, menjünk, karolt bele Elzába, s még csak pillantásra se méltatta a kertet, a roskadozó gyümölcsfákat, sem a dombokat körben, görcsösen kapaszkodott, és a földet nézte, nehogy kitörjön a cipősarka vagy megránduljon a bokája. Mi lesz már, naccsád, meddig várjak, pörög a taxióra, kiabált a sofőr, aki még mindig ott állt a két hatalmas bőrönd között, de akkor lett csak igazán ideges, amikor Ica néni azt mondta, fogja a bőröndöt, visszamegyünk. Ne haragudjatok, fordult anyusék felé, látom, itt nem lehet aludni, hisz csak két szobátok van. Apus mondott volna valamit, de Elza látta, hogy anyus megrántja a karját. Hát sajnós, mondta anyus gyorsan, sajnós ilyen kevés a hely, s ágynemű is alig. Na igen, forgolódott egyre türelmetlenebbül Ica néni, megyek is, nem hiszem persze, hogy lenne még vonat, de majd a szállodában alszom egyet. Mindnyájan lekísérték, a sofőr ment elől, Ica néni apusba kapaszkodott, Elza anyjával hátul. A szomszédok mind kint álltak már, s nézték őket leplezetlen kíváncsisággal. Anyusék mindenhová odaköszöntek, váltottak pár szót. Miféle népek laknak itt, kérdezte Ica néni a völgy aljában, s úgy nézett visszafelé, olyan viszolyogva, mintha pókokat vagy csúszómászókat látna közeledni. Válaszolni már nem maradt idő, mert a sofőr szörnyű szentségtörésben tört ki. A kocsit rejtélyes módon valami az árokba taszajtotta, két kerekével kapaszkodott csak az úton, az oldalát pedig vastagon végigkarcolta. A sofőr az öklét rázta, majd apussal valahogy kiemelték az árokból az autót, bepakolták a bőröndöket, besegítették Ica nénit, aztán integettek egészen addig, míg el nem tűntek a temető utáni kanyarban. Az öreg Buro volt, mondta apus. Persze, hagyták rá, ki más is lehetett volna, ilyenkor már mindig részeg, úgy fordul be a szekérral a völgybe, hogy kevés minden hely neki, ezért álta-

lában a szamarára bizza magát. Baj csak akkor van, ha ki kéne valamit kerülni, olyankor ő akarja kézben tartani a gyeplőt. Erősen alkonyodott, a völgybe már nem érték el a nap sugarai, de a dombok tetjét körben megvilágították. Annyiféle zöldet lehetett látni ilyenkor, ahányféléet kikeverni lehetetlen, s ez úgy változott szinte percenként, mint a kaleidoszkóp színes üvegcserepei, amíg csak nem lett egészen sötét. Még hogy miféle népek, dohogott anyus, hogy tud ez az Ica ilyen lekezelő lenni, szinte fáj az embernek. Ő már csak ilyen, mondta apus az egyetlen mentséget, amit tudott, ilyen, így kell elfogadni, s erre már anyus sem szólt egy szót sem. Mentek fölfelé, újból beköszöntek az udvarokba, s Elza azon gondolkozott, mit értett azon Ica néni, hogy miféle népek, meglepődött, hogy népeknek lehet mondani azokat, akiket ő olyan jól ismer, akiknél mindennap megfordul, s akiket annyira szeret.

E völgyben hét ház volt, s mindegyiket valami titok lengte körül. Olyan titok, amit csak suttogva lehetett elmondani, s utána rögtön lakatot tenni a szájra, nehogy továbbadják. A titkokat anyus súgta hol ennek, hol annak az ismerősnek, s Elza sokszor nem is értette, éppen mi a titok. Ott volt rögtön az első két ház a völgy bejáratánál kétoldalt. Az egyiket csak törpés háznak hívták a sok kerti törpe miatt. Egy középkorú házaspár lakott benne, nagyon akkurátus, rendszerető emberek voltak, a vendéget nem is engedték beljebb a verandánál. Elza is csak onnan kukucskált be a nyitott szárnyas ajtón, s majd megette a kíváncsiság, mert kintről úgy látszott, hogy egy nagy előszobából sok-sok ajtó nyílik ki tudja, milyen más szobákba. Időnként Lenke néni felugrott, és eltűnt a félhomályos előszobában, aztán hol egy nagy tál süteménnyel, hol egy kancsó bodzaszörppel jött elő, máskor régi babákat hozott ki Elzának. Látom, hogy unatkozik ez a csöpp lány, mondta, a fiam szobája meg tele van a játékaival, a férje pedig bólogatott, és biztatta, hozzád csak, hozzád, hadd játsszon. Elza hát a babákkal játszott, amíg anyus beszélgetett. Különös, régi babák voltak ezek, súlyosak, és az arcukat kézzel festették. Fűrészpor van bennük, magyarázta anyus, vigyázz, nehogy megrepedjen az anyag, mert akkor kiszóródik az egész. Lenke néniékhez azért jártak, mert olyan gyúrt tésztát senki nem tudott csinálni, mint ő. Anyusnak mindig megmutatta a tojást is, nézze csak, aranyom, mondta, ezek olyan sárgák, mint a nap, és mindig felajánlotta azt is, hogy nézzék, hogyan készíti. Anyus azonban megbízott benne, s minden hónap első péntekjén ott volt a tésztaért. Ilyenkor minden ugyanúgy zajlott, le kellett ülni az üveges verandán, megenni pár finom süteményt, iszogatni a szörpöt s meghallgatni Lenke néni meséit. Szegény Lenke, sóhajtott nagyokat anyus, kit érdekelnek ezek a történetek, de hát muszáj meghallgatni, nem lehetek olyan tapintatlan! De Elza szerette hallgatni, mert Lenke néni úgy tudott mesélni, hogy mindent látni lehetett abból, s nemcsak látni, de még hallani és érezni is, igen, még a szagát is érezte a hideg, sötét hajnaloknak, amelyeken a kis Lenkének lyukas cipőben vagy mezítláb kellett gyalogolnia nap mint nap egészen addig, míg a nagy szegénységből ki nem segítette őt a Jóisten, s férjhez nem adta ahhoz a jótét emberhez, aki tényleg nagyon szelídnek és jóságosnak látszott. Csak ott üldögélt folyton a verandán, s mindig elismételte, amit a felesége mondott, aztán időnként lement a lépcsőn, s egy vizes kendővel megtörölgette a törpéket. Nem normális, súgta anyus, állítólag a háborúban érte valami, na és a fiuk szegény, az meg intézetben van, súlyosan fogyatékos, azt mondják. Felnőtt már, s még mindig babázik, ha néha hazajön. Elza nagyon szeretne volna legalább egyszer látni, de nem sikerült, anyusék nem engedték olyankor látogatóba. Egyszer messziről sikerült meglátnia, de olyan messziről, hogy az arcát nem

is tudta kivenni. Ott ült a kerti padon, a karjában ringatta a babáját. Előre-hátra is mozgott közben, s mintha énekelt volna valamit, hangfoszlányokat hozott a szél. A másik házban egy olyan házaspár élt, akik nem jószántukból választották ezt a helyet. Kulákok, súgta ezt is anyus, állítólag rengeteg földjük volt, elég rátartiak, különösen az asszony. Elza csak azt látta, hogy nagyon egyenes derékkal jön-megy, s a fejét is felveti. Hozzjuk csak olyankor ment, amikor ott vendégeskedtek az unokáik, s szaladgálhattak, bújócskázhattak pincétől padlásig, aztán ha megéheztek, mindig pecsenyészíros kenyeret kaptak, s hozzá hagymaszárat lehetett tépni a kertből. A két ház után szántóföldek következtek, általában kukoricát termesztettek rajtuk, amelyek mindig óriásira nőttek, el lehetett bújni bennük szépen, már ha valaki nem félt attól, hogy összezabdalják az éles levelek. Elza félt, s nemcsak ettől, hanem az átláthatatlanságától is, attól, ahogy az ember egyre közelebből hallja a közeledő surrogását, látni pedig még mindig nem lát senkit. Ha csak tehette, kikerülte a kukoricást. A szántóföldek után Gere bácsiék háza jött, ők is csak ketten éltek, mert volt ugyan két fiuk, de egyik sem Magyarországon. Elza nagyon szerette őket, Gere bácsi igen vicces ember volt, a viccein ő maga is nagyokat nevetett, s olyankor Elza belátott egészen a torkáig. Elég sok foga hiányzott, Elza szerette volna tudni, miért. Egyszer meg is kérdezte, s hiába látta, hogy anyus elsápad ijedtében, megkérdezte újból, mire Gere bácsi kihozott egy fényképet, ahol ő meg a felesége állnak egymást átkarolva, valamin nagyon nevetnek, s látszik, hogy megvan még az összes foguk. No ezután egy évvel már nem így néztem ki, nevetett Gere bácsi, aranyfogam volt, itt meg itt, kellett nekik, hát elvették, nevetett tovább, de Elza látta, hogy a feleségének meg könnyes a szeme. Ezt a titkot is anyus súgta meg, akkor hallotta először Elza azt a szót, hogy zsidó, s hogy Gere bácsiék is zsidók, s hogy mi történt velük. Egyszer, később, amikor már divatba jött a televízió, Gere bácsiéknak lett először. Így esténként náluk gyűltek össze egy-egy filmet megnézni, hát akkor látott Elza egy háborús filmet, ahol egy fogolytábort mutattak. Mindenki csendben nézte, ő pedig arra gondolt, milyen rossz lehet most Gere bácsiéknak, s lopva feléjük nézett. Látta, hogy mindkettőjük arca fénylik, s akkor neki is sírnia kellett. Emlékszik, azon töprengett sokáig, hogyan tudnak úgy nevetni azok után, amiken keresztülmentek. Még följebb ismét két ház állt egymással majdnem szemben. Az egyikben egy kedves házaspár lakott, régi házások voltak már, mégis mintha még mindig a mézesheteiket élnék, mondta anyus, s mintha irigykedve mondta volna, megbicsaklott a hangja. Valóban, kéz a kézben vagy átölelkezve jártak, ilyet Elza nem is látott, csak a filmekben. Valahányszor elváltak vagy összetalálkoztak, szájcsoókkal köszöntötték egymást, fintorgott is anyus eleget, ez nem való, mondta mindig, ki kíváncsi erre, de azért ő is szerette őket, recepteket adott át a fiatalasszonynak, s ellátta mindenféle tanáccsal. Nem lehet gyerekük, róluk ezt kellett súgva elmondani, pedig már mindent megpróbáltak. Elza sokat ült a kertjükben. Szép nagy köveket helyeztek el a virágágyások mellé, ő ott kuporgott ezeken a köveken, és figyelte Mandika finom mozdulatait, ahogy dédelgeti a növényeit, s közben folyton a kapu felé kapdossa a fejét, mikor tűnik már fel élete párja. A párom, így hívták egymást, ezt Elza megjegyezte, mert tetszett neki nagyon. Anyus időnként hazaparancsolta tőlük, és megígértette vele, hogy elfordul, ha látja, hogy enyelegnek, így mondta, s Elzának fogalma sem volt, mit jelent ez a szó, de azért megígérte. Mandika párját Ernőnek hívták, vékony, hosszú kezű ember volt, úgy néztek ki, mint két madárka, egyik félnélkebb volt, mint a másik. Szörnyű volt látni őket, amikor a lövöldözés megkezdődött, mennyire félték. Persze félt akkor mindenki az öreg Buro kivételével. A szomszéd

völgyben lakott egy ávos, azt keresték, bementek minden lakásba, félrelökdösték a rémült embereket, aztán felfutottak a hegyre, s onnan lövöldöztek vaktában még akkor is, amikor már besötétedett. Az öreg Buro szemben lakott Mandikáékkal. Ő nem bújt el, hanem az öklét rázta hol az egyik, hol a másik oldal felé, a felesége próbálta berángatni, de nem sikerült. Voltam én már manyi háborúban, nem ijedeK meg néhány nyamvadt puskagolyótól, kiáltozta, és tovább fenyegetőzött. Apus mindig elszórakozott az öregem, Elza azonban félt tőle. Megijesztette már a külseje is. Teljesen kopasz volt, a szemöldöke viszont fekete, szúrós, az egyik szemére nem látott, a lábát erősen húzta, szakadt, koszos ruhákban járt, s elviselhetetlen szaga volt, fokhagyma-, pálinka- és mosdatlanságszaga. Pedig a felesége igen tisztá asszony, nála minden, mint a patikában, mondta anyus, istenem, mennyit szenvedhet ettől az embertől. Az öregről azt mesélték, hogy megeszi a kutyákat. A gyerekek csúfolták is, valahányszor megjelent a számfogat a nagy völgy aljában, egészen a fordulóiK kísérték, és hangosan ugattak, nyüsztettek, néha meg is dobálták. Ha eltűnt egy kutya, mindjárt mindenki arra gondolt, na, az öreg Buro ette meg. A felesége gombázni járt, aztán egyszer az öreg is elkísérte. Közel volt a határ, néha még a gyerekek is áttévedtek hol az egyik oldalról, hol a másíkról, nem volt veszélyes, ha néha arra ment egy határőr, szépen visszates-sékelte őket. Hogy eshetett, hogy nem, az öreg elkeveredett az asszonytól, s az hiába kereste, nem akadt a nyomára. Egy egész hétig nem került elő, tán csak nem ette meg a fene, panaszkodott anyusnak a felesége, volt már úgy, hogy el-eltűnt, de olyankor mindig részeg volt, most meg nem ivott egy kortyot se. Már azon tanakodtak, hogy menni kéne a rendőrségre, amikor egy éjszaka megérkezett. Arról, merre volt, mit csinált, senkinek nem volt hajlandó beszélni. Pár hónapra rá jöttek érte, és elvitték, többet nem is látták a völgyben. A dolog annyira titokzatos volt, hogy még anyus sem tudott róla semmit, de még a felesége sem. Valami bűne van, mondta szűkszávuán, én aztán nem tudom, miféle. Megint eltelt pár hónap, s az asszony fogta magát, elköltözött a lányához. Ettől kezdve a ház üresen állt, s még titokzatosabb lett, mint mikor az öreg Buro ott lakott. Egyszer valaki azt mondta, hogy az öreg kém volt, azért tűnt el a hegyen, s azért is vitték el, de apus csak legyintett, ugyan, majd épp ő, aztán miféle titkokat tudott volna megszerezni. Mégis, voltak, akik elhitték, s mindenféle történeteket kanyarítottak még hozzá. Voltak, akik azt is tudni vélték, hogy a házban éjjelente valami mozgolódás van, fényeket láttak imbolyogni, titkos találkozókról beszéltek, s igen gyanúsnek tartották azt az asszonyt, aki hetente odajárt, hogy szellőztessen meg enni adjon a kutyának. Elza szent borzongással nézett a házra, a világ minden kincséért nem ment volna be a lassan elvaduló kertbe, pedig más völgybeli gyerekek rendszeresen dézsmálták a gyümölcsfákat. Idővel egyre szemtelenebbek lettek, oda-szoktak játszani, valóságos utakat jártak ki a kertben, míg egy alkalommal valamelyikük bele nem esett egy verembe. Nagy baj lett belőle, a többiek elszaladtak, és nem is mer-tek róla szólni senkinek. Elzáék kicsit följebb, szemben laktak, s az éjjel arra ébredtek, hogy messziről, mintha a föld alól szólna, óbégat valaki rettenetesen. Éjjel egy óra, ugrott fel apus, itt valami baj van, suttogta, mintha nem lettek volna már mindnyájan ébren. Ne menj ki, súgta vissza anyus, ne menj ki, könyörgött, még valami bajod talál lenni, de apus már öltözött, s indult a fejszéért meg a lámpáért. A lámpát nagyon szerette Elza, sokat játszott is vele, ha senki nem látta. A lámpa a nagyapjáé volt, aki a bányában használta. A vastag üveget sűrű drótháló borította, és valami sárgászöld por volt benne, azt kellett meggyújtani, persze ezt már végképp nem volt szabad. A szaga olyan fojtó volt, hogy köhögésre ingerelt. Karbidlámpa ez, mondta anyus, a háló azért

kell, hogy a bányagáz szét ne vesse. A lámpa ott állt mindig az előszobában, hogy kéznél legyen, s ott volt a fejsze is az ajtó mögött, bárki jönne gonosz szándékkal, az ellen. Mire apus kiért, már Gere bácsi ott állt az öreg Buróék kapuja előtt, s a kutyát szolongatta. Elég vad jószág volt, nem lehetett csak úgy bemenni tőle. Innen jön a hang valahonnan, mondta apusnak halkan, hangja mégis szétfutott a völgyben, a nagy éjszakai csendességben. Anyus és Elza az ablakból figyelték, ahogy apusék átmásztak a kapun, s eltűntek a sötétben. Elza remegett a félelemtől, biztos volt benne, hogy nem-sokára valami iszonyú dolog fog történni, s apust élve már nem is látják ebben az életben. Anyus a körmét rágta, és magában beszélt, szidta apust, miért ilyen vakmerő. Egy ideig nem történt semmi, az óbégatás hallatszott csak, meg a kutya ugatása, de nem mérgesen ugatott, csak úgy kedvtelésből, s Elzában ez tartotta úgy-ahogy a lelket. Megbizott az állatokban, remélte, ha nagyobb baj lenne, azt a kutya másként jelezné. Aztán egyszerre csend lett, majd három alakot láttak előbukkanni a sötétből. Anyus fellélegzett, apusék pedig diadalmasan hozták a verembe esett gyereket. Elza hajnalig nem tudott elaludni. Hiába végződött jól a történet, a félelem nem hagyta, s amikor végre elaludt, álmában a sötét kertben bolyongott a hang után kutatva. Másnap már az egész völgy arról beszélt, amit a gyerek látott a veremben, s a férfiak el is mentek megnézni. Az öreg készült a háborúra, mesélte apus, tele van a verem liszttel, cukorral, zsírral, szalonnával úgy, hogy egy évig ehetnének belőle. Mikor legközelebb jött az asszony, szóltak neki, mondaná meg a gazdának, tegyen valamit, mert a verem most ott van szabadon, bár apusék úgy-ahogy betakarták. A gyerekeknek pedig ettől kezdve szigorúan tilos volt odamenni.

A völgy végében csak egy ház volt, kicsit már a domb oldalába építve. Hosszú lépcső vezetett fel a házhoz, persze előbb a hatalmas zöld kovácsoltvas kapun kellett bejutni. Itt laktak Vargáék, és Elza ide járt a legtöbbit. A család minden tagjához sajátos kapcsolat fűzte, amiért anyus néha már féltékeny is volt. Még a végén egy napon odaköltözöl, mondta szemrehányóan, s noha ez nyilvánvaló képtelenség volt, gyakran valóban hajnaltól késő estig ott tanyázott. Vargáéknál nemcsak a család volt nagyobb, de nagyobbnak látszott a kert, a kertben a fák, s egyáltalán minden szebb is volt, jobb is, mint otthon. Elza azt is szerette, hogy mindenhová bemehetett, mintha családtag volna. Eljössz a mi lányunknak, kacsingatott rá Varga bácsi, az én lányom már úgyis felnőtt. Nem szeretném, ha ennyire odaszokna, dohogott anyus, de apus engedékenyebb volt megint, hadd menjen már, mi van abban, majd elhajtják, ha terhükre van, mondta. Elza pedig boldogan rohant, tudta, bármikor megy, mindig talál valakit, aki olyat csinál, amit neki feltétlenül meg kell néznie. Az öreg mamát Zsófia néninek kellett szólítani. Fekete kendős, fekete ruhás, hajlott hátú vékony asszony volt. Hát őt nagyon szerette nézni. Az arca annyira ráncos volt, hogy a sok ránc közül alig lehetett kiválogatni a szája vonalát, s a teste olyan valóságosan vékony, hogy Elza gyakran arra gondolt, no most fog eltörni valahol. Ha nyaranta Elza korán ébredt, és felszökött, végignézhette, hogyan fésülködik. Kint ült a nagy lapos kövekkel kirakott lejtős udvaron egy szál fehér kombinéfélében, és türelmesen fonta a haját. A haja fehér volt és nagyon hosszú, Elza szerint a földig ért, s olyan kevés, hogy nem lehetett vastagabb a fonat egy kisujjnál. Amikor a fonással megvolt, szépen feltekerte, s megtűzte jó erősen. Közben be-beszólt az istállóban mozgolódó állatokhoz, na, jövök már, nyugodj már, ilyeneket mondott, s egyáltalán nem látszott rajta, hogy sietne. Amikor teljesen felöltözött, kikészített magának az asztal szélére egy kis tálat, teleöntötte tejeskájával, a tálhoz támasztott egy fél karéj kenyeret, aztán ment az istállóba. Elza pedig utána.

Imádta az istálló szagát, a friss szénáét meg az alomét, szerette az állatok szagát is, szerette a párás meleget, a félhomályt, szerette a tárgyakat is, a sajtárt meg a nagy piros kancsókat, a háromlábú széket, amit Zsofka néni esténként úgy kötött a derekára, hogy azonnal rá tudjon ülni fejénel, ne kelljen külön hurcolászni. Amikor az állatokat megetette, visszament a konyhába, beleapritotta a kávéba a kenyeret, megvárta, amíg jól szétáznak a darabkák, majd lassan beszürcsölte az egészet. Elza nem tudott betelni a látvánnyal. Amikor otthon egyszer ő is így akarta meginni a reggeli kávéját, anyus nem kapott levegőt. Ez nem illik, fintorgott, mint ahogy fintorgott arra is, ha Elza a tarhonyás krumpliról és más finomságról áradozott. Főzni nem Zsofka néni főzött, ő addigra már kint kapált a földön, hátán ott ringott ilyenkor a vajköpülő, ezzel is előrébb vagyunk, mondta, amikor délután leszedte magáról, s belekanyarította ujját a habos vajba. Az ebédet Zsófi néni főzte, s mindig énekelt közben, énekelt és mesélt, Elza tátott szájjal hallgatta. Sajnos a meséket nem adhatta otthon tovább, mert egytől egyig olyan mesék voltak, amikről tudta, hogy anyus nem örülne, ha hallaná. Csupa régi, hátborzongató történet boszorkányokról, szemmelverőkről, ördöggel cimboráló emberekről, megesett asszonyokról, angyalcsinálókról. Volt olyan történet is, amit nem értett teljesen, de azt tudta, hogy szörnyűséges dolgokról van benne szó. Mi az, hogy angyalcsináló, kérdezte egyszer ártatlanul anyustól, s akkor egy jó hónapig nem mehetett föl. Ezért álmodik mindenfélét, mondta anyus apusnak, amikor azt hitte, hogy Elza már alszik, aranyos, jóra való emberek, de nem tudnak átlépni bizonyos dolgokon. Különbözik majd szép finoman szólni fogok, ne traktálja ilyesmikkel a gyereket. Elza aztán csak megtudta, ki az az angyalcsináló, sőt a saját szemével látta, amikor megérkezett Varga bácsival a nagy oldalkocsis motoron. Elzának nagyon tetszett ez a motor, s az is, ahogy Varga bácsi ült rajta, børsapkában, motoroszemüvegben, égő cigarettával a szájában. Gyakran lement elé a völgy aljába, ott beült az oldalkocsiba, és így mentek egészen hazáig. Néha majd' elharapta a nyelvét, akkorát dobott rajta a csónak, így hívta az oldalkocsit Varga bácsi. No, ugorj csak be a csónakba, mondta, és berúgta a motort. Amikor az az asszony megérkezett, nem törődött senki Elzával. Varga bácsi letette a motort, s már ült is át a szekérre, indult ki a sógorához az új csikóért. Majd a fiam, Karcsi, megjön, aztán visszaviszi, magyarázta az asszonynak, s úgy eltűnt, mintha menekülne. Zsófi néni bent feküdt a tiszta szobában. Akkor már napok óta csak hevert sápadtan és szürkén, az anyja meg nagy fazék forró vizekkel futkosott, s csak jajgatott, sápitózott egyfolytában. Elza nagyon kíváncsi volt, mi történhet ott bent, s úgy állt meg az előszobában, hogy a nagy háromszárnyas tükröt lássa, ami szemben állt az ágygal, s különben telis-tele volt szebbnél szebb porcelánfigurával, s ott volt ezek között a legnagyobb kincs, egy átlátszó üveggömb, benne egy havas táj egy bőgő szarvassal, s ha az ember felrázta a gömböt, gyönyörűen hullott a hó. Ennél szebbet Elza el sem tudott képzelni. Giccs, mondta anyus, nem veszünk ilyet, ne is kérj. Elza nem tudta, mi az, hogy giccs, de nem szólt egy szót sem. Most azonban nem a kincseket nézte, hanem azt, ami az ágyon történik. Sajnos a hajlongó asszonytól alig látott valamit, de amikor Zsófi néni jajgatni kezdett, akkor már tudta, hogy valami nagyon rossz zajlik odabent. Amikor a jajgatás erősebb lett, Zsofka néni kivett a tükör melletti szekrényből egy rongydarabot, s valószínűleg a lánya szájába tömte, mert onnantól csak tompa nyögéseket lehetett hallani. Elza már régen nem akart semmit látni, de elmenni sem tudott. Aztán egyszerre vége lett mindennek, Zsofka néni megjelent egy lavórral, ami tele volt vérral és még valamivel, s az a valami olyan furcsa volt, rózsaszín, öklömnymi micsoda. Elza rémülten meredt a lavórra, Zsofka néni meg azt mondta sirva, ez

már a hatodik letétje, csoda lesz, ha megússza, és kirohant a lavórral, Elza pedig végre rájött, hogy mi történt ott bent a szobában, s hogy kit hívnak angyalcsinálónak. Igaza is lett Zsofka néninek, a lánya már nem jött rendbe. Még Icus esküvőjét megérte, aztán olyan gyorsan fogyott, mint a jégcsap, ha tűzi a nap. Rákos volt, súgta anyus apusnak, de addigra Elza már mindent tudott, s bánta nagyon ezt a tudását. Valahányszor ezután bement a házba, állandóan azt a véres lavórt látta, meg annak az asszonynak a hátát, ahogy hajlong, s hallotta Zsofka néni jajveszékelését. Meg kellett ígérnie, hogy senkinek nem mondja el, amit látott. Még Icusnak se, senkinek, kérte sírva Zsófi néni, ezt senki se tudhatja, érted, mert akkor nagyon nagy baj lesz. Elza megígérte, és tényleg nem mondta el még Icusnak sem, Zsófi néni szépséges lányának, akiért pedig úgy rajongott, hogy minden titkát megosztotta vele. Icus szép volt, fekete haja csigákban omlott a vállára, járás közben hasonlított a vizen ringó hattyúra. Elzának különösen az tetszett, hogy ha lehajolt, sem hajtotta le a fejét, egyébként minden egyéb is tetszett rajta, a neve is meg a nevetése. Icus tizennyolc éves volt, éppen befejezte a gyors- és gépiróiskolát, máris férjhez készült, s utána Elza nagy bánatára rögtön el a völgyből. A vőlegénye katonatiszt volt, Icust Ilonának hívta, s messzire szándékozott elvinni magával. Zsófi néniék több okból nem örültek ennek a házasságnak. Olyan lesz, mintha nem lenne lányunk, sorolta Zsofka néni, aztán meg nem jó, hogy ez katonaféle. És ha jön a háború? De a legnagyobb baj akkor lett, amikor kiderült, hogy nem esküdhetnek templomban. Értsék meg, könyörgött a tiszt, nekem nem lehet, kitörik a nyakam, ha megtudják. Márpedig itt akkor nem lesz esküvő, jelentette ki Varga bácsi, s az asszonyok is elszántan néztek maguk elé. A vége az lett, hogy a fiatal pap eljött a házhoz, s gyorsan összeadta őket, mielőtt a tanácsházára indultak volna. A tiszt sápadt volt, idegesen nézett szerteszét, keresett valami gyanús arcot, de hiába, csupa jóakarátú ismerős állta körül őket, aki könnyezve hol a szép menyasszonyt, hol pedig az egyre hervadó Zsófi nénit figyelte. Elza nagyon izgult, ő lett ugyanis az egyik koszorúslány, fehér szegfűkkel tűzdelt rózsaszín ruhájában várta a vőfélyt, aki nem volt más, mint Karcsi, Ilus testvére, s karon fogva vezette föl a lakodalmas házhoz. Elzának majd kiugrott a szíve, mert régóta szerelmes volt belé, s miközben mentek, olykor behunyta a szemét, s elképzelte, hogy most ők ketten a saját esküvőjükre vonulnak, s ez olyan jó érzés volt, hogy legszívesebben ki sem nyitotta volna többet a szemét. A lagzi hatalmas volt, igazi sátoros multság, Elza végül mégsem érezte jól magát. Anyusék még otthon összevesztek, s látta rajtuk, hogy ennek lesz folytatása, no és első szerelmében is csalódnia kellett, mert mire a menyecsketánc kezdődött, annyira berúgott, hogy alig állt a lábán, s egy festett arcú ismeretlen lányt fogdosott. A lány idétlenül vihogott, egy ideig ellenállt, aztán hagyta magát bevonzolni a kertbe, a sötét fák közé. Elza nem mert utánukgondolni, sírás fojtogatta, és amikor körülnézett, látta, hogy más is szomorú. Zsófi néni ott ült az egyik asztalnál, a szeméből ömlött a könny, nem is igyekezett titkolni. Elza annyira megsajnálta, el is feledkezett a saját bánatáról. Addigra már mindenki beszélte a völgyben, hogy Zsófi néni nemsokára meg fog halni, s Elza szerette volna tudni, vajon miért sir valójában, hogy a lányát siratja-e vagy inkább saját magát. Aztán Icus odaszaladt az anyjához, és elvitte táncolni. Ott forogtak sokáig az udvar közepén, Zsófi néni már nevetett, aztán sikoltozott, hogy elszédül, nem bírja tovább, ekkor egy széket toltak alája, és elkezdték körbetáncolni. Valaki Elzát is kézen fogta, s ott köröztek tovább a végtelenségig, legalábbis valahányszor eszébe jutott, mindig a szünni nem akaró, örök táncra emlékezett, ami nem tud abbamaradni.

Elza végül nem mesélt a völgyről sem Margit néninek, sem másnak. Az után a valóságos álm után valamiért olyan nehéznek érzett mindent. Megijesztette, hogy ez megtörténhet. Megijesztette, hogy a jelen hirtelen elvesztheti a színét, és kifakulhat, s közben az emlékei pedig egyre színesebbek és elevenebbek lesznek. Félni kezdett. Mit akarnak tőle ezek a régi emberek? Miért tolaakodnak be az álmaiba, miért hívják őt vissza olyan erősen abba a régi völgybe? Olyan gyakran álmodom mostanában a régi időkről, mesélte anyusnak, s annyira, annyira felkavar. Érdekes, tűnődött anyus, én sosem álmodtam még a völgyről, de hát nem vagyunk egyformák. Talán el kéne látogatnod oda, hátha abbamaradnának az álmok, s megnyugodnál. Talán, hagyta rá Elza, talán, ismételte, s közben egyre biztosabban tudta, hogy nem is akar megnyugodni.

Imre Flóra

OKTÁVÁK CHARLES D'ORLÉANS-NAK

meghalunk herceg meghalunk
 ha elhagyott a szerelem
 mikor elmúlik az a múlt
 vele múltunk el hercegem
 mert egyszer csak egy reggelen
 nem találjuk többé magunk
 nincs már honnan már sohasem
 vezet valahová az út

mert hiába a dal a kard
 hiába lélek és erő
 ki költő volt és ki lovag
 egy volt igazán szerető
 és fagy jön és villám eső
 és nyár-asszony is simogat
 ha nincs már szerelem-idő
 hiába mormolod a dalt

elmúlik gyász és némaság
 elmúlik múlt és el jelen
 mi tartja sejtjeink falát
 ha elmúlik a gyötrelm
 az egyetlen még amiben
 voltunk s éreztünk legalább
 porként pergünk szét hercegem
 amilyen kóbor szél fúj át

DEPRESSZIÓ

megint alábukom a sötétségbe
vakon mint a mélytengeri halak
csak önnön testem iszonyatos súlya
a mindenfelől ránehezedő közegben

BÖLCSESSÉGI IRODALOM

ideje van a szerelmeskedésnek
és ideje a gyomlálásnak
ideje van a reményeknek
és ideje a kétségbeesésnek
a paradicsomot föl kell karózni
mert mint a halál olyan erős a szerelem
olyan a szenvedély mint az alvilág
különben földre fekszenek a hajtások
és nem éri a napfény őket
mielőtt elsötétül a nap és a világosság
és a hold és a csillagok
az elégetett lombhamut
az őszi esők előtt jó beásni
és a por visszatér a földbe ahonnan jött
az éltető lehelet meg az Istenhez aki adta
hiábavalóság csak hiábavalóság
a szerelem már nem jön vissza többé
de a mácsonyák mindig megteremnek

Szakács Eszter

HOVÁ FOLYIK

Én már annyi mindent láttam.
Mindig itt voltam, mindig máshol.
Hová folyik most mind ez a kép-áram,
mintha kihúznák a dugót a kádból?

Vagy mintha vijjogó madárhad
hirtelen szárnyra kelt volna belőlem,
s mit hátrahagyott, az már csak
üres tér végtelen esőben.

Hová folyik, repül most mind,
ami én voltam valaha?
Kitölteni a nagyobb semmit
elég lesz e test vize, madara?

Vagy az a részem hiányozni fog,
mely körül az összes többi forog?
Kering, örvénylik a lelkem,
tengelyében azzal, ki nem lehettem.

KIS ANESZTEZIOLÓGIA

Mért keresek új és új nevet rád mindig,
te ritka közeg, kiben létezni adatott?
Belélegezlek, akár az étert, míg
álarcos elrablóm, az élet, hátulról lefog.

Már pirkadatkor megadom magam az ébrenlétnek,
hogy serényen máris beszívjalak,
s napestig azt álmodhassam: élek
a vakító, kék ég altatómaszkja alatt.

ISTEN AZ ÍR ZENE

Isten az ír zene,
esőcseppek tamtamja kidőlt fatörzseken,
csókaszárny villanása,
rebarbarapite verőfényes kerti asztalon,
egy ölelés meleg sírboltja,
papír, mely fölött tollam
egy percre boldogan tétovázva megáll.

Kun Árpád

ÁRKÁDIÁHOZ

(en amont, en aval)

Drága Árkádia, a patakból kortyoltam,
s nyelvemet megcsípve figyelmeztetett a víz.
Már guggolva láttalak, hogy lábad közt
aranylik a megduplázott forrás, hogy
fönn hullámszik szoknyád a kezdeteknél,
de csak vas volt az, a rosszízű elem,
vöröslő, páfrányok billegettete sziklák.
Folyásnak föl gázolni kezdtem.
Bicskával faragott malmot léptem át,
lefetyelte a habot örök szomjasan,
még Jákob fabrikálta, mikor erre volt juhász.
S a tarka pálcával, amit a vályuba
tett Lábánnál, edzi a kecskebékát
Kovács Béla, biológiaszertáros és boncoló.
Mutatta bőrét a tornaöltözőben,
barna pikkelyes, rájöttünk, hogy kígyó lesz belőle.
Most a béka után siklik nyelvet öltve.
Szalonnát sütöttek a többiek, a zsírcseppek
szétszórt hátizsákokon kopogtak.
Temlin Lajos az iszapban pofára esve,
csak körvonala maradt, ahol süllyed.
Az első farmeres közülünk, csak ájulós,
az első sárkányrepülő lehetett volna.
Nemhiába perzseljük föl benzinnel
a patakot egy pisztráng fölött
(Jákob pettyes vesszeje uszonnal, sikosan),
tíz év múlva Jénában lángolva kihozzák,
bűdös vajjal kell bekenni és kihányni,
csontvázát Schiller ajtajára szögezzük.
Úsztam, ám nehéz és fáradt lett a víz.
Mély fűben csapkodtam hirtelen,
hernyó araszolt száraz fürdőnadrágomon.
A föld alatt dübörgött tovább a nagy patak,
sebj, barlangászok követik, a Farkasék.
Üvegcsérébe léptem, itt itta le magát
szépapám, itt ütötték agyon a butéliával,
és kiitták a maradékot. Azóta
az italokat málnának nevezzük.
Kakaózom hajnalonta apámmal,

a nejlonabroszon közöttünk mászni kezd
egy édes drága kakaós csiga, megesszük.
Ki marad gyenge, és ki lesz erős?
Megássa sírját a vasúti töltés oldalán
félúton Tormásliget és Iklanberény között,
szétkergeti a gyászoló rokonokat és lepihen.
A pecsét feltöréséig sóhajtozva hallgatja
a fölötte áthúzó, kattogó vonatrajokat.
A kocsmá pincéjében szörcsög egy folyó,
nyakas, üres palackok bukdácsolnak rajta,
mint kárhozott hattyúk az Akherónon,
a részegeket elviszi, még Farkasék kiérnek.
Kénszagú fejes káposztát hoznak ebédhez,
Szalay nagymama küldte föl a pokolból.
Denevér hajukban, rosszkedvűek,
felrázzák a befőttekben alvó szilvát.
A falban sírnak, gyűlölködnek a csövek,
fürdőszoba fürdőszobára ázik,
a lakókat kitúrja egyetlen Nagy Lakó.
A házak alól előjön az isteni Ikva,
gyengéd bal kezével egészen Kolozsvárig sodor.
Etáék kamrájában patkány issza
a tojásokat, üldözöm. És végre
egy valódi, roppant malom, de nem.
Kereke előre-hátra jár, a tenger játszik vele.
Kifut. Vasmacsák nyoma a parton,
rozsdás albatrosztollat visz a szél.
A fürdőzők érthető nyelvet beszélnek,
panasztalant, nem magyart.
Hát ezek hibátlan franciák! Idáig jöttem.
Elvéttem a folyásirányt, s öregszem.
Céltalanul elsétálok Párizsig.
A boulevard Delessert-en házmesterek
locsolják a házelőt szánalomból,
fókájuk ugat a küszöbön szalaggal
nyakában, idáig ér a sós,
óceáni levegő hatalma.
A ciklámenillatot követhetem volna
föl a Muck tetőre, nem buszoznék
a reggeli, parfümös 72-esen, bámulva,
az uszályos a Szajrán, Le Havre felé
a vashulladékkal, milyen messze csorgat.
Halkan csobognak a járdaszélek, gyönyörű
négerek hajtják a vizet nagy söprűvel.
Itt fogunk szállni kényelmesen,
előttünk a liftaknában galamb röpül,
a nagy lendkeréknél van a fészke,

az acélhálón belül, az Úr galambszerető.
Szállhatnánk, de elrontjuk
a házasságunk a hetedik emeletig.
Keserű a testünk, édes Árkádia.
Elapadt kasztáliai vázában
harmincegy éves rózsacsokor, ott kétszer
jobbra az imbolygó cselédfolyosón.
Itt alszol velem hét hónapot
egy matracon, s gyógyteás dobozod
elindul a csótányokon, ám
híredet, esküszöm, nem ők viszik szét.
Buksi fejeket terelsz békésen Saint-Cloud
bús játszómezején, értesz hozzá, istenem,
már a Szamos vizében találtál gyermeket,
hazavitted, s ő lett a hugod.
Elmosódott iskolások lógnak a bordásfalon,
folyómélyről égi tornatermet látok,
vagy a téli eső ömlik az ablakon.
Gyerekszivaj reggelente, s az elnök halála
napján becsapódik egy sirály a pékhez.
Japán szótárral rohanok egy meredek utcán
a Panthéonnak, és eltűnök, hiába erőlködöm,
elmos a felejtés férfikori nagy hozammal.
Csacsihalat vacsorálnak három
filozófusok, az egyik az izgága Pán,
és rád veti magát, a másik a vécében
az egyetlen párizsi pásztorlányt csodálja,
s valóban, a szellőzőn át derékig látszik
a karcsú vastorony. A harmadik
borforrásra lelt, sokat beszél, de erről hallgat.
Szökőkutak siratják Versailles-ban
az utolsó Nagy Pásztort és az Udvart,
az egyik közülük forró vizű, az már anyámé,
tyúkot kopaszt. A gőz felcsap a meggyfa
lombjai közé, hosszan alszunk ebéd után.
Drága Árkádia, úszik benned egy aprócska hal,
kimászik a partra, megkeresztelik, lábra áll,
s elindul a vízimalom felé.

Szentkuthy Miklós

NAPLÓJEGYZETEK

„Mivel nem profi író vagyok, egy óriási napló életem főműve...” – jelentette ki Szentkuthy Miklós az 1983-ban készült televíziós riportfilmjében.

A Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára őrzi több mint százezer oldalt kitevő ériásnaplóját, melyet az író zárolt: az 1948-ig írt naplók halála után huszonöt évvel (2013-ban) nyithatók ki, az 1948 utáni szövegek halála után ötven évvel (2038-ban) hozhatóak nyilvánosságra.

A FRIVOLITÁSOK ÉS HITVALLÁSOK című önéletrajzi interjúban (Magvető, 1988) hosszan foglalkozik a napló műfajával (549–556. o.): „Ahogy a belgyógyász és a pszichoanalitikus a teljes valóság felkutatására és ábrázolására, összefoglalására törekszik, ugyanúgy a gondolkodó moralista is a teljes igazságot, ha elérhetetlen is, tűzi ki ideálul és akarja kifejezni [...]. Én ugyanabból az okból nem adom ki naplóimat most, amiért a belgyógyász vagy a pszichoanalitikus nem adja közre neveikkel ellátva pácienseinek leleteit [...]. Csak úgy fröcsög naplóm minden sora az indiszkréciótól, testi és lelki élet úgynevezett bevallhatatlanságaitól. Másrészt azért, mert egy-egy részlet, mondjuk 20-30 oldal csak egy nagyobb rész perspektívájából érthető meg gondolatilag és érzelmileg [...]. Elementáris naplóíró regényesen stilizálhatja magát és az eseményeket. Jelentéktelen dolgokat fölnagyít, jelentős dolgokat lekicsinyít. Egy napló gyakran tartalmaz fantasztikus indulatkitöréseket, akár halleluják, akár átkok formájában.”

A hosszú időre szóló zárolás oka tehát Szentkuthy Miklós diszkréciója volt. Úgy gondolta, hogy a naplóban említett személyek az ő halála után huszonöt, illetve ötven év elteltével nem élnek már, aki pe-

dig mégis él, és idős korában veszi kézbe, az elnézően olvassa majd.

Mindenesetre ugyanitt elmondja:

1) mit tartalmaz naplója: „[Benne van] minden élő és halott ember, akivel éppen aznap találkoztam, akire éppen emlékeztem. Álmaim is részletesen szerepelnek, arcképek, kosztümök, események őserdeje, utazások európai odüsszeiája, tájleírások, olvasmányok óceánja, napilapok kis- és nagyhíreinek sűrű kijegyzése, minden zene és kép kurta vagy hosszú szeljegyzetelése, bölcselkedő kedvű gondolatok, százágú irodalmi tervek, polipkarú fantáziák, rendhagyó imádságok kivonata, az élet legapróbb mozzanatai, például ételeim pontos, à la carte leírása, kontrasztban a világmindenség asztronómiai kérdéseivel, ha éppen aznap volt ilyen olvasmányom, virágok leírása [...]. Mint ahogy volt alkalmam több ízben említeni: halálosan és éltetően izgat Nagytermészet, Nagy történelem, Nagymitológia párhuzama az ember mindennapi életének másodpercről másodpercre követt mikroeseményeivel. Freud! Szent Ágoston!”

És elmondja:

2) hogyan komponálja meg naplóját: „...nálam minden jóformán »készen konstruált« drámai jelenet, jellemek, szcenikai pontosságú helyzetleírások [...], ha egy teológiai művet olvasok, azonnal minden mitológia, vallás, eretnesség kérdései torlódnak nyílhegyű tómondatokban naplómban. Mert ha hiszitek, ha nem, ott aztán olyan tömörséget valósítok meg, mint a román oszlopfők kis helyre összehúzóított jelenetei [...]. Központi gondot fordítok a napló megkomponálására. Minden egyes napot, sőt sokszor órát drámai, színpadi jelenetként komponálok meg, sőt megsúghatom, konkrét életemet néha a naplóm szemszögéből nézem, és

megvalósítás előtt már megkomponálom, aszerint, hogyan akarom majd leírni naplómba.”

Mikor naplóírói (illetve memoárírói) eszményképeiről kérdezte őt Kabdebó Lóránt, Saint-Simon herceget és Henri-Frédéric Amielt említette elsőként, majd az angol barokk író, Samuel Pepys naplóját, a magyarok közül a naplóíró Füst Milánt.

Egy korai naplója (1929–1931) illusztrációkkal együtt a lakásán őrzött kéziratok között maradt; a rajzokból és néhány kéziratlapból a budapesti Francia Intézet kiállítását rendezett (Szentkuthy hozzájárul-

ásával) az író 80. születésnapján, 1988. június 2-án. Ennek a naplónak nagy részét a *Műhely* című folyóirat 1992. 2–3. számaiban közöltük.

Az itt publikált naplójegyzeteket, amelyeket a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött kéziratok rendezésekor talált meg Hegyi Katalin, nem zárolta az író. Szentkuthy, szokásától eltérően, itt nem írt mindenhova dátumot, de a szövegből feltételezhető, hogy a feljegyzések első része 1941-ben készült, a SZENT ORPHEUS BREVIÁRIUMA: CYNTHIA és a VALLOMÁS ÉS BÁBJÁTÉK írása közben.

Tompa Mária

VIII. Henrik. A király jobban szerette feleségét (akármelyiket), mint Morus Tamás az elsőt. Ha a szeretett ember meghal, mi is meghalunk. Halálos szerelem: az első értelmes szó az emberiség szótárában. Doll. Ima kevesebb szeretetképességért – én halálra vagyok ítélve, mert szeretek. A nő imádjá a férjét, a férj a feleségét – cserélik, cserélik fehér ágyaikon az egymás-halál fekete liliomait.

Gyerünk a tavasz felé: Doll!

Morus furcsán szent Tamás! *Szent*: bestiális szerelem és szeretet nélkül? Ez lehet? Bürokrata-szentség?

Akarom, hogy most, rögtön lássa az egész világ, amit ide feljegyeztem. Teatralitás? Kínoz, hogy ez csak napló, csak outre-tombe és nem mű. Mikor naplót akarok kiadni, akkor a halált akarom legyőzni – látni akarok valami olyat, amit rendesen sohase láthat az ember: egy órát legalább a saját halála után.

Ha egyszer az ember lelki fejlődésében elhagyott egy A) stádiumot, és már rég teljesen a B)-ben él, akkor a világon nincs véglegesebb, abszolútabb és pestisebb ellensége, mint ez az A). Ha másban, más művészen vagy gondolkodóban (legyen az a maga nemében a legtokéletesebb is) ezzel az A)-val találkozik, úgy átkozza, támadja, utálja azt, mint a halált, mint a sátánt. Nők gyakran megőriznek ilyen A)-kat – ezeket a nőket ízeikre szaggatjuk, kerékbe törjük, megöljük. Mert az ember nem hisz logikus premisszák logikus konklúzióiban, hanem csak (de abban aztán abszolútan) a saját organikus, belső fejlődésében, *érelt* gondolatokban, nem kiszámítottakban. Triomphe de l'irrationnel. Ha egy dolgról tudjuk, hogy tévedés, még hihetünk benne. De ha egy dolog a fejlődésünkben többé nem aktuális, elavult, még ha szent igazság, akkor se hiszünk benne, üldözzük.

...matières pour une ode de printemps (Henri VIII).

Most már nincs más a kezemben, mint a babona – fekete hal a szikrázó és fáradt kockájú hálóban. A babona, a vallás rongyaiból és a racion rongyaiból összefoltozva, elkent fél-gestaltungjai ezer főbiának. Minden ember, ez tény, szimbolikus pillanatokban jelenik meg, szimbolikus helyeken tűnik el. Összes találkozásaimban, véletlene-

imben a legcsillagászatibb szimmetria érvényesül – csupa diagram, semmi tangle. A sors rajtam is beteljesedik: utter doubt: utter superstitions. A legnagyobb hittudós, Szent Tamás – a legnagyobb kételkedőnek, az apostol Tamásnak viseli nevét. Ilyen szimmetriáktól nyűzsög az életem. Hát mi lesz a végletes relativizmus után? Spengler után? Az Európai Idillek halál-tavasza után?

I hate above all – tristesse. My mirrors – Lucifers, showing the black diadems of death.

*

Mikor az emberre nem hat a koncert: áll, mint esőben és szélben a szobrok a parki fák között – ágak, levelek, virágok hajladoznak, megtörnek, lázasak körülötte, s a szobor merev, hajthatatlan, imperméable. Néha egész közel jön a zene szenzoriális páto-sza, de az utolsó percben kikerüli, föléje vagy melléje lendül, „its current turns...” – akárcsak a moziban, mikor a kerekék alól fényképezik a vonatot, s az mintegy a fejünk fölött robog tova. Kínoz, hogy olyan vagyok a koncerten, mint egy parvenü asszony: ezerszer jobban érdekel egy csomó estélyi ruhás nő, mint Huberman.

Aszkéta vagyok: körülvesznek női szerelmek, de egy pillanatig sem szerez örömet, mert nem a koncert nagy démonjai imádnak, hanem szerény, szerény kis neuraszténiások, púposak és gyermekded háziasszonyok. Engem vagy a társaság legeslegszebb, leghidegebb, legmagasabb, legelegánsabb női fognak imádni, vagy senki. Ahogy Isten is azt mondhatja: mit nekem a púposak, kancsalok, proletárok, vénlányok és elkra-choltak imádata, engem Byron, Joan Crawford, Goethe és Bizánc ephéboszai imádjának vagy senki. Hogy vigyázok, hogy egy félpillanatnyi félörömet se szerezzen a nem abszolút szép és nem abszolút elegáns nők szerelme. Ez erényem, kétségtelen. Vagy az egyszerű eset csupán – „férfiaknak csak azok a nők imponálnak, akik dobják őket, és füttyülnek rájuk”? Lehet.

Összegezni kellene, mit jelent még egyáltalában a nő és a szexreláció az életemben. Két pillér van:

I. Dollt nem lehet elhagyni, Doll alfa és ómega. Harcolok bensőmben ellene, but she is. Mikor azt mondom, hogy életem „erkölcsi értelme”, nem azt jelenti, hogy erkölcsből szeretem. Ellenkezőleg, az egyetlen, akit úgy szeretek, hogy már erkölcs.

II. Semmiféle nő, pszichológiai vagy erkölcsi élmény nem lehet számomra csak mondén-költői-testi. S ami ezzel azonos, minden „nagy” nő állandóan és párhuzamosan foglalkoztat, egyet nem tudnék kiválasztani.

Tehát Doll mint végzet, és „all the beauties” mint maskerád. Abszolút mindegy, hogy egy nő mit mond, egy hajszálnyt sem tudom komolyan venni, nem hiszek nekik, nem figyelek rájuk, még csak véletlenül sem tekintem embereknek őket. Egy tárgy, egy állat bizalomgerjesztőbb. Egy nő *csak* ez: 1) költői vízió, 2) társasági dekoráció rajtam, mint egy légion d’honneur vagy selyemzokni és 3) testi cirkusz. Semmi más. Ezt természetesen nem a Don Juan mondja belőlem (én és Don Juan: viccnek is rossz), hanem a Remete szent Antal és a Keresztelő János. Vallástalannak és nyálasan laikusnak tartottam mindig azt a férfit, aki „égi szózatot hall a nő keblén keresztül”. Az égi szózat vagy Krisztuson és a prófétákon keresztül szól, vagy sehogy. Nő segítsen engem üdvözülni? Inkább egy kutya.

Hiába, egy szentnél, mint Morus, már az is érdekes, hogy kiejt ilyen szavakat, mint 1) kurva, 2) udvari bolond. Nem női testek, hanem a társasági jövés-menés, mondén kommissiózás, pletyka, ez a nagy kísértés. „Világiasság”, nem „testiség”.

Hogy közelítek meg, Morus Tamás?

Három út: 1) ima, mert szent vagy,
2) olvasni az *Utópiát*: az unalom egyik legkísértetesebben sápadt rekordja – halott papír, rossz helyesírású banalitás,
3) élettörténet hazugul kiszínezve, modernizálva.
Nice choice: 1) hit nélkül ima, 2) halálos filológus, 3) hazugság.

A tegnapi Huberman-koncerten megint élessé vált a Bach-kérdés (g-moll szonáta). Mi van itt? Két véglet:

I. Harmonie-Lehre = tiszta hangőrület, de minden űrületében is rokokóőrület, mint a versailles-i park monumentalitása, sans pour les sons (semmi pszichológia).

II. Peuple, salons = a tiszta táncdal, tiszta népdal.

Később ez a két véglet összefolyt, megszűnt a „musique (ou: »manipulation des sons«) pure” és a mondén ugye utcai dal éles ellentétársulása.

Négy tétel:

1) *adagio* (experimentum, halandzsa) – az egész egy óriási melizma vagy fioritura, skála és módosítás meg modulációjáték. Tremoláló „ordenáré” ária, fantasztikus, szabad. Az arioso mindig félig skálakísérlet, félig szenzuális halandzsa. Ez fontos: ez a kísérlet, pedáns improvizációjelleg,

2) *fúga* – három elem:

A) ellenpont,

B) virtuóz-trükkök, bacchanale (a Hellmesberger-kiadásban F taktusok),

C) modulatív futamok (a G taktusok),

3) *siciliano* – az érzelmes dal, a chanson, kis légère ellenpontízzekkel,

4) *presto* – a tiszta futamőrület, a részeg hangarató. Lásd: a prestót és a fúgát: mindkettő „hang a hangért”, de milyen másképp. A fúga a hangok világának ezerféle keresztmetszete, a presto egyetlen fénysebes hosszanti kaland.

Tehát summa summarum:

2 = „hang a hangért” tétel,

1 = rokokó dal, napolitain porosz arisztidoknak és taszilóknak,

1 = arioso, egyszerre utcai érzélgés és modulációtani vizsgálgatás (faible, faible avant-goût du „lyrisme”).

adagio = Babrálás

fúga = Számolás

presto = Grasszálás – húrtechnikai patience mind!

Az a bizonyos „minden relatív” – milyen kitűnő példa: a barokk zenében a legbonyolultabb többszólamúság a séma, a triviális, és a homofónia a pikáns, a futurista, az igazán „bonyolult”.

Nincs termékenyebb tanulmány, mint polifónia és homofónia viszonyát, fejlődéstörténetét, kereszteződéseit és paradoxonait vizsgálni. A titokzatos, hol egész természetesnek, hol oly rafináltnak látszó út a gregoriántól a Mozart-szimfóniáig. A taktustalan gregorián ének: vajon valóban ritmikai szabadság ez? A fokozatok: 1) terc-párhuzam, 2) fioritura, 3) Palestrina-féle polifónia, 4) Bach-fúga. A nagy tanulság a *Marcell*-mise és a h-moll mise minuciózus formatani összehasonlításából jöhet egyedül.

Egy állandó terctávolságban lefolyó éneklés bonyolultabb harmóniai izt adhat, mint egy fúga tíz szólammal.

Oly közel egymáshoz:

a) a metafizikai fantazmagóriák és

b) az állatmesék.

A fejedelem 1) nőkkel (maga a nőmassza),
 2) bölcsekkel (maga a matériává vált igazság),
 3) a győzelem – fogható glória,
 4) a barátokkal.

Klasszikus harmónia? Görög? Itt is megvan, Parviz szultán udvarában: könyvek, bor, dervisek és zenészek, macska és császár, kert és barátság. *Minden* az ember életét szolgálja – ez a lényeg. Nem filozófiai antropocentrizmus, hanem háztartásbeli.

Az állat: 1) vagy a *nonsense*, mint az unikornis és a griff,
 2) vagy aesopusi *emberi* jelkép,
 3) vagy tiszta *ornamentika*.

Egy Szűz Mária-kép transzponálva Jahanpur császárra (63. plate) – ez is idill a javából.

*

Hogy milyen fantasztikusan *belül*, csak álmaikban, csak vak monász-ágyaikban élnek az emberek: még senki sem tudja, senki sem írta meg. Ez igen, ez szakadék, dream and acts, love in intentions and love in women, mint rossz, hülye lasszók – Pia.

A teljes pompáját, tragikus szemérmelenségét megmutatni az álomnak, a vágynak – és teljes aszkézisét, hazugságvitorlátát bemutatni a valóságnak, a lehetségesnek.

„The only food which feeds us – the flourish of the impossible. The only shadow which kisses our hearts’ flames, which kills us – the surprising impossibility of the impossible.”

The harvest of the analyst – tegnap abszolúte nem értettem, miért kell Piának „művelt, finom” gyóntató. Én nem értettem, én, a gyerekkori kóraggályos, én, az ultraérezékeny, én, a Proust-maskara: és őszintén nem értettem. Egyáltalában rejtély, lezárt éjszaka (melyen a halál pecsétjei a híg csillagok) számomra az analízis. Vannak elemek a világon? Van a kőnek atomja, van a testnek sejtje s a léleknek komplikációredője? Ha valaki Raguzát, testet, lelket, szerelmet, bűnt homogénnek, isteni otrombasággal egyetlenegy eleműnek lát, az én vagyok. Van elem? Nincs. Miről szólhat Proust? Mit lehet beszélni *egy* szónál többet egy bűnről? A lélek és minden: fantasztikusan *egyszerű*. Szerelem? Tetszik és kapható, tetszik és nem kapható. Kész. Ami az érzékelés körébe esik, önmagában egy és evidens. Ami gondolati, az értelmetlen, meddő, és ecetes szivacs a keresztfához. Mit lehet itt elemezni?

esse – egyszerű,

love – egyszerű,

thought – dance of the hairs on the head of virgin-fools! Hol van hely és jog „analízis”-re? Szeretet örökkévalóság nélkül nem szeretet, csak karikatúra, suta habitude vagy suta nyál. Hogy valaki szereti a feleségét és újra nőül – nonsense.

Morus Tamás és az örök stilizálókedv –

Morus Tamás elején a

1) tolvajok húszas fürtökben az akasztófákon (*Ballade des pendus*),

2) és a birka-tröszt bégető juhai fehérek, ártatlanok (és ők mégis a gazdasági bűn jelképei), az Agnus Deiből mi lett?

VIII. Henrik az örök *szent*-mag, akiből ördög lesz. Morus a józan polgár, a számloló ügyvéd, aki utolsó percben, korrektségből, jogi pedantériából lesz mártír. VIII. Henrik katolikusabb, spanyolabb. My Wolsey-heart and Morus-brain.

Az ember végül odajut, hogy nincs a világon semmi egyéb, mint a tavasz várása, egy virág előtt, egy virágban élni, tudva, hogy minden torzó marad a földön, sem szüleink, sem szeretőink nem kapnak végleges formát, sem életben, sem műben be nem fejeződnek, sem erkölcsileg, sem orvosilag rejtélyük ki nem derül. Annál nagyobb feszültsége a torzóérésnek, mint ami bennem van, már nem is képzelhető. Ezek már nem kérdések és nem jajok. Csak halasszuk-húzzuk a napokat, de nem fogjuk megtudni, hogy nagyok voltunk-e vagy nullák, hogy művészek-e vagy bolondok, hogy szentek spanyol kórusa vár-e a koporsó után vagy a semmi. Élni akartam-e vagy alkotni? Még akkor sem fogom megtudni, mikor bizonyára már sem élni, sem alkotni sehogy se tudhatok. Egy nagy fehér virág, egész közlől és sok-sok arany-zöld reszkető jegenye vagy nyírfalevél – és great odes, I, II, III Criterion-betűkkel Criterion-lapokra nyomtatva a radikális ignoramusról.

VIII. Henrik verseit kell megírnom. Olvasni! Például mindazokat a könyveket, melyeket az *Anatomy of Melancholy* idéz. De ehhez Londonba kell utazni. Mért nem csinálom, amit abszolút akarok? Nem akarom abszolútan? Hogy unom, milyen végtelemül és abszurdul unom az *Utópiát*. Egy 17 éves tanítványom olvasta. Never a book read I wanted. Never a woman wooed I looked at!

Ez a torzó! Az a bizonyosság, hogy mindennek előbb, kívülről, szervetlenül lesz vége, mielőtt még valamit is választottam, akartam volna.

Hogy az ignoramus és a nonsens ilyen abszolút fokon lehet meg az életben és életemben – ez a nagy laikus kinyilatkoztatás, daemonica visitatio. Az ember mégis egy ideig abban az illúzióban él, hogy az ő élete komponáltabb, formásabb, organikusabb, mint másoké.

A megörökítésnek, az örökkévalóságnak még nem volt elvetemültebb fantasztája, mint én.

Raguza – mit írtam róla? A semminél is semmibbet. Két dolga van pedig: a) *van*, legvanabbul van, b) *szeretet*, emlékkörület, halálos Proust-karizmák ölnek-ölelnek hozzá. Ez a kettő kívánja az örökkévalóságot:

– a dolgok *Van*-oldala,

– és a dolgok iránti véghetetlen szerelmünk, erkölcsi incestusunk.

Életem lényegére tapintottam rá: ESSE

AMARE

Schlagwortoknak hangzanak, Augustinus-hulladéknak, pedig humida realia.

Hát persze hogy idegen, bődületesen idegen vagyok a művészetben, hogy ha *esse* és *amare* vonz. És társtalan vagyok az emberek közt, mert az átlagember legjellemzőbb tulajdonsága, hogy nem lát *esse*-vonásokat a dolgokban, és nem szenvedélyes szeretője, mémoire-leszbikusa a Raguzáknak, Morusoknak.

Míndez óda, préparations au printemps.

Párka vagyok, aki még mindig motollál az ujjával, pedig nincs fonala – mit szövök? A rendek, a szisztémák hazugak. A patisok, a romantikák hazugak. Aquinói? Ba-

bonából imádkozom idegen testedhez. XX. század művészete, intellektuális és érzéki ellenpont-romantika? Doesn't save! És én csak megváltódní akarok.

Fekete skolasztika + fekete impresszionizmus – mindkettő balga szűz, csak az egyik szőke-balga, a másik barna-balga – mad maenads.

VIII. Henrik víziója: hogy fogja az absztrakt-szadista Morus lefejeztetni őt, a góti-kus homo-királyt. Mert minden elvi humanista homo-gyilkos volt eddig. Részletes kivégzésvízió: mártír-Henrik és Danton-Morus. (Erasmus a bíró, a hóhér!)

Morus: 1) Vatikáni szent, katolikus mirage,

2) his drops of blood,

3) absztrakció, utópia, az örök lehetetlenség és unpraktikum, a Semmi vak Párkája.

*

Hogy lehet úgy élni, hogy az ember józanul belátja, minden ideges színpadiasság és „Wonne des Pessimismus” nélkül, hogy belátható időn belül csak boldogtalan lesz, s óráin vagy az unalom, vagy a szívhez kapkodó halálfélelem fognak béna pillangóként tanyázni? Hol a három lehetőség, mely elkábíthatna? Mert hiszen kábulaton kívül lehet-e másról szó? Kétségbeesésem és nagy halál-hamvasságom az irracionális életösz-tönök vastag talajából nő ki – nem lehet tehát racionális kannák racionális vizecskéivel öntözni vagy irtani. Látom sirályait vagy inkább suta pingvineit a meddő és ál-ál-ál-vigaszak: a fiatal leányt, a morfint és az Istent. A fiatal leányt tavasz első napján küldte ég a földnek – de hiába a szüzesség minden hússító vitorlája, hiába szórom be fecsegő hangjaival temető-testem, mint nedves ibolyákkal a perzsa földet: nincs ereje. Én hívom őt, ő hív engem – mit tudom én? Nem érdekel. Egy pillanatra megcsiklandoz, mint beteget unt ételen a csalóka fűszer, s azzal vége. Se asszonyrak, se lánynak, se ágyrak, se sacrificiumnak, se beszédnek, se ruhának nincs már hatalma rajtam. Hogy a gyönyör sohasem hasonlít, most már világos, mint egy rolón a hiányzó lécs helye. S a morfint? Lökjem magam színekért betegségbe? Legyek belül ezeregyéjszaka és kívülről, az emberek számára lógó ajkú, nyál-méztás idióta? Én? Aki mindig szép, hódító, egyenes és mondésségtől éles akartam lenni. Én, a szónok, én, a pozór, én, a színész – ilyen nem lehetek. Így hát reménytelenül lóbál ingaként egy ópiumbarlang kék lámpája, s az a kis kínai, aki óvatossan kerüli a lánya ütését, nem talál kundschaftra bennem. S az Isten: a zsidóarcú Krisztus, kreol bőrrel s fekete hajjal, amint birkózik Tamással, a fehérrel és szőkével valami , szikes ringen. Mit várjak az eldöntetlen szörnyű viaskodástól, etikus zsidók és raison-fantasza barbárok gyilkos ölelkezésétől? Nekem sürgős, rögtöni boldogság kell, semmi egyéb, csak szakadatlan, végtelen öröm. Nekem problémák utolsó piszkaiból, az igazság sarlatángrimaszaiból s a testi öröm könnyefasztó butaságaiból éppen elég volt. Nekem jöjjön valami abszolút tavasz, lánytalan, morfintalan, Janustalan tavasz: egyetlen elemtelen örök örömállapot, különben meghalok, mielőtt rám jön a halál.

*

Március 21.

Meghíva egy 17 éves lány (J. V.: Niki) uzsonnájára: nem megyek. Kísértetiesen látom, hogy a tavasz már nem lehet az én évszakom. Talán a legszebb tragikus téma (ha nem lenne Dickens óta minden „tragikum”, sőt „szépség” nevetséges). Ez szonett, ez elégia, ez *vers libre*: március 21-én reggel 1 órakor elmegy egy rózsakalapos lány, és március 21. első tavaszi napon délután én nem megyek el egy másik lányhoz. Printemps des négations. Kepleri szimbolika, véres horoszkóp: március 1-jén, mely számomra a leg-

fontosabb, szent klímaünnep, a tél vége: otthon sötét „családi” beszélgetésem volt, és március 21. újból a kényszerű lemondás Niki uzsonnájáról. A feleségemet boldogtalanná teszem, anélkül, hogy magam örülnék más nőnek: lemondok Nikiről (március 21-én, a tavasz első napján!), de keserű daccal, tüntetőleg. Ez mélyen közönséges, rítkítóan ungentleman-like, de érthető, érthető. Házasság titka. Az a mély, abszolút, matematikai és misztikus biztosság, hogy egy nagyon jó férfi és egy szent nő *csak* kint okozhat egymásnak. Én már sem szeretőnél a boldogság árnyát sem találhatom meg, sem a családban a harmóniát vagy örömet meg nem lelhetem. Feleségem velem és nélkülem is boldogtalan: nem sötéten, nem gyógyíthatatlan, elátkozott pesszimizmussal, nem – sokszor, sokszor nevetget és örülhet. De: rab vagyok, aki azonban a szabadságot is rég unja, s unt házasság-láncait (nem volt a világon még „liberálisabb” és megértőbb feleség, mint az enyém!) nincs kedve elhagyni unt szabadságért. A szerelem mindenképpen megkeseredett, az erősz az undorítóval lett egyértelmű, a szex neurózis, angina-félelem, előleg-halál. Március 21-én! Ez a status quo.

*

Salambô.

Az *algebrizált* Rabelais. Világ legabsztraktabb könyve. Ez nem realizmus, hanem matematikai formula. Racine vitális káosz ehhez a jég-klasszicizmushoz képest. Kétségbeesett könyv, örülten erőszakolt. Flaubert a fantáziahiány, a plasztikamentes agy: és irtózatossá additív-filológiai aszkézissal kikényszeríti ezt az elvont halmazt (a „zsúfoltság” szó tiszta nonsens vele kapcsolatban). Nem is hiszem el, ennél fogva, hogy ez a könyv létezik, megvan, elkészült: oly erőszakolt, oly fakir-hisztéria eredménye, hogy azt hiszem: ilyen nem is lehetséges, ez nincs, ez a non plus ultra a természetellenesnek, ihlettel ellenkezőnek nem létezhet soha. Hogy a *David Copperfield* megvan, az biztos. A *Salambô* bármely pillanatban elillanhat, mint a parfüm pervers, vagy összedőlhet, mint a kártyavár.

Maga az írói kétségbeesés formulája. A fantázia tragikumuma. Az írói vízió problémája – sehol nem kell annyira gondolkodni, oly őrzítő kényszerűséggel, az írói vízió paradoxonain, mint a *Salambônál*.

A retorika, a balanszírozott mondat. Ha ez a nómenklatúraőrület egy paracelsusi, rabelais-i, gógorai spanyol barokk stílusban él, akkor „szaftos”. Így (hála Istennek) azonban ellenkezőleg: szürke, hideg, halálosan száraz. És ez szadisztikusabb (ez cél itt), mint a romantikus színesség.

A történelem barbárság és ultra-káosz, ultra-állati jellegét ez a precíz retorika jobban, milliószor jobban érzékelteti, mint a romantikus aszimmetriák.

A flaubert-i mondat: kegyetlen, halálos ítélet jellegű.

Az egész mű: önkínzás. Az intellektus kínozza magát, perverzitásból, az antiintellektuális élet horrorkéjeivel.

Az örült romantikaszomj és az örült romantikacsőd egyszerre tudatosítva és kifejezve.

A *Salambô*: valami tipikus lehetetlen, valami „absurdité raisonnée”.

A harc lényege: 1) a végtelen szadizmus, a csalás, csel, árulás, hűtlenség, perverz kegyetlenség és deliráló bosszú felsőfoka – ez szintén már absztrakt a maga ad absurdum vitelében. 2) A stratégiai, taktikai trükkök, száraz helyrajzi közlések, tereprajzok: mérnöki, algebrikus ez is.

Szenzuális? Matematikai? E két ellentét itt elvesztette értelmét, zavaros fogalmakká lettek.

Európa talán új „réduction ad *Salambô*” előtt áll. A hisztériás pán-fegyverkezés korában olvastam a könyvet. Ez aktualitást adott. Még sohasem láttam a történelem állati-irracionális bestiaiheitét oly abszolútan, mint itt. Mert itt *formula* és *lehetetlenség* van, nem pedig vízió és „realista mű”. Elhatároztam, hogy *Salambô* hatására végére járok költői-intellektuális *szemlélődő* élet és állati-szadista *történelmi* élet különbségének. Ezt a mai korban végletesen át kell élni: a remeték és terrorkollektívizmuskok idején. Mi lesz az én sorsom? Tacitust vettem: voyons l'histoire. És XVI. századi meg XVIII. századi és modern *Oxford Book of English Presseket*, ezeket a gyönyörű, vaskos, pillangókönnyű india-paperes antológiákat: voyons la contemplation, le rêve.

Flaubert tulajdonképpen az abszolút nem-író elátkozott inkarnációja. De oly abszolútan és fenséges teljességben, hogy olvasása után azt mondjuk, az irodalom maga ab ovo és de natura valami lehetetlen, erőszakolt, abszurd dolog. Ez Flaubert óriási nagysága: nem benne, hanem a művészetben mint olyanban kételkedünk. That's one of the most deadliest of the seven deadly virtues.

Salambô: valami pontos ellentéte az abortálásnak, ti. természetellenes, tiltott szülés.

A titok az, hogy ez a fantáziaimpotencia nem lesz unalmas, nem lesz meddő. Érzem a mozaikcipelő hangya építő kínját, és nélkülözöm a balzaci élant: és mégis szép, gyönyörű, fantasztikus. Érzem a filológiai, lexikális kompilációt, és mégse fád. Mi menti meg? A precíz mondattan, a „vitális” jelzők, gesztusok hiánya. Sok anyagnév és sok banalitás, de az anyagnevek nem geilek.

A rosszul pointírozott, ingatag cselekményvonal, a rossz kompozíció, a csaták érdektelen ide-odája: ez a rossz, labilis kompozíció pontos párja, követelt folytatása az agyonegyensúlyozott, hideg, kiszámított, klasszikus mondatoknak. Egy izgatóbb, arányosabb, klimaxról még nagyobb klimaxra szökő cselekvény már rontaná, olcsóvá színesítené a dolgot.

Párok = ultra-arányos mondat + szétfolyó szerkezet (Flaubert), vagy: barokk-kalandos, szétfolyó mondat, de ez megköveteli a matematikailag kiegyensúlyozott cselekvényszerkesztést.

A kompozíció: izzó unalom,
feszült monotónia,
deliráló közöny.

Ez jó, ez szép.

Tacitus.

I. önkínzásból olvasni (legyőzni valami idegent, valami malaise absolue-t);

II. pózból olvasni (egyedül lenni, arisztokrat);

III. az érthetlenség fura láza (csak ez ad végtelen stílusegységet).

Summa: végtelen gyönyör.

A lényeg: a massa-stílus:

1) Tacitus.

2) *Anatomy of Melancholy*.

3) „Pseudodoxia Epidemica”

a Traianus-oszlop zsúfoltsága Rómában.

Stílus-összehasonlítás: A) *Salambô*,

B) Tacitus,

C) Traján-oszlop.

Két zsúfoltság:

A. Római szobrászat (Tacitus) – „jogi”.

B. Keleti (hindu) szobrászat – „vallási”.

A római szobrászat közelebb áll Indiához, mint a görög.

*

Csak a világ ún. „legunalmasabb” és „legszárazabb” könyveitől tudok bacchikus, morfinyszerű mámorba esni, csak ezek és nem racionális vagy esztétikai hatásnak. Tiberius sokkal részegítőbb méreg, por, kóka-levél számomra Tacitusban, ahol a neve (Tiberius... Tiberius... Tiberius...) monoton stíluszürkeségbe olvad szinte esztelen refrainként, mint egy modern lélektani portréban, ahol az „igazság” és „művészet” minden kábító-butító (egyetlen cél!) primitív hatást lehetlenné tesz.

Kikapcsolódik az idő, nincs cselekvény, csak „masse” vagy „pâte la Romaine”. Nem érdekes, nem pointírozott, nincs meglepetés, sem Tacitus, sem Germanicus nem érdekes, irodalom, lélektan, igazság: nulla. Csak a monoton mondatmassza adja a polinéziai mámort – az egyetlen európai olvasmánytípust, mely abszolúte csak-érzéki, csak-hipnotikus, csak-irracionális. Mintha ugyanezt az egy szót olvasnám örökké, innen a Rausch.

Ami Beethovennek a késői kvartettek, Tiziannak a bécsi pásztorduó (*Hirte u. Nymfhe*, 1570), Mozartnak a menüett nélküli *D-dúr szimfónia* – az Tacitusnak Tiberius alakja. Mint Spät-Vision: egy figura, egyetlen alak, egyetlen ember és portré, egy másik férfi, egy másik politikai szörny és enigma, jellem és isten.

Tacitus a sadista, a zsarnok, az őrült – az ő objektivitása és kontemplációja az igazi ember-ölés. Tiberius és Sejanus cukrozott solanum-virágok Tacitus/Sátán mellett.

A tegnapi mámor-olvasás után ma megnyíltak a humanista zilipek: csak az emberek érdekelnek, a történet, a pszichológia. Kora tavaszkor olvasom Tacitust. Az első zöld rügyek, napsugarak (kihúzza téli fekete hüvelyükből), első madár-auftaktok teljesen azonosulnak Tiberius éjfélti maszkjával, smyrnai caesar-templomokkal és halott numídiakkal. Naissance – décadence.

Diocletianus = kalifa, de revansból: Dzsehendszir = Caesar. Dzsehendszir „visio romaná”-ja.

Tacitus 1) tavasz-milióban,

2) Akbar-Námé milióban.

Szubjektív álom-décor-e ez vagy genetikáló igazság – sose dől el! A két véglet egyszerre élmény = a) Tacitus triviális, halálnál halálosabban triviális római „klasszikus író”, és b) Tacitus tavaszba és Mughal-miniatűrökbe fulladó álom-„spin”, mely körül legszemélyesebb naplóm táncol, íródik, hazudik, igazol. Egy ultra-banális nulla-Tacitus és egy ultra-hazug ál-Tacitus (my nightmare only).

*

Az álom...

egy lányról, aki pontosan két elemből volt összetéve: Sötér István ephébosz-barátom arcából és egy koncerten gyakorta látott lányéból. A koncert-nő: a valóságban valahogy úgy volt mindig azonos másik ephébosz-barátom (ex-ephébosz már, igaz), Schiller Pál arcával, mint ahogy az álom-lány volt azonos Sötér Istvánnal. Az álomban: az erőszaltan, angyali intimitás, az igazi „szúzi csók”. Hogy ez a „szúzi érzés” – ahogy Sarastro mondja – valóban egy számomra soha az életben nem tapasztalt tavaszi tisztaság megjelenése vagy az öreg perverz legnagyobb perverzitása, nem tudom, nem is fontos. De ilyen szerelmi intenzitást és ilyen gyermeki transzparenciát, ilyen incesz-

tuózus odaadást és Artemisz-hűvösséget egyszerre a valóság sohasem tud adni. Intimitás: érzéki melegség nélkül, testi gyönyör: hidegen, mint a márciusi szél. És a személyek magától értetődő egysége: abszolútan Sötér volt, abszolútan a koncert-lány volt.

A koncert-lányt Nagypénteken láttam a Krisztina-templomban a Szent Sír és Szent Antal előtt imádkozni. Őt, a mondént, az ironikust, magát a laicitás léha paradicsom-madarát. A bőre színe, ez a fővarázslat: arany és rózsaszín, strand-bronz és alkonyi tó-barnaság. Honnan ez az észvesztő hatása reám ennek a „poppy-gold” színkeveréknek? Floridai sport és keatsi dream-nothingness összetétele, és ezért szeretem? Különben ez a lány koncerteken egy (alakban, arcban is) nagyon hozzám hasonló férfival szokott járni... mintha az előképem lett volna.

Az álomban azért mégis a Sötér-azonosság dominált: Sötér húga volt. Egy nagy társaságból váltunk az külön, egy hosszú-hosszú homályos folyosón találkoztunk-tévelyegtünk, megértésben és cicázva. A folyosó mellett aquaduktokhoz hasonló fekete ívek – azok is milyen barátságosan reálisak és reálisan barátságosak voltak. A lány telefonált... aztán a rejtőzködő csók: hol csókoltam én valaha is ilyet az életben. A nőn frézia- vagy krémszínű ruha. Ez a szín is mennyire az idők szelid mélyéből sugárzó ismerősség volt, valami anyámos-viktoriánus „miklóska”-szín. A ráncok: szélben lobogó Niké-chitón, mondén, fellengző, processzió-patetikus lengés, és közben a közeli arc. Életem örök vágya, kínja itt: együtt a hideg-elegáns nem zsidó nő és a gyermekesség. Thaïs – children’s corner! Később a Városmajorban véletlenül találkoztunk. Egyik padon az ő anyja, másikon az enyém a ma már szenilis hülyeségben élő Lázits tantival. Ez a véletlen is milyen muzikálisan volt végzetes, milyen szelíden izgató, milyen borzongással természetes. Végül szörnyű keskeny vérérekléről római romokat nézek a mélyben (Tacitus): derűsek, mint a franciasaláta, csupa virágmozaik, tavaszi ékszer és enni való ásvány az egész. Nyakig elsüllyedt szürkészöld oszlopok, korintusi fejek: saláták... Ahogy belekaroltam a Sötér lányba: két nőszirmolevél közé belefúj a szél, Kleopátra két melle között zöld fészket rak a kígyó.

S utána félálomban a Városligeti-tó partja: zöld pásziton alkonyi barnák, alkonyi bizánc-arany, a melankólia színes idő-pompája, se múlt, se jövő, csak a realitás melege, békéje, aránya. Hogy születhetik sovány, torz, idiotikus és neurotikus testemből, ebből a piszkos karikatúrából mégis ennyi harmónia, béke és költészet? Rejtély. Érdemes a nappalok förtelmét, unalmát és halálmocskát elviselni ilyen álmokért. Álom: egyetlen valóság, egyetlen egészség, egyetlen Isten. *Csak* álom van, a többi semmi.

*

Spenglernél az intellektus és tett-ember közötti végtelen szakadékot tragikusan éreztem (ahogy Oswald maga is így érezte). Tacitusnál ezzel szemben fenséges derűvel, gögös boldogsággal az intellektus javára. Ez a kontempláció diadala, apoteózisa, részeg, túlvilági triumfusa... „Az intellektus javára”: beláthatatlan idők óta írom le először ezeket a szavakat. Ki tudja, hány pillanatig maradok szolidáris velük?

„Diese entschiedenste Eingeklammert-sein im Nu, in die delirierende Blindheit der Zeit”: ez a tacitusi tanulság. A rongy hízelgők nem ellenszenvesek: a történelmi pillanat, a bornírt idő, az élet szolgái, költői és eunuchjai ők. Csak a pillanatba, a látkörtelen aktualitásba való belemerülés tesz minket örökkévalóvá – az örökkévalóságról való eszmélkedés halandóvá és örökre elfelejtetté tesz bennünket.

*

Napok óta hever előttem a poitiers-i katedrális képe: végtelenül tetszik. A román formákban és díszítésben melegebb báj és dzsungelszerűbb nüanszok vannak, mint a gótikusban. És a legszebb az, hogy Poitiers neve a világon semmi mással nincs társulva, mint a Diane de Poitiers-t jóformán meztelenül ábrázoló 1560 körüli képpel, a fontainebleau-i iskolából. Ez a transzcendentális-aulikus pornográfia és ez a román katedrál együttl. Egész művészetem (s'il existe) talán az ilyen szubjektív-önkéntes asszociációknak (asszociáció-*szegénységnek*, hiszen szigorúan csak két dolog szerepel) ad absurdum kihasználása. „Régi” irodalomban Poitiers-ről úgy írtak, hogy mítoszt kreáltak, istenek, Tróják, Rómák, hagiofónok mozgósították a város története érdekében. Ma: két impresszióból konstruáljuk meg Poitiers-t: összes időit, hőseit, csatáit, jogfejlődését. Az első a végtelen fikció, az utóbbi (mivel egy túl finom impresszióérzékenységen alapszik) a végtelen realizmus. „Igaz” történet: maga a megtestesült lehetetlenség.

*

Greta Garbo-filmnél (*Kaméliás hölgy*)

– a négy nő: a színésznő,

a feleség,

az egyik szerető (H. M.),

a másik szerető (Marvel).

A színésznőhöz viszonyítva minden nő komikus. De nem azért, mert oly szép és a többi oly nyomorék mellette. Nem. Hanem mert: 1. költői és 2. erőszon túli.

Első csoport – Garbo + a másik három.

Második csoport – Garbo + feleség + szerető.

Harmadik csoport – csak a vitázó szeretők.

Negyedik csoport – csak feleség és H. M. szerető.

Ad Toscanini (= Palestrina):

Garbo I. szépség mint halál. „Halálos szépség” = frázis. Itt anatómia. Sovány: ez a titok. Ez, csak ez a mítosz és a pszichológia benne. Öregség,

II. úriság, arisztokratizmus, mikor az egész intelligencia ösztönös modor,

III. arc és hang ellentéte, váza-szépség és a hangban fagót-blazirtság, mély, mély, keserű hang,

IV. szemek: végtelen nagyok egzotikusság nélkül, csontban üveg, szemöldökívek,

V. lényeg = „ideális” szépség és torz medúzaság, gorgójellegzetesség egyesülése. Szörny és angyal: „rajzilag” azonosak.

These five points and nothing else.

Feleség (heart): zokog. „Hail, hail, creole tomb-spirit!”

H. M. (nerve): szemei szárazak. Hateful. Undorodom a „lélek mélyén” végbemenő emócióktól. A fájdalom sírjon, hangosan, könnyekkel, láthatóan!

H. M. = intellektuálnak indult. What remains? Sensual glimpses. Kétféle intellektus-pozitív gondolkodó és „negatív balerina”. Mit jelent az utóbbi? Minden pozitív gondolkodást felülmúló finomsággal kerüli az intellektus olcsó örömeit, iróniát, magántanárságot, link irodalmat, általában a könyveket. Táncol, mint egy átlátszó pillangó a raisonok és raison-termékek otromba virágai közt. H. M. ez. Szenzuális-e vagy sem? Ki tudja? Szenzuálisan hat. De ő, belül? Egy naiv, amatőr, programszerű, toy-like dolog. A férfi a maga dilúvium előtti, Laurence-szabású érzékisége mindig szégyen-

kezik az ő misztikátlan (nem *raisonból*, hanem *maflaságból* misztikátlan), csinálnak látszó érzékisége mellett. A férfi Powys-féle „kelta + freudi” erósz-vakságban van már az ágyon, s H. M. ezt mondja: „van egy Anacot pasztillád?” A nő fázik, fázik. Én, a fő-karitatív és vezér-hipokonder, miért gyűlölöm Tajgetosz-lehajításig ezeket a stikliket? Miért nem értem meg? Nincs nevetségesebb, mint egy ilyen csinált csipke-érzékiség meg egy férfi mastodon-mániája. Az érzékiség nem trükkökből áll! Hiszen H. M. leckeszerűen minden trükköt megcsinálna. Az érzékiség az egész test és lélek képessége az *elmerülésre*. A hangulat egysége: ez a lényeg az érzékiségben. H. M. = „klikk-klikk”-eket érez egy meghatározott testponton. „Klikk-klikk”: ezzel ölelkezik a férfi. Risum teneatis. Egész test bágyadása: ez az érzékiség. A genitáliák vacak trambulínok: és H. M. ennek a vacak trambulinnak sután hintázó Techné-Dryádja. Techné: mors.

Érzelmek „mélysége”.

1. H. M. = az állati, gyermeki *nerve-reactionok*. Reflex.

2. Marvel = a *migréntípus*: mondén önszugesztio és valami kis menstruáció körüli házi fiziológia.

3. Feleség = ideg és szív, ész és test harmóniája, „intenzív érzelem” wie’s im Buche steht.

Ideg/Migrén/Líra = három veszekedő Múzsza az igaz érzés almájáért.

I. érzelmi mélység,

II. intelligencia,

III. érzékiség

– e három szempontból vizsgálni mindenkit és főleg, sőt csakis ott megállapítani a végtelen különbségeket, ahol mindegyik intelligensnek, érzékinek és lírikusnak látszik. Pedig... Hányféleképpen lehet az ember intelligens! Nők... lexikon, mítosz, féltékenység, jogi józanság, alkalmazkodás, primer dilettancia, szekunder zsenialitás, idegek, számtan...

Két alaptípusa az intelligenciának:

a) a szenibilis bolond = egy dolgon magán fedez fel rengeteg logikailag érdekeset. Röpködő, véletlenekből élő, hazard és kontúrtalan, spirituális, nem érzéki intelligencia. Per inadequatum ad identitatem: H. M.,

b) a római térkép-jogász: azt az egy dolgot rengeteg egyéb közé helyezi el, s így nyer *lucrum logicae*-t. Plasztikát kereső, tapadó, célzó, definiáló intelligencia. Per adequatum ad heterogena: wife.

Ez két igazságtípust termel:

a) a csillogó, végtelen távlatokat nyitó, valóságérezkeltető, leleplező, irizáló. Igazság = a valóság mint fantasztikum, mint alighogy-lehetőség, tánc, foolery (H. M. abszolút filozófus-megfelelőjét meg kellene írnom),

b) az identitásgyűrő, körvonalazó, tételes. Itt igazság = a valóság mint megfogott, halott, analizált, érzékileg testiesen élvezhető dolog (wife abszolút filozófuspárját írnam!),

a) és b) nem „ötlet” és „szisztéma” ellentéte, hiszen van plasztika-geilségtől nehéz ötlet és van Midsummer-night léhasággal zizzenő-illanó nagy szisztéma.

Én: mind a kettő. If...

Jól látni a) és b) különbségét a használt hasonlatokban: a) rettentő konkrétak, de alig hasonlítanak (...H. M.), b) rettentő kiagyaltak, de az a kiagyalt tárgy aztán teljesen hasonlít (...wife).

Két hipochondriatípus:

– H. M. = apró higiénikus trükkökhöz való groteszk ragaszkodás: kesztyűt húz, ha nyilvános állomás telefonkönyvét lapozza, hetven lepedőt terít, ha idegen díványon... stb. Egyébként életbiztos, optimista, egészséges (ad pastillas – „betegségeket” kerüli),
– some writer = állandó haláltudat és búskomorság, viszont nem kezet mosó, nem szájöblítő. (Ad Deos ignotos – „halál”-ban él.)

*

Mozart:

1) egész emberi élet, egész anatómia,

2) egész kultúra, egy kor, hosszú stílusalakulás szintézise, eredménye.

Muszorgszkij: se egyén, se kultúra. A művészet ma már jóformán soha semmilyen alakjában örömet nem jelent. Tiszta kérdésmező az egész, problematikusság, s mint ilyen: piszok.

Mennyi „klasszicizmus” volt Chopin h-moll szonátájában, mennyi anarchia (már nem is romantika) Beethoven c-moll (op. 111!) szonátájában.

Bach, prelúdium és fuga. A zene örök alapkérdése: van-e más, mint csak prelúdium és fuga? Prelúdium: vagyis halandzsa, étude, húr-flirt és érzelmes kóválygás. Fuga: vagyis ordo. És persze fordítva: mennyi rend a prelúdiumban, és mennyi dzsungel-libertinage, anarchia a fúgában.

Fúgát írni, melyben egy-egy harmónia csak 2 hangból áll. Ez fantasztikus élmény. Tíz hangból álló harmóniafoltok sokkal kevésbé.

A botfűlűek ellenpontja: az a „botfűlű”, aki nem emlékszik tisztán egy dallamra, de ahogy hamisan énekl magában, ez a hamis vonal sokkal élesebben, precízebben (mint egy második szólam!) juttatja, rajzolja eszébe az eredeti dallamot, mintha magát az eredetit énekelné.

*

A kirakatban láttam egy pár cipőt, néhány virágot, férfiszövetet: mennyivel elemibb, tisztább élmény volt, mint minden művészet együttvéve.

Powys, *Maiden Castle* (sehol ennyire a mindenek *után* való élet hangulata: 1) a mítosz is nevetséges, 2) a pszichológia is az.

Első reakció: kísértetiesen, ijesztően rossz könyv, Powys-imitáció, a legsápadtabbak, legunalmasabbak közül.

Második reakció: egészen új dolog a mindennapi élet pszichológiájának, a társalgásnak és criss-cross love-kodásnak ez a végtelen monoton-koncentrált ábrázolása. Psyché: komikum. Tehetetlen vegetáció: After, after...

Az itteni szerelmi zagyvaság: az én életem mása. Mi marad a „szerelem”-ből? = 1) cold, rational sensuality, 2) psychological mock-meanderings.

Egy rossz könyv egy remek életállapotot reprezentálhat. Powys nem is író, hanem az *Untergang* egyik formulája, mitikus, szent karikatúrája.

*

1942. január

A miskönyv jelzőszalagjainak színei: ott van a halál feketesége, ott van a tiszta elragadtatás, a szűzies metafizika fehérsége, az éjszaka mellett a hajnal, a fekete mellett a szőke, a holló mellett a hattyú, a sír odvas vaksága mellett a „*lux aeterna luceat eis*”, igen, ott van a zöld, a pálmák, a füvek, az erdők és tavaszok zöldje, a klorofil élettani véletlene és örökkévalósága, maga a természet, ott van a vörös is, a másik élet, a vér élete, a seb élete.

(...vajon eldönthető volna-e az a csata, melyet az „Élet” nevében vívna a *vörös* és a *zöld*? melyik az igazabb, jogosultabb, kifejezőbb? a falevél tobzódó smaragdja vagy a vér félelmetes-rőt fenyegetése, durva, mézízű, sóízű, szemérmetlen, freccsenő folyadéka? melyik az élet? ha ugyan van ilyesmi...)

De nekem legkülönösebb, hogy a lila is ott van, a dekadencia színe, a titoké, a keveredése, a sejtelmes eleganciáé, a boszorkányos költészeté, az ellentmondó vágyaké, a paradox arisztokratikumé, a tilos határoké, a száműzött és szinte styxi művészeté: az alapszínek között ez a fellengző korcs, melyet a misekönyv mégis pillérnek, lényegnek tisztel, nem hisztériának!

Végletek: a dilettáns (vagy kezdő) költők verseskönyvei vagy:

1) nevelésesen fényűzőek, szarvasbőrben aranybetűkkel, kézifestésű lantokkal, rojtos szélű kínai császárpapíron, selyem könyvjelzővel (noha csak húsz oldal az egész nyomtatvány), kármin iniciálékkal, a lap alján kezdődő első strófákkal, tartalmat pótolni óhajtó tartalomjegyzékkel, vagy

2) rettentően közönségesek, akár egy plakát, egy kihágási idézés, a káposztásmegegyeri százhusz wattos szoba-konyhás lakások jegyzéke, egyik betű sem illik a másikhoz, a nagyok esetlenek, a kicsik nyomorékok, csak úgy árad belőlük a zugnyomda rendetlensége, tiszteletlensége, közönye: a betű, melynek gráciát kell lehelnie és keménységet, logikai biztonságot és gyöngysoros arányt, az itt kótya, piszkos nyomok csupán, rossz gép kihullt fogai.

Az igazi könyv sohasem fényűző, sohasem zugproletár, hanem valami harmadik.

*

Furcsa virág a mimóza, az érzékenység sárga, bolyhos, mézes, rózsafüzér szemű istene, ez a téli illat-pilula, napszínű nagyított hópehely, néma csengő. Őt azzal tiszteljük meg és azzal dédelgetjük, ha: hidegre tesszük! Éppen őt, a kis dekadenset, aki egyébként egyáltalán nem néz ki dekadensen: üde, tavaszias, párnás pöttömcségen belül nagyon is mértaniak a gömböcskéi, mint a sátánian egyensúlyozó higanynak, éppen őt a hideggel becézzük.

Ha feketébe vereslő rózsákat kapunk, azt az asztal közepére tesszük, rögtön vázáért kiáltozunk, bocsánatot kérünk a vendégtől, ha egy pillanatra magára hagyjuk a vendégszobában, mert magunk akarjuk a legmegfelelőbb, egyéni és liturgikus vázát ki-
szemelni a rózsza számára, és így tovább.

A mimózát meg, ahogy megérkezett, kivisszük a decemberi szalonba, rögtön száműzzük onnan. S ez oly komikus: ezeknek a japán tilinkó-pillantású mimózáknak éppen a kigolyózás jelenti a gyöngéd figyelmességet – hová? ablakba? előszobába? az erkély túl hideg már neki is. És noha az ajándékozó és az ajándékozott egyformán tudják, hogy ez a behűtés a mimóza egyetlen lehetséges egészségügyi ellátása, mégis egy kicsit zavarban vannak, hogy valahogy brutális és barátságtalan dolog a virágot kivinni a szobából. Akkor miért is hozta? csak az átadás pillanatnyi gesztusáért? Vajon a házigazda nem használja-e ki túlságos mohósággal a mimóza hidegigényét, midőn zavart mentegetőzések közepette kiviszi a szalonból? nem szerette volna-e már a többi, azelőtt hozott virágokat is így kiközösíteni a szobából? És mi a cél: hogy a virág önmagáért megmaradjon, vagy hogy szobám legszebb pontjait még szebbé tegye? Most ott áll a mimóza az ablakban, a huzatellenző párna és a fagyos-napos ablaküveg közé szorítva, tehát nagyon is nem dekoratív helyen.

Csakúgy, mint az almák meg a félig elfogyasztott s ennélfogva túl bő papírba gyömszölt vaj vagy lekvárosüvegek, melyeknek fején úgy van lenyírva és kifodrozva a hólyagpapír, mint a Grimm-mese képén a nagyanyó főköttője, melyet magára húzott a farkas.

Ez a mimóza sorsa? csak hogy éppen meglegyen? egy egészen esztétikátlan, konyhailag gyakorlatias célú helyzetben? Az érzékenység büntetése ez?

*

Nincs nagyobb és fájdalmasabb gyönyörűség, mint felkelnem kora hajnalban, a végtelen csöndben, a magány idilli puhaságában és vallató szigorúságában – odamenni az íróasztalomhoz, ehhez a nagy, kemény oltárlaphoz, koporsófedél, kocsmadeszka, könyvek óriástutaja egyszerre, tölteni Betta lóheretálpú borospoharába vörös burgundit vagy tokaji szamorodnit, ránézni a feszületre és elmondani a mise átváltoztató szavait: *hic est enim calix sanguinis mei...*

Így szoktam néha áldozatot bemutatni kora reggel Virág bácsi óbudai kocsmájában is, mikor mögöttem van már a piszkos villamos a biblikus pontossággal „rosszakaratú” emberekkel, az utca az esztelen plakátokkal, köddel, sivár céltalansággal, lezárt üres boltokkal. Maga a kocsmá is még egészen rendetlen, tegnap esti maradékok és csorba padlókefék keverékével, csak az én asztalomon, a dohos-hideg kályha mellett, a világ legmocskosabb macskájának szomszédságában van egy csöpp fehéres-lilás-barnás terítő, rajta egy pár grammos, jegyre vásárolt kenyér, mellette egy deci burgundi, közönséges, konfekcióba vett talpas pohárral. És akkor mondom: *hic est enim calix sanguinis mei...*

De Betta poharából szebb. Betta mindig poharakat, üvegeket vett nekem, mintha csak saját lelke és teste tündéri kristályábráival halmozott volna el. Ezek is olyan ősi egyszerű formákat mutattak, olyan légiesen átlátszóak voltak, oly hidegen előkelők, és belül oly krisztusian tüzesek, könnyedek, csengők, törékenyek, arisztokratikusak, fantasztikusak és modernnek, dekadensek és örök emberiek: és ebben van Jézus vére – ezekben a pillanatokban tudom, hogy nem vagyok eretnek, mert nincs is eretnecség, és nincs is ortodoxia, csak a végtelenül erős emlékezés Krisztusra, az egyetlenre, akit szeretek: *in mei memoriam facietis*, mondta, és ezt a kemény, gyermekes, érzelmesen zsarnokoskodó és forradalmi éllel dogmatikus kijelentést különösen szeretem, mert sokáig úgy volt a fejemben, hogy „*ezt cselekedjétek az én emlékezetemre*”, itt a *Missáléban* meg az van, hogy „*az én emlékezetemre cselekedjétek*” – itt Jézus személyére nagyobb, líraibb, kétségbeesettebb hangsúly esik, akár csak egy fekete rózsá egy fehér hattyúra, mint az áldozati cselekvésre.

Ez marad az egész világból nekem, itt, 1942-ben, télen, in umbra mortis: Betta szerelme, színes fényképeim örült költészetté lángoló betegsége, Krisztus vére Betta kelyheiben, az én didergő, pókláb-mezettelen testem a rongyolódó lila köpeny alatt: költészet, szerelem, vallás, természet, háború egyetlen „beata passio”-ba tornyulnak... jöhet a halál?

*

A „modern” műfajok (az új prospektus alap gondolata):

I. 1. Életrajz, 2. Esszé – az *Orpheus* a kettő egyesítése.

II. Az embrióhasonlat: minden elmúlt állat alakjain átmegy, *Orpheus* is minden történelmi alakon átmegy.

*

A rozsdás falfutók a novemberi házakon: bölénybozont színe s anyaga, meg a moháé (a mi házunkon).

Az élénkpiros, átlátszó s előtte megritkult világoszöld falombok, éles-fekete ágakkal: ez tiszta, bizonyos, kétségtelen szépség, élet, szín, tapintható, búskomor, idő, sejtetés... nem ezek-e „a szépség” biztos ismertetőjegyei?

*

Egy öregasszony a kendőjét igazítja a vállán – mint a pap gyóntatás előtt a stólát...

*

Árnyékaink irányát kellett lesnünk a Naphegy téren azért, hogy megtudhassuk: mi-képpen ülhetünk pontosan szemben a nappal. Nem jelképes és tanító?

*

Vajon hogy hódítom meg jobban J. K.-t: ha elmegyek a tömegsúrjára, és ezáltal megszokja jelenlétemet, vagyis esetleg észrevétlenül siklom át a társaságias barát szerepéből a szeretőbe, avagy épp ellenkezőleg: ha nem megyek el semmiféle férjével ízesített „cercle”-jére, s így jelzem a szerelem egyedülvalóságát (szemben a szalonkodó együtt-létekekkel), és ez imponál neki, ettől a romantikától és egzotikumtól hódul el? Egyforma esélyek, úgy hiszem.

Oly furcsa, hogy „felnőtt” vagyok a társaságban, a nők, a gyermekek előtt. De anynyira abszolút gyermeknek érzem magam: az életszerű élet mindig gyermekes, ösztönös, állati, a fájdalmak, örömek, titkok, kíváncsiságok játéka. Mi van ebben felnőttnek? Csak a halál igazán „felnőtt”.

*

Jehova egészen antropomorf, a pogány istenek egészen metafizikaiak. Lásd: Hebbel: *Judith*, V. felvonás, a gyilkosság után pap és egy asszony.

Őszi leveleket söpörnek kint, csak a hangját hallom, milyen melankolikus és mégis idilli. És a hősöprés, hólapátolás a kertrács előtt, temetés és háztartás, halál és begubódzó Georgikon-intimitás.

Hebbel: *Judith*. Naiv egy ilyen régies, iskolás dráma, és mégis: lélektanilag milyen modern – freudi indítékok. Holofernész kissé naivan túl-filozófus és naivan túl-zsarnok (ifjúkori német kettősség). Hebbel nem gondolt freudi indítékokra, lásd: I. kötet (Richard Maria Werner-kiadás, XXIV. old.). Bettának mesélni – Judit: férfi és halál, férfigyűlölet és férfikivánság, zsidóság és árjaság, gyermekgyűlölet... kiszínezni!

Betta rétegei: neurotikus túl-szemérem, nagy szerelem (klasszikus, erkölcsös, költői, tág-humánus), ős-állati, mitikus ringyóság, akárkivel akármit... Juditot ezzel színezi.

Csak a modern (1942) témák és némi humoros szemlélet és ábrázolás az igazán és egészen elfogadható. Hebbel például minden lélektani és lényegi igazsága mellett nem ilyen elfogadható: stilizált, álomszerű, tehát dekoratív, tehát lélekmélyi, tehát kisé-kissé már kórosan eleve elhatározott (biológiailag túldeterminált... az én hibáim is), nagyképű, túl-mitologikus. Éppen mert abszolút tragikus a világ, már csak a bölcs mosoly megfelelő hozzá. Gyilkolni nem bölcs, megörülni nem bölcs, halálosan szerelmesnek lenni nem bölcs, szimmetrikus kompozíció nem bölcs, harcolni-hódítani nem bölcs – s az író azért író, hogy ezt finom humorával éreztesse. Hiszen még a szépség is egy kicsit mindig nevelés.

Oly komikus, hogy mindent el lehetne mondani röviden, egészen röviden: néha az egész irodalom azt a benyomást teszi rám, mintha erőltetve fel akarná hígtani a dolgokat, „kidolgozni” a magától értetődő egyszerű magot, minden valóságos többlet nélkül. „Menni akarok” – ezt a drámában ötszáz szóval mondják el, és a legritkábban szép és értelmes az ötszáz szó.

*

1942. július

Miért vonzódik az ember jobban Lope de Vegához ('42. július!), mint Hebbelhez: miért jobban a naivhoz és iparoshoz, mint az okoshoz és költőihez? Mert az élet naiv, ipari, gépies, állatian termékeny, de nem költői? Az ész betegség? A költőiség már hervadtság? De hiszen eszem alapján élvezem Lope de Vegában a Hebbel-típustól való távollátsást... Talán mert a gondolat meddő, a szépség nevéstégesen *csak* nosztalgikus valami, Lope de Vega meg éppen az, ami akar lenni?

*

Miért gúnyolja az Egyház Baudelaire-t? Jobban szereti a kívülről, tettekben „korrek- teket”, mint a vegytanilag, élettanilag, belső anyagösszetételükben katolikusokat, még ha bűnösök is? Jobban szereti az utcát, ahol véletlenül egy aranyórát talál az aszfalton, mint azt a sötét, komorló hegyet, melynek mélyében, a föld fekete erejéből nő az arany?

Kétségtelen, hogy nem a racionális igazság minden, lehetetlen csak racionálisan élni: lehet valakinek „igaza”, de nem tudok melléje állni, ha modora, orra, szaga lehetetlen. Vagy a modor, az orr, a szag nem is irracionális dolgok, hanem még maga- sabb ráció, és ahhoz alkalmazkodni?

A heroizmus: igaz dolog, jogosult, racionális? Vagy pedig csak egy belénk idegző- dött „szép tartás”?

*

Miért van a kalauzoknak új sapkája? és még hozzá milyen! katonás? tűzoltós? olaszos? milyen komor színe van: fegyőrök, pribékek, komitácsik? Félek ezentúl villamosra szállni. És az elvágott háromszög, milyen brigantis, milyen elvont!

Rettenetes. És milyen nevéstéges az egyenruha egy ilyen békés polgári foglalkozású emberen, mint a kalauz. Milyen nagyképi dolog: miért nem visel mindjárt két halál- fejet és fekete álarcot, esetleg revolverrel vagy golyószórával lukassza ki a szakaszje- gyemet. Zeitgeist? Van-e ilyen Zeitgeist, vagy pedig csak hallották, hogy ilyesmi szokott lenni, és ezért bambán utánozzák, erőltetik?

Az Opera is új nyomtatási modorban írja falragaszain a nevét. Miért? Belső szük- séglet ez az újítás vagy hivatalnokok vakaródzó akarnoksága?

A kalauzokban is a két alapváltozat: kacsingató kis ringyók és kísértetiesen-bete- gesen kötelesség-sznob vénkisasszonyok.

*

Kis dolgokon múlik az élet: milyen hideg, ügyetlen, ellenséges dolog, ha a cseléd úgy szellőztet, hogy a huzatvédő ablakpárnák rézsútosan, keresztbe és ferdén vannak a párkányra dobva, s az ablakok szintén ilyen félig kinyitva. Ha egészen elveszem ezeket az egyébként is riasztóan kispolgári, fehéreneműgombos, védővászonnal bevont ablak- párnákat, akkor bejön az őszi levegő, a költészet, a halottak napján is, savós-füstös, trágyás-influenzás ködön át is a még melegítő vénasszonyok nyara, akkor nem „szel-

lőztetek” (ez klinika, ez naiv higiéné, műkedvelő egészségtanóra, műkedvelők pót-vizsgálója), hanem beengedem a szelíd-dacos Nyarat, az aranyat, a reggelt, a mézet... ha meg hagyom a párkányon ezeket a ferde párnákat, akkor nagytakarítás, rendetlenség, altisztek vaksi délelőttje.

*

Száritott szőlők, még meg nem száradottan, egy kirakatban, spárgán, hamvasan, félig szilvabőr-köddel bevonva, félig már mazsolásan, malagásan, őszi levélszínnel és őszi levélránccal. Nőknek így csüng le néha a hajuk, nem? Fürt, fürt... mennyi szerelmi gondolatot, képet indít meg.

*

A szabad véleménynyilvánítás, a kritika, a kabarék politikai karikatúrái állítólag tönkreteszik az államot. Mikor Angliában a „buy British” mozgalom éppen legnagyobb virágjában volt, az operettszínházakban röhögtek egy halom „British” terményen és iparcikken. Tehát: Anglia ezzel megindult a halál útján? De vajon a vélemény teljes elfojtása olyan üdvözítő? A vakká-süketté gépiesítés az élet felé vezet? Itt nincs veszély? Például egy háború? Úgy látszik, csak a halálnemekben van különbség: egyiknél belső oszlás, a másiknál nagy külpolitikai mézárkodás.

*

Fantázia? fantáziából írni? Értelmetlenség, elavultság. Csak a valóság! Amit láttam, amit tapintottam, szagoltam, hallottam. Le kell győzni azt a gyávaságot, mely azt súgja, hogy „nem szabad az élményeket naplószerűen leírni”. Minden azon múlik, hogyan írom le. Mit láttam, mit hallottam, mi mindent vettem észre? Ha sokat láttam, ezer árnyalatot, ha sok okos és mély, játékos és szikrázó gondolatot ébresztett bennem, ha képekkel és logikával tudom kifejezni, világosan és erjedő-erjesztő gazdagságban, stílussal, eleganciával, hittel és nemtörődömséggel: mit számít az, hogy a valóságot, a naplóanyagot mondtam el? Már rég nem napló az, hanem mű, mű, opus, igazság, szépség, tanulság, evokáció, vallás, emberiesség. És kell-e más?

Tomba Mária

NAGY ÁLOM

Június vége van, este nyolc óra. Rudolf herceg ül a teraszon, szemben a burjánzó kerttel: az előtérben törpe almafa roskadásig még éretlen gyümölcscsel, jobbra hatalmas diófa, igencsak eljárt fölötté az idő, tavaszoként egyre kevesebb ága hajt ki. Távolabb ezüsthényő tör fölfelé, legszebb férfikorát éli. És mindenütt pázsit, a pázsit szélét pedig óriási fehér margarétabokrok fehéren és zolden spriccelik be. Itt a terasz fölé magasodik a hatalmas gesztenyefa, neve is van: Anasztázia, Rudolf herceg életfája, évtizedek óta alatta ír hajnaloként, szimbioziszban él vele...

(Nem, mindez már a múlt egy fennmaradt pillanata, bár Rudolf hercegnek a múlt nem létezett, sokszor emlegette, hogy egyaránt a jelenként él át múltat, jövőt...)

Kilépek hozzá a teraszra, ünnepélyes csönd lenne, ha nem füttyülnének a rigók kórusban, de a füttyülésük is ünnepélyes, és jólesően, valósan otthonos látvány, amilyen odaadással, lassan, lehunyt szemmel issza sörét Rudolf. A szőlő indái bekúsznak az ablakon, mint a rigók cirkalmas konverzációja. Keresztbe tett térde kokett módon kikapkodik bordó háziköpenye alól. Keze fejével megtörli száját, rám mosolyog.

(Hogy mit jelent állandó jelenben élni, ezt akkoriban nem fogtam föl, azt hittem, csalás, bűvészkedés. De egyszer talán mégis átéltem...)

– Na, megjöttél?

– Igen, és hoztam neked ajándékot.

– Ajándékot? nocsak!

Csücsöríti száját, mint egy kisgyerek, izgalomba jön a kíváncsiságtól.

– A múzeumban láttam egy kiállítást a velencei festőkről, megvettem neked a katalógust, jó drága volt.

Tudom, Rudolf herceg szereti a drága ajándékokat.

És leülünk, és lapozgatjuk a színes, vastkos albumnak beillő katalógust.

(Akkor, abban a megrendítően meghitt percben úgy éreztem, de igen erősen átéltem, hogy ez már a múlté, nem is ülünk így együtt mi ketten, Rudolf herceg meg én. Sem ő, sem én nem létezők már, ez az élmény csupán egy furcsa, emlékebe szorult valóság, zárvány, borostyánban bennragadt kis rovar...)

Nézem arcélét, magas homlok, hátrafésült sima haj (taszítja őt, ha egy férfinak zilált művészfrizurája van), hosszú nyak, szuggesztív tekintet, amellyel bűvöli hol a nőket, hol az éppen lapozgatott album mitológiai nőalakjait.

Amilyen dörgő hangon tud beszélni mitológiáról, ugyanolyan halk és meghatott, mikor közli velem, mennyire hálás az ilyen szép nyugodt estékért, az órákig tartó rigófüttyülés direkt neki rendezett koncert... él a nyár, él Anasztázia, a gesztenyefa, él minden! Kérdés, hogy a világegyetem Isten szerves része maradt-e a teremtés után, vagy „megszülve” levált, és különálló életet kezdett?

De Rudolf herceg ma már halott, és most a teraszon ülve ezen a nyári estén úgy érzem, itt ül, az akkor emléknék érzett pillanat ma életre kel, minden most zajlik, örökké zajlik, folytatódik a természet rendje szerint, melynek oly szelíden alávetette magát, egész robusztus valóját: „Minden a világon az alázatot sugallja, a hangyáktól a tejútig. A gőg a világ teljes meg nem értéséből fakad, nem jellemhiba, hanem szinte valamiféle biológiai hiányból eredő betegség.”

Szerettem feljegyezni, amiket mondott. Nemcsak szorgalomból, mint személyi titkára, hanem mint egy ragályt átvettem meggyőződését a valóság furcsa természetéről: nem azért szerette a fényképeket, a naplót, hogy örökkévalóvá tegye magát, hanem csakis így válik minden valóságossá számára, ha rögzíti. Igen, rögzíteni mindent! Rögzíteni mindent, ez is teremtés.

Rudolf herceg halála után mélységes, őrült indítást éreztem, hogy folytassam naplóját, melyet pontosan, szívósan, leltárszerűen, mániákusan vezetett mindennap, évtizedeken át. Abban a kétségbeesett pillanatban, melyet az élete elhagyása jelentett nekem, eszelős fogadalmat tettem, hogy folytatom. No nem az övét, hanem annak mintájára az enyémet, amely csak abban fog hasonlítani az ő mindennapos feljegyzéseihez, hogy pontos, leltárszerű, mániákus és szívós.

Teltek a hónapok, a helyzet új volt, de a helyemet nem találtam: a tettekre bémult voltam, a teljes merevséghez túl aktív.

Aztán egy éjszaka furcsa álomom volt. Jelentős álom. Nagy álom.

Azt hiszem, minden ezzel kezdődött, ha egyáltalán azt a merész kijelentést lehet tenni, hogy valami kezdődik, valami önmagában kezdődhet, tehát hogy nem kapcsolódik oly szervesen a saját múltjához, hogy nem lehet róla lefejtteni. No de a tények ismeretében azt lehetne mondani, hogy ez a Mario (hol így hívott engem Rudolf herceg, hol pedig Mariusnak), szóval hogy én küldetéses örült vagyok, aki felelőtlenül ugyan, de precíz következetességgel hajtja végre a rábízott, kincseket érő feladatot. Kincseket érő? Igen, minden kétséget kizáróan igen.

Álalom a következő volt: a tengerben fürdöm, szép napos reggel van, a parton pinétaerdő, és akkor a néptelen strandon egyszerre megpillantok egy nőt, aki felém integet, egyértelműen hív kifelé, hív magához. A hullámok között nehezen, de azért törtetek előre, közben nézem, ki a csuda ez, miféle szerzet? Sietősen, félig úszom, félig gyalogolva evezek, sőt repülnék, ha a sűrű víz engedne. Közben folyton nézem, must-rálom, és egyre izgatottabb leszek. Biztos, hogy nekem integet? felém mosolyog? Körülnézek, senki teremtett lélek rajtunk kívül. Amint közeledem a parthoz, egyre biztosabban érzem, hogy soha nem láttam, teljesen ismeretlen számomra ez a figura. De arcán az az átható, bensőséges mosoly, igen, bensőséges és biztonságos, amely mágnesesen hív és bizalmasává avat, ellazít, legszívesebben visszacsobbannék a hullámok közé, melyek egyre súrlódóbban sodornak ki a sekély vízből. De hogyan látom ilyen pontosan az arcát, a mosolyát, a mágneses ragyogást a szemében? talán belülről, hiszen álomról van szó, ezt valahol a mélyben érzem.

Rudolf hercegtől sokszor hallottam, hogy az álomnak semmi köze a szürrealizmus-hoz. Nem úgy álmodunk, ahogy a szürrealisták festenek. Sokszor vitatkoztunk megfigyeléseken, sokszor nem értettem vele egyet, de ez most igaznak bizonyult, mélységesen átéltem, hogy a nő megjelenésében semmi, de semmi szürreális nem volt.

Forrón, merőlegesen tűz a nap. Arca árnyékban maradt, és hatalmas, vörös, csigákban omló hajkoronája különlegesen elszínezi beárnyékolt arcát. Hogy milyen színárnyalat ez, csak nem-színekben tudom megfogalmazni: selymesen simogató, ugyanakkor kissé ijesztő, fénynek túl kemény, árnyéknak közeli és felszínes. Elérhető, elérhető, elérhető! – ez visszhangzik bennem. Míg feléje közeledem, le nem veszem róla tekintetem, és mikor szemben állok vele, akkor veszem észre, hogy amit én mosolynak láttam a habokból, az *nem* mosoly, hanem hunyorgás, igen komolyan és elmélyülten néz rám, majd kézen fog, bevezet a fenyők közé.

Ellenkeznek, hogy „ki maga? honnan jött? mit akar? hova visz?” – de csak gondolom mindezt, az álomban az ilyesmi különben is összezavarodik.

– Itt túl meleg van, gyere!

Gyere? tegeződünk? A fenyők közt a hűvös árnyékban reszketés fog el. A kinti verőfényhez képest itt sötét van, de mintha áramot engedtek volna a fák közé, mindenhol rezeg felém, rezeg belém a homály.

Vagy talán egyszerűen izgatott vagyok. Mert nem mindennapi a nő. Nem teljesen fiatal, de nem is öreg. Kissé szeplős az arca, és tekintete határozottan befelé néző, mint a nagyon bölcs öregeké vagy a vakoké. Egészen vékony, lazán testére boruló kék bőr ruhája van, a legenyhébb szellőre meglebben, végtelenül keskeny lábán sötétkék szandál, kezében fekete ébenfa bot elefántcsont markolattal, hol támaszkodik rá, hol pör-

geti, hol az aljnövényzetet túrja. Most meg a vállamra helyezi, mint egy varázspálcát, ezzel le is ülünk egy padra két vékony törzsű fenyő közé.

Magam is vékony törzsű fenyőnek érzem: hosszú és vékony tagjaim jócskán lebarapultak már, próbálok lazán és csábítóan viselkedni. De ez a nő!

Tehát a varázspálca a vállamon. Fura helyzet, nem rázom le magamról? Nem. Kutatva néz rám, micsoda zöld szem, ilyen smaragdzöld szemet még soha nem láttam.

– Vigyázz, Mario, ha az angyal kiköltözik belőled, helyébe lép a bohóc!

– Mi az, hogy angyal, és ki itt a bohóc? – hebegem.

– Te Rudolf herceg mellett angyal voltál, és most, hogy eltávozott, kezd minden nevelésesen lapos lenni körülöttem, körülöttetek. Gondolod, hogy a halálával befektetett pályafutásodat? Egy küldetés nélküli angyal könnyen bohóccá válik.

Megborzongok, valami ördögi villan fel zöld szemében.

– Ki maga? ha démon, távozzék innen, hagyjon békét, hagyjon békét! – de talán ezt se mondom ki hangosan.

– Nevem Paulina. Te nem ismeresz engem, de én Rudolf herceget jól ismerem. Fontos küldetést bízok rád. Tudod, hogy rengeteg jegyzetet hagyott hátra. Bármennyire furcsán hangzik is, folytatnod kell Rudolf herceg művét. Írj, mintha te volnál ő, mintha ő volna te, ne félj semmitől. Vállald őt, vállald magadat!

Azzal kezembe nyom egy négybe hajtott papírt, és amint a lapocskát kibontom, Paulina egy pillanat alatt felszívódik, mintha ott se lett volna. De ez az álomban nem különös, sem meseszerű, mert a papír köti le figyelmemet. Ez áll rajta: „Légy független és áttetsző, mint a drágakő, mely számtalan síkjával veri vissza a rávetülő fényt.”

Aztán, ahogy az álmokban lenni szokott, homályos átmenettel már megint a vízben úszom, a hullámok ringatnak, teljesen természetesnek találom a történeteket.

Nem úgy ébredésem után. Ez az álom nem hagyott nyugodni. Ahogy teltek a napok, egyre kevésbé. Mi az, hogy legyek független? és ugyanakkor mintha Rudolf és én egyéolvadnánk? És az angyal? Olyan, mint a drágakő? De milyen a bohóc? És egyáltalán, miért ne vállalnám a bohóc szerepét, bármilyen neveléses és visszavonhatatlan helyzetbe sodor? Egyszer el kell vágni a köldökszínórt. Hiszen Rudolf meghalt, lezárult az élete! Ami van, az van, ami nincs, az nincs. Nem vagyok demiurgoszalkat, nem fogok teremtősdit játszani.

Nemrégiben hallgattam egy zenei magyarázatot: a prelúdium és a fuga két különböző világba vezet be. A prelúdium a bennünket körülvevő élet, ha akarom, vidám szaloncsevegés, ha akarom, majális, esetleg garden party, az is lehet, hogy melankolikus beszélgetés, de mindenképpen felfokozott, többrétegű földi nyüzsgés. A fuga ennek a valóságnak égi mása: az angyalok választékos himnusza, felfokozott élet egy más dimenzióban. Akkor én arra a következtetésre jutottam, hogy mindig is fuga szerettem volna lenni, de prelúdiummá váltam, és az fejlődött ki bennem a legapróbb részletekig, amíg a fúgától egyre távolabb kerültem, és egyre nosztalgikusabban éreztem hiányát.

No és Paulina? Honnan jött az álmomba, milyen mélyrétegekből vagy magasságokból? tudatalattiból vagy tudatfelettiből?

Ahogy teltek a napok, egyre inkább rögeszmémé vált, hogy megfejtsen az álmat. Azonosítani Paulinát! Mennyiben kell vállalnom Rudolfot és vállalnom magamat? mit jelent ez? Micsoda hülyeség, mindebből mit tudok azonosítani? De az álom mégiscsak megtörtént, ha lehet egy álmat ténynek tekinteni, és mind komolyabban számoltam

vele, mert számolnom kellett magammal. Azon kaptam magam, hogy mikor elhessegetni akarom, egyre jobban aggódok jövőbeli feladatomban, és mint súlyos, kikerülhetetlen felelősség nehezedik rám.

Mintha egy hatalmas völgy tölcésrszerű oldalán, serpentinben haladtam volna előre és felfelé, a tölcésr keskeny csöve lett volna az álom, amelyet magam mögött hagyva lépkedek mind magasabbra, az egyre erősebb fény, világosság vagy, ha szabad így mondanom, a megvilágosulás felé.

De ez a világosság mégis szédítő volt, mert lassanként az ébrenlétem vált valamely álmommá. Olyan álmommá, melyet – parancsra – meg kellett valósítanom.

Egy napon előszedtem Rudolf herceg jegyzeteit. Bár nem is kellett volna előszednem, mert sok minden a fejemben volt. A legnehezebbnek az bizonyult, hogy régi, nagyalakú papírokat szerezzek be, a napon hosszan sárgítsam, aszaljam, hogy régiek tűnjön. Régi tintát, tollat beszerezni, megtanulni az írását tökéletesen utánozni – mindez nem volt kis dolog. És nem volt kis multság!

Lefogytam. Különbösen is sovány vagyok, de simán hátrafésült rövid fekete hajam (nem szeretem a művészfrizurát férfiaknak!) még jobban kiemelte arcom csontosságát. Úgy néztem ki, mint egy eksztatikus szerzetes valamiféle spanyol festményen. Orrom sose volt kicsi, de ahogy reggelenként a tükörbe néztem, még kifejezettebb, ágaszkodóbb, férfiasabb lett.

Bármilyen nehézségbe ütköztem is, néhány hónap múlva arra eszméltem, hogy küszködésem gyümölcse megérett, egy háromszáz oldalas kézirat ott állt az íróasztalon. Boldog voltam, megkönnyebbült, és egy cseppet sem szomorú, ami a befejezett munka után rendszerint bekövetkezik... talán mert nem éreztem teljesen a magaménak.

Felhívtam Rudolf herceg egyik hűséges barátját, kiadóját, aki az Emmanuel ünneplés névre hallgatott. Barátai csak Emának becézték.

Emmanuel egy eléggé magas domb tetején, gyönyörű villában lakik. Ügyes barkácsmesterével fabrikáltatott magának egy speciális felvonót. De én szeretek a széles, lapos lépcsőkön gyalog felmenni hozzá. Ema nem öreg, de nyugalmas, joviális mosolya bölcs öreggé érlelte. Oroszlánkülseje minduntalan kiütözik. Sok mindent lehet álcázni, de ha valaki oroszlan, azt nem. Folyton pipázik: elterelő foglalatosság, úgy tesz, mintha a legfontosabb lenne a pipa megtöltése, szivása, a cuppogás, aztán a tisztítás. Sosem tudok igazán közel kerülni hozzá. Ravasz ember, s hogy mindig a helyzet ura legyen, ebben segíti a pipa meg a magaslati kertjében folyton futkosó szellő.

A hegyoldal, a sok-sok lépcső növeli a körülötte terjengő méltóságot. Szeretem tréfáit, amelyek mindig ülnek, mint a jó földben megeredt életerős palánták. Humora is rezeget körülötte, mintha meghosszabbított saját valója lenne, és bizonyára az is.

Emmanuelt főleg azért szerette Rudolf herceg, mert rendkívül éber, józan és tapasztalt. Mellette félték kisfiúnak éreztem magam mindig. Most pedig különösen. Remegtem az idegességétől.

De különös dolog történt. Emmanuel nagyon izgatott lett, mikor közöltem vele, hogy az egyik szekrény mélyén, mely tele van Rudolf herceg fontos és kevésbé fontos irataival, találtam egy kéziratot, melyet minden valószínűség szerint Rudolf herceg ifjúkorában írt, de aztán valahogy túltette, túlírta magát rajta, és nem jutott el a kézirat javításáig sem, nemhogy a kiadásig. Hogy Emmanuel ezt elhitte! Én magam lepődtem meg leginkább.

Amennyire hím oroszlánsága engedte, sietve eljött hozzám, és én megmutattam neki a féltve őrzött kincset. Emmanuel azonnal felhatalmazott, hogy másoljam le. Bizalmához semmi kétség nem fért, teljesen tiszta volt az ügy, Rudolf herceg kéziratát találtam meg, micsoda öröm! Ettől kezdve előttem is egyértelmű volt, hogy Rudolf herceg tovább fog alkotni, és ez több, mintha élne. *Creare necesse est, vivere non est necesse.*

Az első, kamaszkori kézirat, melyet megtaláltam, furcsa önvallomás volt. Rudolf egy naplószerű történet keretében azt mondta el, hogy ő azért kerül kívül az életben mindig, mindenhol és mindenben, mert éberem figyeli a világot maga körül, nem szereti az elterelő életformát, a pótcselekvéseket. Az kábítószert, neki pedig a démon a legjózanabbul folyton szemmel kell tartania, nehogy egy óvatlan pillanatban magával ragadja. Márpedig egyetlen politikai rendszer sem szereti azt az éber gondolkodót, azt a „virrasztót”, aki egyfolytában a vártán áll. Mert az ilyen őt figyelmeztet! az ilyen ember lehetetlenné teszi az egymosást. Aki a keleti filozófiára csábítja az olvasót, az inkább beleillik a rendszerek manipulációs manőverébe, mert inkább elaltat, mint ébreszt, a „*hic et nunc*”-lényegről eltereli a figyelmet. A virrasztó semmibe nem illik bele. Ő nem kell senkinek, tőle félni kell. És bármilyen tehetség, minden ajtó bezárul előtte.

A könyv nagy siker volt Rudolf herceg idősebb és fiatalabb olvasói körében. Felismerték, hogy kamaszos álnaivitása mögött rengeteg a tisztánlátás. Ráismertek, magukra ismertek.

Akkor már nem tudtam lemondani az apokrifok írásáról. Szenvedélyemmé vált. Igazolta tettemet, és hamisságomat elsimította az, hogy ahányszor hallottam egy tömör, érdekes történetet, amelyet Rudolffal töltött beszélgetéseink folyamán karakterológiai pletykának nevezünk volna, mindig fájdalmasan belém hasított a kívánság: ó, ha ezt ő írhatta volna meg, az elnéző ironia mosolyával, a játékos gúny lebegő aranypalástszínevel, a testközeliség feszült pissenéseit, a lehetetek növényi nesztét... meg sok minden mást elővarázsolva a cylinderből. Mert a valós történet csak úgy tűnik igaznak, ha megírják. Jelen esetben: Rudolf herceg megírja. És felékesíti, még akkor is, ha leegyszerűsíti. Mellette megtanultam, hogy a valós és az igaz közötti különbségek gyakran elmosódtak. Minél közelebből nézzük.

Rudolf gyakran mondta: „Marius, te nem ismered magad! Nem is tudod, mire lennél képes. *Talentumaid minimumával élsz!* Majd ha meghalok, és ezáltal felszabadulsz, sokat-sokat fogsz utazni, sokat-sokat fogsz írni, és sokat-sokat fogsz lányoknak udvarolni, szerelmeskedni. És ez a három, az idegen világok élménye, az írás eufóriája és a szerelem eksztázisa egybe fog mosódnni benned!”

Halála óta gyakran szomorúan tapasztaltam, minél inkább le akarok egyszerűsíteni valamit, annál bonyolultabbá válik, sőt merem írni: bonyolultabbá érik. Minél inkább szétválasztani akarok, annál inkább egybemosódik. Utaztam, szerelmeskedtem, sokat, sokat, de nem írtam. Semmit. Csak a naplót. A lélek leltárát, ami egyre mélyebb lett, nem lefelé, hanem befelé. Aztán szomorúságom örömmé váltott, mikor rájöttem, hogy ez nagyon izgalmas. Ezek az élet legizgalmasabb pillanatai. Ezek a Természet legértékesebb mozzanatai, történetei, regényei, himnuszai, balladáái.

Mielőtt igazán belemélyedtem a munkába, ekkor már valóban meg kellett értenem Rudolf herceget, átélnem, azonosulnom időtlenségével. És ez nem volt kis feladat. Mert egyrészt bele kellett ugranom az ő mélyvizébe, ami közös tíz évünk alatt szon-

dázhatatlanul mélynek bizonyult. Másrészt ebben a mélyvízben meg kellett találnom/tartanom a vonatkoztatási pontokat, a sajátjaimat, és ezekhez ragaszkodni mindenáron. Az én vonatkoztatási rendszerem nem más, mint hogy ne csak a világot, de őt magát is bizonyos távolságból szemléljem, csak így tudom megérteni, szeretni, átfogni a lényét, miután arra a lehetetlennek tűnő dologra vállalkoztam, hogy egy nagy öreg fa vaskos törzsét pusztá két karommal fogjam át. Ez a megértés misztériuma. Neki pedig két vonatkoztatási pontja volt: egyik a mélységes istenhit, másik a mélységes kétely. A kételyből eredően pedig a kérdések leltározása. Ezt soha nem volt szabad szem elől tévesztenem. Paulina erre a – távolságból működő – szeretetre hívott meg, így maradok független és áttetsző drágakő és angyal...

Bármilyen hihetetlen, Paulina egyszer ismét megjelent álomban, és elmesélt, illetve együtt átéltünk egy történetet, egy legendát, melyet aztán regényként vagy inkább hagiográfiai riportként írtam meg.

Újra a papír napon sárgítása, tinta, régi toll beszerzése, Emmanuelnek lihegő telefonjaim, hogy megint mit találtam! Ema fokozódó lelkesedése belém is mind több erőt töltött.

A történet Szent Minasz (más források szerint: Ménasz) harmadik századi vértanúról szól. Arra határozottan emlékszem, hogy a valóságban is Rudolf herceg egyik kedvenc legendája volt. Álomban ő diktálta kívánságait Paulinának? Paulina ő maga volt? Paulina én magam voltam, aki formát akartam adni aktusomnak, és álomban kiemeltem magamból egy személyt: ő adott utasításokat készülő apokrif művemhez?

Mivel Rudolf egyik kedvenc műfaja a „tartalommutató” volt, az alábbiakban Minasz életrajzának tartalommutatóját adom:

Gazdag szülők, gondtalan gyermekkor Egyiptomban.

15 évesen árva, minden vagyonát a szegényeknek adja, beáll katonának.

Frigiában szolgál: szemtanúja Diocletianus keresztényüldözéseinek (aréna, orosz-lánok!), otthagyja légióját, és a pusztába vonul (tűző nap, kevés víz, száraz étel, szomszúság, mosdatlanság).

Remetesége: imádság, böjt, virrasztás, nélkülözés, de a lelki élet legmélyebb titkainak feltárása is, és látomás, sok-sok látomás. (Szeme előtt megnyílt égben látja, ahogy az angyalok a vértanúkat koronázzák.) Ellenállhatatlan vágya a mártírhálálra. (Ostorozza magát, mikor az angyalok illata, meztelen karja, combja jelenik meg képzeletében.)

Otthagyja a pusztát, a közeli város arénájában nyilvánosan megvallja hitét.

Ostorozás, kínpad, iszonyú szenvedések, újabb látomások (éles cserépdarabokon vonszolják, de ő úgy érzi, hogy rózsaszirmok között hempergőzik).

Lefejezik, holttestét a tűzbe dobják.

Vértanúsága egy legenda szerint 296 novemberében történt.

Kereszténytársai kikaparják a tűzből, illatszeres gyolcsban cipelik szállásukra (éjszakai menet!).

Az első csoda: otthon összeégett testét teljesen épen veszik ki a gyolcsból.

Viszontagságok közepette egy hadvezér szállítja holttestét haza, Egyiptomba. Vihar, teve formájú tengeri szörnnyek, melyeket a vértanú – hajó mélyére fektetett – testéből kilövellő tüzes nyilak ismételtelen elűznek.

Sírja fölött kisebb szentély épül. (Kőfaragók fantáziás szobrai, oszlopfőkön jelenetek Minasz életéből.)

Zarándoklatok: bénák, vakok, gyógyulást nyernek.

Konstantin császár is belép a képbe: belpoklos lányát viszi Minasz sírjához (az utazás, az utazás viszontagságai!).

A lány kigyógyul a leprából, Konstantin hálából díszes templomot emeltet a sír fölé.

Majd: más szentélyek, még több templom, még több zarándok, még több gyógyulás.

Lassan a sír körül hatalmas város kerekedik: Minapolisz, Minasz városa. Divatos kegyhelyé és gazdag fürdővárossá fejlődik. A birodalom előkelői itt telepednek le.

A város tele szentekkel és kalandorokkal, tele zarándokokkal és bűnözőkkel.

Száz évvel Minasz halála után Arcadius császár hatalmas, háromhajós, kétemeletes bazilikát emeltet, és tovább gomba módra szaporodnak a kisebb-nagyobb keresztelőkápolnák, pompás fürdőbazilikák, kolostorok, vendégházak, kórházak. Fényesen berendezett magánlakásokban még fényesebb estélyeket tartanak. A város körül illatos kertek, termékeny szőlők, izléseken kiépített parktemetők. Kegytárgyakat készítő üzemek, laboratóriumok a kozmetikai szerek előállítására, melyekhez Minasz szent forrásának vize az alapanyag.

Minasz közbelép: megjelenik Arcadius császárnak. Megfenyegeti, ha nem hagyják abba a fényűző életet, Minapolisz elpusztul!

Zénó császár uralkodása alatt: tizenkétezer főnyi helyőrség vigyáz Minapoliszra. (A helyőrség élete: ivászatok, örömlányok, szerelem.)

A hatodik század végére Minapolisz az ókori kereszténység legnépszerűbb zarándokhelye. A csodás forrásvizet palackozzák, a szent képével ellátott vignettával árulják. (Minasz szép termetű, összeszedett arcú fiatal férfi római katonaruhában, lábánál a meghunyászkodott teveszörnyek.) Keramikusok kis agyagkorsócskákat készítenek: rajtuk a szent különböző hőstetteit ábrázoló rajzok.

Vendégházak élete: keresztény zarándokok, zsidó és mohamedán zarándokok, utazók, kíváncsi turisták...

A tizedik századra Minapolisz dicsőséges zarándokhely, de a fények városa is: regéket mesélnek fürdőiről, kaszinóiról, díszes szertartásairól, üzleteiről, tűzijátékairól, poétáiról, irodalmi szalonjairól, színházi életéről, függőkertjeiről.

Jön az Iszlám, a várost elpusztítják, kő kövön nem marad. A sivatag lassanként homokkal borítja, elnyeli, az utókor még a város helyét is elfelejti.

A Minapolisz hajdani fényeiről szóló írásos emlékek hihetetlen keleti mesének tűnnek. Egyházi tudósok kijelentik egyházi felelősségük teljes súlyával, hogy tiszta legendáról van szó, Minasz nevű mártír nem létezett, még kevésbé városa.

Sok-sok évszázaddal Minasz vértanúsága után egy megszállott germán pap-régész, Carl Kaufmann szívósan ásni kezd Egyiptomban, ahol tudni véli Minasz városát. Egy hónapi hasztalan keresés. Halálos betegségbe esik: egy Karm Abum nevű helyen, rommezőn üti fel sátrát.

Karm Abum: „Karm Abu Mina” – azaz „Minasz atya szőlője”. Sátra a szent sírja fölött áll. Kaufmann atya meggyógyul.

Háromévi további ásás után felszínre kerülnek Minapolisz romjai. A híres zarándoklatok és a fények városáról szóló történetek mind igaznak bizonyulnak. Régészek nyilatkozatai: nyilvánvaló volt, ugye, hogy Minasz létezett, hogy városa is létezett! Egyháztudósok nyilatkozatai: tovább kell kutatnunk, hogy Minasz, korai keresztény vértanú létezését bebizonyítsuk! Róma egyelőre nem nyilatkozik.

Ez a szentéletrajz még jobban fellelkesített, mint a többi történet: nagyon alkalmas volt arra, hogy a Rudolf hercegnek oly kedves anakronizmusokat beleszőjem az epizódokba. Alig kellett kitalálnom valamit. A történet annyira valószerűtlen – vagy inkább allegorikus – volt, és egyúttal annyira igaz! Mire elkészültem vele, már magam is úgy éreztem, Rudolf írta, hiszen képtelenség, hogy egy ennyire neki való históriát ne dolgozott volna fel!

Egyszer nyomatékmal kifejtette nekem, hogy mindennek, de mindennek ezen a világon létezik valóságértéke és vele szoros párhuzamban jelképértéke. Ezt az ikerjelenséget soha nem szabad elfelejteni, mert így tágabb lesz a világ: ha virágban szemlélem vagy gyümölcsben, akár egy élőlényben fürkészem a kettő harmóniáját, akár egy márványszoborban, esetleg egy csúf csatorna lomha vizében, egy magasröptű eszmében, egy készülő műben...

Emmanuel rendkívülinek találta a kéziratot, a legtipikusabban Rudolf-téma és Rudolf-kivitelezés volt rá a legtökéletesebb garancia. Küldönc hozta levelét, melyben meghívott magához, hogy részletesen beszéljük meg a kiadást. Azt is megjegyezte utóiratban, hogy találkozni fogok egy hölgygel, aki mostanában sokat jár hozzá, és hoztette, magának is alig meri bevallani: öreg fejjel fulladásig belehabarodott.

Örökké emlékezetes marad számomra a nap, mikor elvittem hozzá a kéziratot, és a benne szereplő néhány „kiolvashatatlan szót” együtt próbáltuk megfejteni. Meg is fejtettük. De nem mi ketten.

Emmanuel kertjében, a mélypiros rododendronok között, egyik mély fotelje legmélyén egy csodás szépségű hölgy ült, Paulínának mutatkozott be, vadállatian gyönyörű, vörös, csigákban leomló hajkoronája volt, kezében sétatálca ébenfa fogantyúval. Ő segített megfejteni a kétséges szavakat. Már-már távozóban voltam – őszintén szólva rettenetes zavarban, mert vonzott is Paulina, meg félttem is tőle –, mikor sejtelmes mosollyal, sétatálcájával Rudi kutya fejét simogatva, másik kezével vörösborral teli poharát melengetve megjegyezte:

– Emmanuel, drágám, ezek a posztumusz művek túl jók. Nem Marius írta őket? Képtelenségnek tartom, hogy ennyi kiadatlant hagyott volna hátra Rudolf herceg. Az igazat megvallva, ahogy a kiolvashatatlan szavakkal előállt a titkár úr, ez lett számomra a leggyanúsabb.

Emmanuel engem is megkínált hűvös, száraz vörösborral, és mindketten felszabaldultan nevettek. Aztán megkérdezte tőlem, hogy igaz-e.

– Persze hogy igaz – válaszoltam, és sorra kaptam a számba a nagy szemű olivabogyókat –, talán próbára akar tenni? Tudjátok mindketten, hogy Rudolf még életében a legrészletesebben megbeszélte Emával irodalmi utóéletét.

– Miféle utóéletéről beszélsz? – kérdezte elképedve Emmanuel.

– Hát egyszerűen az utóéletét. A kiadatlanait, melyek a süllyesztőből majd előkerülnek. Nem véletlen, hogy Minasz életét írta meg. Nemcsak Minasz vértanú és Minapolisz színei, hangjai, illatai, fürdői, gyógyulásai vonzották.

– Hanem?

– Nyilvánvaló, nem? A szent város feltámadása. Az utóélete.

– Álljunk meg egy szóra. Az előbb azt mondtad, igaz, hogy te írod a posztumusz műveket. Most meg mellébeszélsz: Rudolfot vonzotta a város?

– Miért, nem igaz az, kedves Emmanuel, hogy Rudolf a halála előtti hónapokban veled mindent részletesen megbeszélt?

– De igaz, igaz... – és Emmanuel hangja csillapíthatatlan nevetésbe fulladt.

Én Paulina sétapálcáját figyeltem, amely Rudi kutya hátát barázdálta. Rudi jólesően pislogott fényes barna szőre alól, néha erőteljesen megrázta fejét, mindkét füle lobogott.

– Jó játék – tettem hozzá –, folytassuk: éppen akartam újságotolni, hogy találtam nyolc levelet, melyeket Rudolf herceg egy fiatalkori barátja írt neki Alexandriából. És most jön a szenzáció: hatvan évvel ezelőtt. Csodás kis remekművek. Nagy szenzáció lesz, ha publikálsz.

Emmanuel már könnyezett a nevetéstől:

– És hol találtad ezeket a rejtelmes leveleket?

– Egyszerűen a könyvtárban, egy könyvből hullottak ki.

– Hatvan évig ott voltak elrejtve?

– Igen, ott csipkerózsikálmódtak.

– Hát te zseni vagy. De ki fogja ezt nekünk elhinni?

– Minapoliszt is kiásták. Ki hitte volna az elmúlt ezer évben, hogy Minapolisz létezett? Tébolyultnak hitték volna azt, aki megrögzötten állítja. Kaufmannt is örültnek tekintették. Különb: keresni az igazságot nem kifizetődő vállalkozás. Hinni vagy nem hinni, nem ez a kérdés. Ezek a művek megszülettek... valamikor. És Rudolf szellemi holdudvarában élük életüket tovább. De nem akármilyen életüket: Rudolf herceg fiatalkori koravénsége és álnaivitása keveredik bennük. Ez az eredetiség titka...

– Ez nagyon jól van így. – Paulina felállt, botjára támaszkodott. – De én azt mondom, ezt az egész csavaros históriát, Ema és Marius játékát magának Rudolf hercegnek kellett volna megírnia. Mert ő képes lenne *nem* belefulladásni a mesébe, a hamis misztikába. A meseáramlatok óceánjában úszott egész életében. Szépen fel tudná építeni többfiókos rendszerével, mellékhajtásaival, sejtetéseivel, talányaival, játszmaival, konfabulációival...

– Igen – hadartam –, konfabulációk, oda-vissza működő téveszméről van szó, melyben elvéve találhatók igazságmagvak, valóságlemek, de voltaképpen nem lehet elválasztani az igazságot a hazugságtól.

– Kíról beszélsz?

– Magamról. Egy pszichiáter diagnózisa volt ez.

– Lökött vagy, de jól csinálsz. Talán valóban meg kellene írni ezt a történetet – és Emmanuel még mindig könnyes szemmel, de már komolyan, merőn rám nézett.

Felsőhajtottam:

– Komolyra terelve a szót: mindannyian tudjuk, hogy Rudolf herceg műveit, stílusát képtelenség hamisítani. Reménytelen vállalkozás. Viccel, aki azt hiszi, hogy csak egy kicsit is hasonlót tud írni. Én legalábbis képtelen lennék egy pseudo-Rudolf-műbe kezdeni – mondtam halkán, de meggyőzően.

– Megnyugtattál. És nincs több hülyéskedés. Hozd el a leveleket.

Elbúcsúztunk. Paulina velem jött. Egy darabig együtt sétáltunk a folyóparton. Késő délután volt, és kora nyári kánikula.

– Úgy látom, szereti ezt a sétapálcát.

– Persze. Legjobb segítő társam.

– Jól állna a hajához egy kék ruha.

– Milyen kék ruhára gondolsz?

– Valami sötétkék vékony, muszlin vagy efféle anyagra gondolok.

– Érdekes, hogy ezt mondja, éppen mostanában arról álmodtam, hogy a tenger-

parton álltam sötétkék ruhában, egy fiatalember fürdött egyedül, én intettem neki, hogy jöjjön ki, akarok neki valami fontosat mondani.

– És mi volt az a fontos?

– Az nem derült ki, mert fölbredtem.

– Nem igaz! Most rajtakaptam a hazugságon!

Paulina méltatlankodva-csodálkozva nézett rám, alig kapott levegőt.

– Mi az, hogy nem igaz? Mi az, hogy hazugság? Van magában illem?

Valami olyasmit hebegtem halkán, hogy ne játsszon velem, nem játszhat a végletekig saját magával sem, az igazság, ezt mindketten tudjuk, valahol létezik, a meseáramlatok óceánjában is vannak játékszabályok, ott nincs ingovány, bizony, az ingoványt mindenáron el kell kerülni... De Paulina rám lövellő tekintete hamar belém fojtotta a szót.

– Különben – mondta – mi az, hogy hazugság? Egész mostanáig ekörül játszottunk. Ki tudná deríteni? – és megállt, talán hogy nagyobb nyomatékot adjon szavainak. – Nagyon érdekes ennek a Minasznak a története. Gratulálok. Rudolf herceg egyik leg-sajátosabb regénye. Tele van élettel, az ember szinte ott nyüzsög a zarándokok között, a szent forrás körül... és az építkezések: a káromkodások, lökdösődések, azok az imák, a szertartások, a reménykedő betegek fojtott és hangos jajai, a függőkertek és szerelmes sóhajok, és azok a szép férfiak... azok a hűvös sivatagi éjszakák! mámorítóan szeretnék ott lenni. Egyszerre valóságos és meseszerű, mert valami furcsa biztonságerzetet ad. Bravó, Marius! Tudja, mit? Zarándokoljunk el együtt Minapoliszba...

– Elnézést a durva válaszáért, de én magával sehova nem zarándokolok, legkevésbé Minapoliszba.

– És miért, ha szabad tudnom?

– Sok dolgom van, sok a munkám. Rengeteg fontos teendő vár rám. Évekre van szükségem, amíg befejezem, amit elterveztem. Nem érek rá, nem, nem, nem.

– Talán segíthetnék valamiben?

– Nem, ezt egyedül kell végigcsinálnom. Ebben senki nem tud segíteni. Bocsásson meg, most búcsúznom kell.

– No jó, még látjuk egymást?

– Talán legközelebb Emmanuelnél...

Június vége van, este nyolc óra, csönd... Rudolf herceg ül a teraszon, Anasztázia terpeszkedő levelei alig láthatóan mozognak, és karnyújtásnyira vannak, mint a jelen idő... szeretném neki elmesélni mindezt, mint ahogy a rigók füttyülve konverzálnak... hogy hoztam neki ajándékot... szeretném, ha megismerné Paulinát... de jó volna állandó jelenben élni... jóleső látvány, ahogy lehunyt szemmel issza sörét... és rám mosolyog: na, megjöttél? széttárja karját, mintha évekkal ezelőtt váltunk volna el, pedig csak néhány óráig voltam távol... ezek a találkozások a legszebb pillanatok... de jó volna állandó jelenben élni!

Károlyi Amy

EURIDIKE HALLGATÁSA

Gyémántsága
gyökér-erezet,
kavicsra metszett fűnek árnya.
Madárhang, mi gombolyítható,
dallammá gombolyodik némasága.

És mégis gyémánt, nem vitatható,
kőből, salakból kimutatható,
és befutja a bányafalakat:
Orpheus rajzolta rajzolat.
Hogy sok a kő és a salak,
igazat mondasz. Azért bányá.
Azért a sötét, nagy falak,
hogy kiáltson rajtuk némasága.

MORZSÁK

Felkiáltójel és kérdő,
elején, végén visszatérő.
Csupa kérdés és felkiáltás,
az elmondottból nem maradt más.

*

Ez a fénykép egy kis lakás,
papírból, fényből.
A mindenségnek közepéből.

*

Csontot keres a csont,
csontra vágyik,
a maradandót keresi, a másvilágít.

*

Cápa-keskeny felhők,
mint a márvány,
mozdulatlanok.

Jól vigyázz,
mert egy-két perc
és a mutató
ugrani fog.

Grendel Lajos

LÁTOGATÓK

Nem sokkal azután, hogy a két országrész különvált, s mindkét ország szuverenitását elismerte a külföld, híre kelt, hogy látogatók járnak a városban házról házra, s elbeszélgetnek az állampolgárokkal a jövőjükéről. Az új állam iránti lojalitásuk mértékét próbálják meg kipuhatolni, mintegy utólag pótolva az elmaradt népszavazást a különválásról. A látogatókról először a lánytól értesültem, akivel együtt lakom, de értesülésemet csak azután kezdtem komolyan venni, hogy azt mások is megerősítették. A látogatókról meglehetősen kusza hírek kerültek forgalomba. Mivel sem az írott, sem az elektromos média nem foglalkozott velük, mi, akiket még nem kerestek föl, mind a személyükkel, mind a módszereikkel kapcsolatban mendemondákra és találgatásokra hagyatkoztunk. Az egymásnak olykor ellentmondó hírekből azt próbáltuk meg kiszűrni, ami közös bennük.

Minden forrás megerősítette például, hogy hárman vannak: két férfi és egy nő. Még nem idősek, de már nem is fiatalok. Udvariasak és kedvesek, de azért nem tanácsos ujjat húzni velük. Nem tartoznak sem a rendőrség, sem a katonaság kötelékébe, s nem is a kormányhivatalnak dolgoznak. Valamilyen befolyásos civil szervezetet képviselnek, amely élvezi a kormány, a rendőrség és a hadsereg bizalmát. Nagyrészt nappal keresik föl az állampolgárokat, s akit nem találnak otthon, ahhoz éjjel csöngetnek be. Előzetes megbeszélés vagy értesítés nélkül, váratlanul érkeznek. Mindenkitől megkérdezik, nem jöttek-e alkalmatlan időpontban. További kérdéseik is egyszerűek és célratorók. A nyugdíjasoktól meg szokták kérdezni, hogy szeretnék-e, ha a kormány emelné a nyugdíjukat. A vasutasoktól, hogy szeretnék-e, ha korszerűsíteniék a vasúthálózatot. A fiatal házасoktól, hogy szeretnék-e saját lakáshoz jutni. Mindenki testre szabott kérdéseket kap tőlük. Csak azt nem kérdezik meg, szeretnék-e az állam polgárai maradni. Az erre vonatkozó álláspontjukat a más kérdésekre adott válaszokból szűrjük le. Jó szándékukat azzal is szeretik kifejezésre juttatni, hogy mindenhová visznek valami ajándékot. Egy nyugdíjas özvegyasszony például vasalót kapott tőlük.

Mint minden tisztességes állampolgár, a demokratikus változásokat én is kitörő örömmel fogadtam. A demokratikus, civil szervezetek tevékenységét mindig helyesltem és elismertem, s amikor a látogatókról érkező hírek kezdtek behálózni a várost, csupán egyetlen kérdés nyugtalanított: mit fognak kérdezni tőlem? Van állásom, van lakásom, van személyautóm.

– Idegesnek látszol – állapította meg a lány, akivel együtt élek.

Elkerülhetetlen volt, hogy beszéljek neki idegességem okáról. Szó sincs róla, mondtam, mintha a látogatók munkáját zaklatásnak tekinteném, mégis szeretnék mielőbb túl lenni a látogatásukon. Ha tudnám, miképpen lehet ennek elébe menni, minden követ megmozgatnék, hogy már holnap jöjjenek. De azt sem tudom, hol keressem őket. Bizonyára valamilyen terv vagy sorrend alapján kopogtatnak be a polgárokhoz, s előbb-utóbb mindenki sorra kerül. De ha az utolsók között vagyunk a listán, ki tudja, meddig kell még ebben a feszültségben élnünk.

– Kár volt szólnom – mondta a lány, akivel együtt élek. – Most már én is ideges vagyok.

Egy idő után a türelmetlenség ragályos betegségeként kezdett terjedni a városban. Legkedvesebb szomszédom, Emil, a tánctanár, ráadásul még félt is. Eredménytelenül próbáltam meg őt többször is meggyőzni, hogy demokratikus országokban semmi okunk sincs megijedni a látogatóktól. Ők éppolyan civilek, mint mi, s bármit tesznek, azt a mi érdekünkben is teszik. Emil ennek ellenére is félt. Talán azért félt, mert a kor sem kedvezett neki. Alig talált munkát, a klasszikus táncok lassan mind feledésbe merültek, mert nem volt rájuk többé igény, a diszkótáncon pedig nincs mit tanítani. Emil otthon ücsörgött naphosszat, mint egy bús, kalitkás madár.

– Jöhetnének már – fakadt ki egyszer a lépcsőházban, s a rongyos papucsára mutatott: – Nekem például hozhatnának egy pár új papucsot.

Emil türelmetlenségében teljes mértékben osztoztam. Amilyen peches vagyok, gondoltam, az én nevem csakugyan a listájuk végén szerepel. Akkor pedig itt posztolhatok ki tudja, milyen sokáig, mint egy őrszem, akit ott felejtettek a sivatagban. A lány, akivel együtt élek, nálam nagyobb türelemről tett tanúbizonyságot ezekben a napokban. Valaki mindig tartózkodjon otthon kettőnk közül, indítványozta, nehogy a látogatók éjjel lepjenek meg bennünket. Éjjel az ember nem tud jó válaszokat adni, legalábbis nem olyanokat, amilyeneket kell. Az is az eszébe jutott, hogy összeházasodhatnánk, mert házaspárként talán jobb benyomást teszünk rájuk. Májusban megtartottuk az esküvőnk, így a papírjaink minden tekintetben rendben voltak. Emil szerint házasságlevel birtokában is összeillő pár vagyunk.

Jött a nyár, s kibírhatatlan hőség költözött a városba. Akiket a látogatók fölkerestek már, gondtalanul utazhattak el nyaralni. Persze mi is elutazhattunk volna, de a feleségem, akivel együtt élek, jobbnak látta, ha inkább várunk még. Mert ha a látogatók történetesen a nyaralásunk ideje alatt jönnek, s nem találunk otthon bennünket, kétségbe vonhatják a lojalitásunkat, s már csak ez hiányozna nekünk. Így a nagy meleget otthon húztuk ki, felváltva jártunk strandolni, s egyszer-kétszer az asztal alá ittuk magunkat Emillel, hogy a bensőnket repesztő feszültséget levezessük. Feleségem, akivel együtt élek, megértett minket.

Aztán a kánikula is elmúlt, Emil pedig föllázadt. Egy délután bedörömbölt hozzám, s mozgósítva önérzete maradékát, harsány hangon közölte velem:

– Én ezt nem bírom tovább!

Félórája sincs, panaszkolta Emil, hogy a piacon megszólította egy régi kedves ismerőse, egy özvegyasszony, aki úgy retteg már a látogatóktól, hogy éjszaka le sem hunyja a szemét. Tenni kellene valamit. Segíteni kellene neki.

– Megvan! – kiáltottam fel boldogan, mert töprengés nélkül, mintegy illuminációban találtam rá a segítség legmegfelelőbb módjára. – Elmegyünk hozzá. Úgy teszünk, mintha mi lennénk a látogatók. Akkor biztosan megnyugszik.

Emilnek tetszett az ötlet, de a feleségemet, aki velem él, nem sikerült rábeszélnem a kegyes csalásra. Félt, hogy ha lelepleznek bennünket, abból mindnyájunkra nézve nagy baj származhat. De Emilt és engem tűzbe hozott a gondolat, hogy végre búcsút vehetünk a tétlenségünktől, s cselekedetünk se emberbaráti, se morális szempontból nem kifogásolható. Már csak egy nőt kellett találni. Akkor eszembe jutott az a lány, aki egy idősebb festő szeretője volt, majd átpartolt egy fuvolavirtuózhoz, s egyszer engem is megkörnyékezett, hogy nem akarom-e, hogy a szeretóm legyen, de én azt feleltem, nem akarom, mert van egy lány, akivel együtt élek, s akkor ő visszatért a festőhöz, s azóta is a festővel él igen előkelő helyen. Ő az igazi, mondtam Emilnek. A festő szeretője kötélnek állt, élvezi a jó hecceket, mondta. A vasalóra pedig összedobtuk a pénzt.

Az özvegyasszony már az első csöngetésre az ajtónál termett, de előbb megtudakolta, kik vagyunk.

– Mi vagyunk azok. A látogatók – mondtam.

Akkor ajtót nyitott, mi illedelmesen köszöntünk neki, aztán mégis minden balul ütött ki. Az özvegyasszony felismerte Emilt, s nem hitt a szemének.

– Hát maga is?... Maga is?... – sápítózott fejhangon.

Látva, hogy gáz van, a festő szeretője nagy sebbel-lobbal kicsomagolta a vasalót.

– Tessék ezt elfogadni – mondta.

Az özvegyasszony halálos verejtékben fűrödvé vette át a festő szeretőjétől a vasalót, de mindjárt el is ejtette, majd maga is a padlóra zuhant.

– A nyavalyába, a nyavalyába!... Hol itt egy francos telefon?... A mentőket! – rémülődött Emil.

A mentők hamar jöttek, de még előtte a festő szeretője szeretett volna eliszkolni. Emil és én közrefogtuk azonban, s ő reszketett szegény, mi lesz, ha meghal az öregasszony, hajtogatta önkívületben. Akkor meghal, mondta Emil, elég öreg már. De talán csak elájult. Most össze kell tartanunk.

A mentők nem sokat kérdezősködtek, hozták és vitték a hordágyat, káromkodtak, hogy a liftbe nem férnek be vele. Emil az orvos markába csúsztatta a tánctanári névjegyét. A nagy zűrzavarban észre sem vettük, hogy az özvegyasszony szomszédja is a hordágy körül sündörög. Akkor tűnt fel nekünk, amikor fölvette a padlóról a vasalót.

– Kérem, nem jönne be hozzám is? Ha már egyszer itt vannak – súgta a fülembe.

Hamarosan egy meglehetősen jó ízléssel berendezett szobában találtuk magunkat, és a szomszéd konyakkal kínált. Hetet-havat összehordott magáról, igyekezett a legjobb színben feltűnni, s anélkül, hogy bárki kérdezte volna, egy szuszra megnevezte azokat a munkatársait, akiknek a lojalitásához szerinte kétségek férhetnek. Villamosmérnök volt, családos ember, fényképeket mutatott a feleségéről, a lányáról és a vejéről, akik éppen külföldön tartózkodtak, de egyébként abszolút megbízhatók.

– Kérdezzenek hát! – mondta mohón a hosszú bemutatkozást követően.

Emil találta föl magát elsőként.

– Szereti a Magas-Tátrát? – kérdezte.

– Szeretem! – vágta rá kapásból a szomszéd.

– Rendben van – bólintott Emil. – Végeztünk.

A szomszéd azonban nem akart elengedni bennünket.

– Kérdezzenek még! Kérem, könyörgök, kérdezzenek!

– Nincs több kérdésünk – mondta a festő szeretője.

– És jól feleltem az előbb? – kérdezte a szomszéd.

– Jól – mondtam én.

– Minden rendben van?

– Minden rendben van – bólintott Emil.

– És ha még sincs minden rendben? – aggályoskodott tovább a szomszéd. – Ha csak úgy mondják?

– Rendben van minden – nyugtatta meg újra Emil. – Akkor is, ha csak úgy mondjuk.

A szomszéd azonban nem érte be ennyivel. Beszaladt a konyhába, hallottuk, ahogy a kredencben matat, majd kisvártatva öt darab ezerkoronás papírpénzzel tért vissza.

– Ha nem sértem meg önöket... – kezdte volna, de akkor én a szavába vágtam.

– Tegye el a pénzét, és nyugodjon meg. Ígérem, többé nem jövünk vissza.

Az átélt izgalmak mindnyájunkat megviseltek, Emil homlokáról izzadságereszkék csordogáltak lefelé a busa szemöldöke bozótjába, pedig máskülönben hamisítatlan, csipős őszi este volt. Emil megesküdtött, hogy ha szegény Mariskának valami baja esik, sose bocsátja meg magának. Én és a festő szeretője vigasztaltuk őt, hogy hiszen mi csak jót akartunk. Aztán beültünk egy presszóba, hogy leöblítsük az izgalmakat.

– De a szomszéd az egy igazi piszok csirkefogó. Egy hétpróbás gazember – dörmögte a féldeci mellett Emil.

– Az – mondtam.

– El kellett volna fogadni tőle a pénzt – mondta a festő szeretője.

– Erkölcstelen dolog lett volna – érveltem.

– Ha elveszed a gazdagok pénzét, és szétosztod a szegények között, abban nincs semmi erkölcstelen – támogatta meg a festő szeretőjének véleményét Emil.

– A hajléktalanokra gondolsz? – kérdeztem.

– Rájuk is. De főleg ránk.

Hát bizony, egy kissé igaza volt. Sőt kétségtelenül, mélyen és cáfolhatatlanul igaza, ámbár a festő szeretője nem élt rosszul. Valahogy a pálinka sem ízlett igazán. Amikor Emil kiment a vécére, a festő szeretője megfogta a kezemet az asztal alatt.

– Mi van, ha a látogatókról szóló hírek, hogy úgy mondjam, légből kapottak? – kérdezte.

– Az kizárt dolog – feleltem. – Mindenki róluk beszél a városban.

– Az nem bizonyít semmit sem. Én nem találkoztam még velük. És te sem.

Elismertem, hogy igaza van.

– Akkor holnap folytatjuk – jelentette ki a festő szeretője elszántan. – És ha pénzt kínálnak, nem utasítjuk vissza.

Emil éppen akkor ért vissza a mellékhelyiségből, és még elcsípte a festő szeretőjének utolsó szavait.

– Én nem akarok többé félni – jelentette ki kategorikusan.

– De mi van akkor, ha látogatók mégis vannak? – kötekedtem velük tovább. – Akkor mit teszünk?

– Akkor harc lesz. Az utolsó csepp véréig – mondta a festő szeretője még elszántabban. – És lángba borul minden. És ömleni fog a vér. És én élvezni fogom.

Éjfélre járt az idő, amikor hazaérve gyorsan levetkőztem, s odabújtam a feleségem mellé, akivel élek, s aki nem aludt még, hanem felkönyökölt az ágyon, és suttogva közölte velem:

– Amíg te a részeges táncanáróddal csavarogtál, itt jártak nálunk.

– Kik?

– Hát ők. A látogatók – suttogta a feleségem, akivel együtt élek.

– Miért hazudsz? – kérdeztem. – Azok a látogatók, akikről beszélsz, nincsenek.

A feleségem, akivel együtt élek, akkor hátulról átkarolta a derekamat, az arcát pedig a tarkómhoz szorította.

– Én csak azt szeretném, ha véget érne már ez a lidércnyomás – mondta halkán.

– A lidércnyomásnak sosem lesz vége – mondtam. – Ha pedig kiderül, hogy mi vagyunk a látogatók, félnünk sincs mitől – folytattam. – Akkor mások fognak félni tőlünk. Ilyen egyszerű ez. Csodálkozom rajta, hogy már előbb nem jutott az eszembe.

A feleségemnek, akivel együtt élek, hangosan vert a szíve. A mámorító érzéstől, hogy egyetlen pillanat alatt más ember lettem, határtalan öröm áradt szét a bensőmben, s reggelig hevített a tüze. Ahogy felvirradt, szaladtam át Emilhez. Tánctánár barátomom látszott ugyan a másnaposság, de ő is bizakodó volt. A festő szeretője nemkülönben.

– Ne vesztegessük az időt – mondta. – Van mit behoznunk.

DÉRY TIBOR LEVELESLÁDÁJÁBÓL

Az „X. Y. levelesládájából” ismert szövegek közlési forma: pusztán tallózásnak tetsző válogatás, amely azonban látszólagos esetlegességei ellenére arra törekszik, hogy adalékokkal szolgáljon az író személyiségének, baráti és társadalmi kapcsolatainak, a kornak, azoknak az élményeknek alaposabb megismeréséhez, amelyek utóbb beépültek a művekbe.

Déry Tibor levelei – hagyatékának részeként – 1980-ban a Petőfi Irodalmi Múzeumba kerültek. Válogatásunk csak ízeletet adhat a közel nyolcezer levelet számláló gyűjteményből, amelynek feldolgozása megtörtént, részleges közzététele is megkezdődött. A hagyaték elfeledett és ismeretlen értékeit nyilvánosságra hozó

DÉRY ARCHÍVUM című sorozatban HÁROM ASSZONY címmel megjelentek három feleségéhez írt levelei, s remélhetőleg hamarosan kézbe vehetjük az édesanyjával folytatott levelezést is. Az Illyés Gyulával váltott leveleket a KÖLTŐ, FELELJ! című tanulmánykötet tartalmazza; más publikációk is merítettek a gazdag anyagból.

A kiválasztott leveleket időrendbe soroltuk és kismértékben igazodván a mai helyesíráshoz szöveghűen közöljük, csak a keltezéseket egységesítettük és helyeztük (ha kellett, kiegészítve őket) a megszólítások fölé. – A jegyzetekben a legszükségesebb tudnivalókra szorítkozunk.

Botka Ferenc

Déry Tibor – édesanyjának

St. Gallen, 1911. szeptember 19.

Drága Mamus!

Egyszerre fogod megkapni e levelet a másikkal, a tegnapi keltezésével, mert mostanáig nem volt alkalmam feladni. Pozitívat megint nem tudok közölni Veled, azonkívül, hogy túl vagyok a vizsgákon, mégpedig nagyon szép sikerrel. Németből írásbelit kaptam: „Utazásom St. Gallenba”, és azt hiszem, nagyon jól sikerült, mert a legjobb osztályba raktak, azok közé, akik Németországban születtek. A francia dolgozat ugyanilyen jól sikerült, a franciákkal kerülök egy osztályba. Ami az angolt illeti, az utolsó előtti osztályba kerülök. Az órarendem még mindig nincs készen, de azt hiszem, már holnap tudathatom Veled. Holnap már kezdődnek is az első óráim, aminek tényleg örülök, mert látom a jóindulatot a tanároknak. Az igazgató is nagyon kedves ember.

Egyelőre szörnyen unatkozom, mert még nem érkezett meg a szobatársam, a legtovább növendéktől meg távol tartom magam, mert nagy részük buta és közönséges modorú. A könyveimet már sóvárogva várom, és ugyancsak nagyon várom az én franciámat, benne van minden reményem.

A koszt ma már nem volt olyan jó, mint tegnap, de élvezhető és egészséges. A főzeléket hősiesen legyűrtem, viszont a vörösbor (vizzel vegyítve) és a must egészen kiváló.

Mamus! El sem tudod képzelni, milyen rendes lettem, a cipőmet este kikészítettem, a ruhámat magam tisztítom, és minden egyes darabnak megvan a maga helye. A borotválkozás remekül megy az új szappannal. Fürödni még nem fürödtem, de holnap fogok.

Küldd el a fényképeiteket, jól becsomagolva, amilyen hamar csak tudod, mert a szoba annyira vigasztalan így.

Írjál. Ezerszer csókol

Tibuli

A kereskedelmi érettségi (1911) után Déryt szülei egy bennlakásos magániskolába küldték St. Gallenba, ahol nyelveket és kereskedelmi ismereteket tanult.

Az édesanyjának írt levelek eredetileg német nyelvűek, a fordítás Schulz Katalin munkája.

Déry Tibor – édesanyjának

Bécs, 1921. február 22.

Drága Mamus!

Két levelet kell most már megválaszolnom. Szorgalmas voltál, én viszont lusta, vagyis nem lusta (hiszen tudod, mamus, mindig van mentségem), hanem megint olyan őrült sok dolgom volt, hogy nem jutottam hozzá. Mindamellet nem vagyok akkora késésben, vasárnap helyett ma, kedden írok.

Eduardtól vagy a Fabank igazgatójától eddig nem kaptam értesítést (ez persze nem megy olyan gyorsan!), viszont Hódostól jött újra levél, amely a már Teáltalad közölt információkat tartalmazza...

És most a tőzsdéről! Csak egyvalamit akarok erről még egyszer elmondani. Nézd, Mamus, nem kell annyira kétségbeesned, hogy a bessz még mindig tart. Emlékezz csak azokra az időkre, amikor a papírok igen jól álltak – ez mindig hónapokig tartott –, azután megint estek, és ez a mozgás is eltartott néhány hónapig. Az áraknak ez a hullámzása szabályos és törvényszerű dolog, csak Te még nem vetted észre, mivel korábban nem sokat törődtél az árakkal, mert nem állt szándékodban spekulálni. Az utóbbi időben mindenesetre észrevehetted, hiszen például az utolsó hossz is – akkor, amikor azt tanácsoltam Neked, hogy add el a papírokat – több hónapig tartott. Most újra a bessz van soron, de a világgazdaság működésének szüntelen hullámzását semmi olyasmi nem képes feltartóztatni, mint mondjuk holmi pénzügyminiszteri rendelet, még a legnagyobb katasztrófa sem, hiszen az egészhez képest az is csak helyi természetű – és ezért újra emelkedniük kell az árfolyamoknak. Maximum két hónapon belül, ahogy a szakemberek is állítják. Most semmiképpen ne adj el! Még ha további fél évig vagy tovább kellene is tartanod a papírokat, kamatban úgyszólván csak kicsi a veszteség – 200 000 Kr kölcsön esetén (több nyilván nincs is Neked!) – ez 8% mellett csak 8000 Kr-t jelent! Szóval, az isten szerelmére, Mamuskám, mire fel ez az állandó aggodás!

A Bácsinak ajánlott verssoraidat, kérlek, feltétlenül küldd el nekem! A diadalod a fogalmazványfűzeteddel teljesen jogos. Az egyik írásodat – a *Költészet és valóság*ról, azt hiszem – és a *Wallenstein* utolsó felvonásáról szólót is olvastam, persze nagyon régen. Csakhogy Te vagy az én irodalmi mamám is! Azonnal írd a Gross professzornál tett látogatásodról, és nagyon kérlek, azonnal menj el Törökhöz! Őrület így halasztani a dolgot, és miért? Végül mégiscsak el kell menned!

Nos, ami engem illet, nem sok újságom van: napjaim szakadatlan munkában telnek. Most megint annyi dolgom volt, hogy még a színházba járást is elhanyagoltam, és egy hónapja se színházban, se moziban nem voltam. Most ismét két cikket írok a *Nyugat*nak: az egyiket a dadaizmusról, a másikat (épp most fejeztem be) a nemzeti irodalomról, válaszként Móricznak egy párhuzamos cikkére. Azt, hogy egy itteni kiadónak eladtam egy novellát 10 000 Kr-ért, már írtam is Neked. Ezen a novellán kezdek most dolgozni. A folyóirattal való tárgyalásaim a szóba jöhető lektori állásról még nem zárultak le, mivel a szerkesztő elutazott egy hétre, és csak ma jött vissza. Más részről is ajánlottak lektori állást, amelyet biztosan el is fogadok majd, ha létrejön az érintett kiadó, ami csak egy-két hét kérdése. Mármint, ha megvan ez a két állás, akkor az újságcikkek számát csökkenthetem, s biztos és tökéletesen elegendő jövedelemem lesz nem túl sok kötött munkával, s annál több szabadidőm marad a saját dolgaimra.

Az olvasmányaim most főleg tudományosak – természettudomány! Az a régebben oly gyakran felemlgetett óhajod, hogy ezzel foglalkozzam, most tehát teljesült, amiből persze nemcsak az következik, hogy igazad volt, hanem az is, hogy a dolgoknak és a természetnek szabad folyást kell engedni, nem kell a fejlődést erőltetni, mert az érdeklődés megjön a korrallal, és csak akkor válik szervessé szívben és lélekben. Intelem Georgi nevelésére nézvést is, Mamuskám! Most elhatároztam, hogy Einsteint fogok olvasni: az orosz forradalom mellett az ő kutatása az elmúlt két század legnagyobb eseménye! Vedd meg Te is a könyvét, *Az általános és speciális relativitáselmélet*ről, ez biztosan nem fog fárasztani!

Irén jövő héten jön Svájcba, és néhány napig itt marad. Lilitől még nem kaptam értesítést, írtam neki éppen pár sort. Hódosnak is válaszoltam, a Nagymamának Olga írt tegnap.

Tegnap Pali és Feri volt nálunk vacsorán, holnap vagy holnapután, azt hiszem, megint vendégek jönnek. Minden egyéb a szokásos. Az idő remek, csodálatos hold süt be az ablakon. Bárcsak ez volna már a végleges tavasz! Milyen ott az idő? Georgi még mindig nem válaszolt, ez az utolsó alkalom, hogy megemlítem. Ezer, ezer csók

a Te Tiborod

1920 októberében Déry Bécsbe emigrált. A mama azt szorgalmazta, hogy kereskedelmi vagy pénzügyi pályán helyezkedjen el, ő azonban írásból kívánt megélni.

Eduard – Breisach Eduárd, távoli rokon, a bécsi tőzsde elnöke.

Hódos – Hódos Béla budapesti ügyvéd, a Fabank munkatársa.

Bácsi – Rosenberg Hermann, a mama öccse, a Nasci Fakitermelő és Feldolgozó Rt. igazgatója.

Gross professor, Török – dr. Grósz Emil szemész, egyetemi tanár; dr. Török Lajos bőrgyógyász.

Két cikket írok a Nyugatnak – DADAIZMUS. *Nyugat*, 1921. április 1.; utánközlés: D. T.: BOTLADOZÁS. 1978. I. köt. 268–277. o. – *A „másik”*: AMERIKAI MAGYAR KÖLTÉSZET, utóbb a *Független Szemle* áprilisi számában jelent meg; utánközlés: BOTLADOZÁS. I. köt. 254–260. o.

Eladtam egy novellát – valószínűleg A KÉT NŐVÉR-ről van szó, amely 1921-ben a Pegazus Kiadónál jelent meg.

A folyóirattal való tárgyalás – feltehetően a *Bécsi Magyar Újsághoz* közel álló, 1921. november 29-én meginduló *Panorama* előkészítőivel tárgyal.

Georgi – az író öccse.

Irén – Déry 1920-ban feleségül vette Pfeiffer Olgát, Irén az ő nővére.

Lili – Rosenberg Hermann lánya, Szilasi Vilmos filozófus felesége.

Pali és Feri – Bródy Pál, távoli rokon, 1932–1941 között a Magyar Színház igazgatója; Szilasi Ferenc – Szilasi Vilmos öccse, ügyvéd.

Szilasi Vilmos – Déry Tibornak

[Freiburg i. Br.], 1922. július 30.

Kedves Barátom!

Csak azt nem értem, hogy nem kaptál tőlem levelet. Én írtam neked mintegy négy hét előtt, amikor ide hazajöttem, s még én csodálkoztam, hogy te nem írsz, főleg pedig, hogy nem kapok egy példányt a verskötetből, amit már nagyon vártam. – Legutóbbi levelemben megírtam neked azt is, hogy Lili házat kapott Feldafingban, a Starnbergi tó partján, Münchentől 40 percnyire. Már ott is van, berendezkedni. Nekem még kémiai dolgaim vannak 2-áig, akkor utazom. Címünk Feldafing bei München, Kalvarienberg 147. A részletekről, a hogyokról és miértekről, majd személyesen.

Nagyon örülök, hogy jöttök, csak Isten engedje, hogy minden jól sikerüljön. Itt most pokoli a drágaság, de talán mégis jobb, mint Bécsben. Babitsék vannak itt mintegy tíz napja, s jönnek velem Feldafingba. Ez keresztezi azon számításomat, hogy hozánk jöttök, mert amíg Babitsék itt vannak, teli a ház, s Lili képtelen több vendéget egyszerre látni. Ez nagyon fáj nekem, tulajdonképpen azt gondoltam, később fogtok Ti kijönni. Azt sem tudom, mikor jönnek Lili szülei, s mikor az én anyám. Szóval a legteljesebb torlódása a látogatóknak, miután három évig senki sem látogatott meg. Ezt el kell néznetek nekünk, s tudomásul venni, hogy házuk és szeretetünk együtt állnak rendelkezésükre, mielőst ez a rumli elmúlt: ami az ősz beálltával, november elejéig biztosan itt lesz. No mindenről beszélünk majd személyesen. Mert – nem tudom

ugyan, milyenek anyagi viszonyaid –, de talán mégis lehetséges volna, hogy eljöttök most Feldafingba, ahol próbálunk benneteket olcsón elhelyezni – talán egy parasztnál, aki enni is ad, vagy ilyenvalamit –, még körülnézek, s el tudjátok határozni, hogy mit terveztek a jövőre. Azt hiszem, ez lenne már mostan a leghelyesebb. Minden további értesítést Feldafingba várok.

A remélhetőleg mielőbbi viszontlátásig mindkettőtöket ölel szeretettel

Vilid

Déryék 1922. szeptember végétől élvezték – közel teljes éven át – Szilasiék feldafingi vendégszeretétét.

Egy példányt a verskötetből – LÓ, BÚZA, EMBER. 1922. április végén jelent meg Bernáth Aurél kézzel aranyozott címlapjával.

Chémiai dolgaim – Szilasiéknak kisebb drogériájuk volt Freiburgban.

Babitsék – Babits Mihály közeli barátságban állt Szilasi Vilmossal, a húszas években – feleségével, Török Sophie-val – többször voltak Szilasiék vendégei Feldafingban.

Bernáth Aurél – Déry Tibornak

[Berlin–]Charlottenburg, 1923. szeptember 11.

Tiborkám,

levele mint egy kisebbfajta bomba, úgy hatott rám. Maga egyben kezd nekem nagyon miszterióz lenni ezzel a hirtelen pénzszerzésekkel. Ezt nem szeretem, ki a napfényre a tényállással.

De mondanom sem kell, végtelenül örülök mindennek. Én is rajta leszek, drágám, hogy mielőbb kijussak. Még ma sem tudtam megkapni a csontfaragó címét az Edittől. Pedig én az első hónapok nehézségét valószínű ezzel fogom (ha lehet) egyensúlyozni, mert igazán nem tudom, mi adódhatik más egyelőre ott. Hisz maga majd meglátja, s mindenről beszámol. Nagyon fontos, hogy menjen fel Medgyes László festőhöz, kinek címét Péri adta: rue de Faubourg St. Jacques 26/III. Ő valamikor a MA-nak az embere volt. Azóta elgárgyult, mint látom pár francia képeslapban. Ő ismeri az egész francia művészgardát, s el fogja vinni valami körülményes című klubba, ahol megismerkedhet mindenkivel. (Főleg ismerkedjen meg Gleizessel, hallom Péritől, hogy nagyon szeretetreméltó ember, úgyszintén Medgyes is.)

Más párizsi címet egyelőre még nem tudok írni, mert Hajdu Gyula még nem felelt Alice levelére, akitől kért ő mindenféle címetek. Én Rosingertől a Maga számára nem kérek pártemberek címét – majd Hajdu Gyula küldi ezeket is, ha idejében nem érkezne meg, Medgyes címére elküldöm Párizsba.

Én még csak egyetlen címet tudok, egy rabbiét, 7 rue Tailbort (a nevét nem tudom), itt esetleg lehet benzint felvenni, ha kiadja magát mint üldözött egyetemi hallgató. (Ezt keresse fel, a rabbik vajszívűek.)

Egy tányérmosogató-címet is tudok, illetve egy munkaközvetítőt tányérmosogatáshoz. 99 rue Saint Honoré. Erre, remélem, nem lesz szükség.

Ha Ivan Gollt megismeri, ő esetleg a *l'Humanité*-hoz ajánlhatja magát, ha esetleg érdemes pártembert nem ismerne meg.

Én rajta leszek, drágám, hogy minél több címet fölhajszoljak, s ha már elutaztak volna, Medgyes címére megy minden.

Én még nem mehetek. Először, mert messze van még az egészség, másodsor ilyen

összetört állapotban nem indulhatok a télnek. Az a szándékom, hogy pár hétre magyarhonba utazom, s aztán visszajövök ide – addig is, míg nem mehetek. Párizsból már magyarországi címemre írjon: Kaposvár, Kálvária u. 7., ha nem is volnék otthon, anyám utánam küldi.

Most pedig búcsúznak, Tiborkám, a viszontlátásig meleg szeretettel ölelem

A.
és minden jót!

A vers csak nem jön!

1923 őszén Dérynek sikerült a *Nyugat*nak eladnia Feldafingban írt ALKONYODIK, A BÁRÁNYOK ELVÉREZNEK című kisregényét; elhatározta, hogy honoráriumával Párizsban próbál szerencsét. Utazását nagybátyja, Rosenberg Hermann is támogatta.

Csontfaragó – bécsi emigrációja idején Bernáth Aurél egy Schmeichler nevű csontfaragó műhelyében kereste meg kenyerét.

Edittől – Merész Edit, a levélíró gyermekkori szerelme, később barátja.

Péri – Péri László konstruktivista festő és grafikus.

Gleizzessel – Albert Gleizes francia festő és grafikus.

Hajdu Gyula – egyetemi hallgató, utóbb a nemzetközi jog professzora a budapesti Jogi Egyetemen.

Alice – Pártos Aliz orvos, utóbb Bernáth felesége.

Rosingertől – Réz Andor kommunista kritikus, az *Egység* című folyóirat munkatársa.

Ivan Goll – a dadaisták köréből induló, németül és franciául író költő.

Kassák Lajos – Déry Tibornak

Budapest, 1928. augusztus 29.

Kedves Déry Tibor,

ne haragudjon, hogy ilyen hosszú idő múltán válaszolok csak, de részben egészen agyon vagyok strapálva, s részben arra is vártam, hogy a nyomdászfiúktól valami pénzt tudjak összekaparni. Sajnos ebből egyelőre semmi sem lett.

Jobban megy már a munka? Ismerem én azokat a kínlődásokat, mikor az ember nem tud belezökkenni a rendes iramba. De jó, hogy ez csak rövid ideig szokott tartani. Utána aztán mégiscsak megmutatkoznak a hosszabb pihenés eredményei. Nagyon kíváncsi vagyok a regényére, úgy látom, ez a munkája fejlődésének kritikus pontján készül el. Nem kétséges előttem, hogy egészen más lesz, mint a legutóbbi regénye volt, szóval „realisztikusabb” lesz. Kétségtelenül én ezt az utat látom a jövő útjának. Most készülő *Angyalföld* című regényemmel én is ezen az úton járok. Különben azt hiszem, eddigi munkásságomnak ez a legérettebb és letisztultabb terméke. A *Nyugat* már meg is kezdte a közlését. Osvát s még néhányan, akik körülbelül a regény felét ismerik, el vannak tőle ragadtatva. S mondom, én magam sem tartom utolsó munkámnak.

A lap már nyomdában van, néhány nap múlva már meg is jelenik. Hogy milyen lesz? Majd meglátjuk. Határozott választ erre a kérdésre bizony még én sem tudnék adni. S ha hibái lesznek, mint ahogyan lesznek, annak nem egyedül én vagyok az oka. És hiszem, hogy ezeket a fogyatékoságokat nagyon rövid időn belül ki is lehet heverni. Ha csak valami roppant nagyon nem ismertem félre az élet mai állását, akkor azt jósolhatom, hogy mégiscsak ez a lap lesz az, amire ma némileg szükség van Magyarországon. De lehet, hogy ezt nagy részben az én törhetetlen optimizmusom mondatja

velem. Arra azonban semmi okunk, hogy eleve föladjuk a jóreményeinket. Ha van ideje, írjon néhány sort.

Szívesen üdvözl:

Kassák Lajos

Déry 1926 őszén tért haza az emigrációból, s a *Nyugat* mellett Kassák Lajos folyóirataihoz, a *Dokumentum*hoz (1926–1927) és a *Munkához* (1928–1939) is kötődött.

Kíváncsi vagyok a regényére – valószínűleg AZ ÁTUTAZÓ (később PESTI FELHŐJÁTÉK) címmel közöltetett kisregény.

Legutóbbi regénye – a szürrealista ÉBREDJETEK FEL!

Kassák Lajos – Déry Tibornak

Budapest, 1929. április 23.

Kedves Déry,

Fiatal munkás című versét megkaptam, annak idején mutatta nekem – tetszett, mint ahogyan most is tetszik, de sajnos vagy négy hét előtt már megjelent a *Népszavában*, tehát a *Munkában* lehetetlen közölni. Ellenben Illyés mutatta újabb verseit, elkértem tőle, az *Énekelj, költő* címűt szívesen hoznám, de kérem, hogy két szót változtasson meg benne. Így gondolván *szarevők* helyett *moslékevők*, *húgyszagúak* helyett *izzadságszagúak*. Azt hiszem, ez a vers lényegén semmit sem változtatna. Különben a látott versei mind szépek. Örülök neki, hogy dolgozik – én csak dolgozgatok. Új regényemet formálisan még [el] sem kezdtem. De holnap vagy holnapután beleharapok.

Kérem, egyezzen bele az említett vers két szóváltoztatásába, s akkor a 8-ik számban közölni fogom. – Írja meg véleményét.

Üdvözl

Kassák Lajos

Az ÉNEKELJ, KÖLTŐ – a *Munka* 1929. júniusi számában. Utánközlése: D. T.: A FELHŐÁLLATOK. 1976. 164–165. o.

Új regényemet – MARIKA, ÉNEKELJ!

Déry Tibor – Mihályi Ödönnek és feleségének

[Prága, 1929. május]

Kedves d. és d.!

Hát kikötöttem végül: Melantrichova 17. III. u Vilkova – cseh háziasszonyok, villamoskalauzok és rendőrök ellen folytatott hősiességem után, melyben vér nem folyt, de annyit köpködtem dühömben, mint egy megnáthásodott papagáj. Ez egy elvarázsolt város, a kávéházak az emeleten vannak, a mozik a pincékben, az utcák a házakban, a villamosokban képes folyóiratok lógnak, és a nők jobb meggyőződésük ellenére olyan kövérek, mintha nem lett volna világháború. Szüzességemet természetesen már többször és többszörösen elvesztettem (hát most jobb?) (persze hogy jobb, szerelem nélkül nem ér semmit az élet), mozt még inkább el lehet nélkülözni, de minden nap voltam eddig egyszer moziban is, kivéve tegnap, amikor kétszer voltam. Holnap új életet kezdek.

A cseh nyelvvel kegyetlen hadilábon állok, a legnagyobb bajokba jutok. – Egy cipésznél megismerkedtem egy hölgygel, akiről azt hittem, hogy k..., holott egy orientalista filológus egyetemi tanárnak a felesége, és egy hentesnél megismerkedtem egy másikkal, akiről azt hittem, hogy egy egyetemi tanárnak a felesége, nagyon meg voltam lepve, amikor azonnal szállodába hívott. Ez a sok sziszegő hang egészen megzavar. Tegnap több úriembernél nagy konsternációt keltem, megkérdeztem tőlük legsajátosabb prágai dialektusomban: pardon Monsieur, wo ist die slečna? – amire zavartan s bután mosolyogtak, mert persze nem találhatták ki szegények, hogy egy utcát kérdelek, amit smečkának hívnak? És így tovább – minden napra egy tojás, az első hetem igen változatos volt, minden utcasarkon egy meglepetés várt, rengeteg pénzem fogyott el (Dusi megnyugodhat, mert Mihályi úr nem frekvenciát ad Adriát, különben tudná, hogy nem 20-ba, hanem 35-be kerül egy szoba), magyarral még csak eggyel találkoztam, s attól is gyomormérgezést kaptam. Az életnek komoly oldalairól még nem tudok referálni, még alig kerestem fel valakit, egy rendező kivételével, aki már olvassa a darabomat. Két-három nap múlva befejezem a Kesselt, s akkor több időm lesz. Tetszik a város, de azért egyelőre még nem vagyok túlságosan boldog – miért?

Üdítő szép napjaim voltak Bogdányban, kedves dédénék, hálás vagyok érte, és még egyszer sokszor köszönöm. Szeretném hamarosan viszontlátni magukat, ha nem is B.-ban, onnét menjenek el! Ha ott maradnak, én megint odajövök, de inkább menjenek el! Akinek ideje van kettejük közül, az írjon nekem, még félig-meddig bogdányinak érzem magam, s rendkívül nyugtalanít, hogy milyen idő van, s hogy mi van Sztaskóval, mindennel. Én majd még megírom, ha lesz, prágai eredményeimet. Ölelem sokszor mindkettőjüket

T.

Nem jött postám?

Mihályi Ödön – a magyar avantgárd köreiből induló költő. FEKETE VIHART KAVARTÁL (1968) című posztumusz kötetének előszavában Déry Tibor felidézi alakját. 1929 tavaszán Déry több héten át vendégeskedett Mihályi Kassa közelében lévő garbócbogdányi birtokán. Májusban Prágába utazott, hogy megkísérlje előadatni dadaista szindarabját, AZ ÓRIÁSCSECSEMŐ-T.

Ez egy elvarázsolt város – a levélben leírtak utóbb beépültek A PRÁGAI LÁNY című novellába.

Dusi – Mihályi Ödön felesége.

Befejezem a Kesselt – Déry Joseph Kessel A REPÜLŐTISZT című regényének fordításán dolgozott.

Déry Tibor – édesanyjának

Palma de Mallorca, 1934. november 5.

Mamus,

szóval, hogy mindent pontosan elmeséljek Neked, kétnapos barcelonai tartózkodás után este hajóztam el Palmára, és egy csillagfényes, enyhe éjszaka után – amelyet a fedélzeten töltöttem, mert így volt a legolcsóbb – érkeztem meg, a kikötőben már várt a bécsi barátom.

Maga Barcelona semmi különös: nemzetközi nagyváros, amely legfeljebb eleven-ségével, utcai életével és öt pálmájával üt el más nagyvárosoktól. Palma, Mallorca szigetének fővárosa szintén nagy, van cca 100 000 lakosa, autóbusza, villamosa. A külső villanegyedben, villamossal húszpercnyre a központtól vettem ki mindjárt másnap egy szobát.

Ez úgyszólván önálló lakás egy kis különálló házacskában, van benne egy fürdőszobaszerű mellékhelyiség, amelyben egy agyagedény szolgál méltóságteljesen fürdőkád gyanánt, folyóvíz, villany.

Az ablakom előtt van egy kis veteményes, hátrébb egy domb píneákkal, a lapos tetőn egy aprócska terasz – és mindez nem egész 30 pengőért. A tenger persze tízpercre van, úgyhogy a fürdés nem lesz olyan kényelmes, mint Dubrovnikban.

Maga a város sincs olyan szép, mint Dubrovnik. A sziget persze csodálatos, Palma viszont sokkal városiasabb, és nem alkalmas annyira a fürdőéletre, kivéve azokat a penziókat és szállodákat, amelyek közvetlenül a tengerparton vannak, de nekem túl drágák.

En magam takarítok, reggelit és ebédet a szomszédasszonyomtól, egy volt szakácsnőtől kapok, aki most nyugdíjban van. Hogy mennyibe kerül, azt egyelőre még nem tudom; pár nap múlva fogja megmondani, ha majd neki magának lesz áttekintése. A vendéglői koszt nekem valószínűleg túl drága, a legolcsóbb körülbelül 1 pengő 60, szóval jóval drágább, mint Dalmáciában. De talán még nem ismerem ki magam eléggé, és később fogom csak átlátni ezt az országot.

Mindjárt, amint a szobát elfoglaltam, háromnapos gyalogtúrára indultunk a bécsi-vel, ugyanis még nem vezették be a villanyt, és erre azt gondoltam, kihasználom azt az időt, ameddig ez tart. Első nap a hegyekben voltunk, egy faluban, ahol Chopin töltött egy telet, második nap a part mentén gyalogoltunk, egy 200 méter magas sziklafalon – a legszebb, amit csak el tudsz képzelni. A harmadik napon hazajöttünk, akkor egyébként esett is. A szállás nagyon olcsó Spanyolországban, 1 pengő 40; ennivalót hátizsákban vittünk magunkkal. Fürödni még nem fürödtem, két napig esett, és azóta a víz a legszebb napsütés ellenére is lehűlt.

Ha még azt is megírom, hogy tegnap, vasárnap csodálatos sétalóutat fedeztem fel a lakásom közelében, és hogy a szomszéd házakban majdnem kizárólag németek laknak, akkor, azt hiszem, mindent megírtam, amit ez ideig tudok. Az első napokban csak ógyelgek, amíg nem szilárdul meg az életbeosztásom, azután valószínűleg két-három nap múlva elkezdek dolgozni.

Hogy vagy, Mamus, írjál meg mindent őszintén, hogy pontosan mi van Veled, még ha néha úgynevezett panaszlevél lesz is belőle – szeretném pontosan tudni az igazat. Milyen az új házaspár, és hogyan töltötöd az első vasárnapokat? Georgi írt végül? Küldd el a levelét, ha igen, és az esetleges egyéb postámat is. Már türelmetlen vagyok, két hete nincs hírem Felőled.

Éppen most fedeztem fel, hogy egy füzetet, amelyre szükségem van, odahaza felejtettem. Te nem találnád meg, és ezért megkérem egy ismerősömet, aki – minthogy kivehető lapokból állt – összefűzte, és így meg is fogja ismerni – hogy déltájt keressen fel Téged, és keresse meg a ruhásszekrényben, alul, ahová a füzeteimet és kézirataimat pakoltam. Lehetséges, hogy talán a könyvszekrényben van, de nem hiszem. Nagyon kérlek, azonnal add oda a Berendnek, hogy ajánlva csomagként vagy kéziratként – ahogy olcsóbb – ideküldje, sürgősen szükségem van rá!

Az útvánkost sajnos szintén otthon felejtettem!

Szóval, Mamus, várom a leveledet! Kérlek, ne vidd túlzásba a spórolást, és ird meg, jársz-e moziba, és kivel jössz össze stb. Ezer, ezer csók a Te

T.-d.

1934. november elejétől 1935. június végéig Déry Mallorcán tartózkodott, itt írta meg A BEFEJEZETLEN MONDAT második kötetét.

Bécsi barátom – Hans Suchny költő és festő, a MA bécsi évfolyamainak felelős szerkesztője. A harmincas években Mallorcán telepedett le, egy lóversenyújságot szerkesztett.

A fürdés nem lesz olyan kényelmes, mint Dubrovnikban – Déry 1933 januárja és augusztusa között Dalmáciában élt.

Egy faluban, ahol Chopin töltött egy telet – Valldemossa. Karthauzi kolostorában 1838–39 telén időzött Frédéric Chopin George Sand társaságában.

A part mentén gyalogoltunk – Déryék a sziget nyugati partja mentén jutottak – Deia érintésével – Soller kikötőjébe.

Milyen az új házaspár? – a mama új albérlői.

Berend – Berend László, a Nasici Rt. főpénztárosa.

Arthur Koestler – Déry Tibornak

[Párizs, 1935.] december 21.

Kedves Déry,

nagyon örültem a levelében közölt tényeknek; kitűnő dolog úgy a lap, mint a Maga számára, hogy ilyen szép és izgalmas hatáskörre talált. Sajnos attól félek, hogy Maga az én levelemnek kevésbé fog örülni: énreám a következő két-három hónap alatt abszolúte nem lehet számítani. Mióta Londonból visszajöttem – a levelét csak itt, Párizsban kaptam kézhez, ezért a késedelem –, egy olyan idő- és idegabszorbeáló munkába vagyok befogva, hogy még a *Tagebuch* iránti szerződéses kötelezettségeimnek is alig tehetek eleget. És mivel nem szeretek ígéretetni, halasztgatni, szavat szegni, jobb, ha ilyen kereken megmondom, hogy egyelőre nem írhatok maguknak. Úgyszintén nem küldhetek máshova írt cikkekből kópiát, mert az a Maguk keretébe nem illik bele.

Hogy valamiképpen megmutassam legalább a jóakaratom, beszéltem az itteni „Inpress” sajtóügynökséggel – kitűnő napi hirszolgálatuk van, főképp Németországról –, akik megígérték nekem, hogy rendszeresen küldenek majd Magának ingyempéldányt; úgyszintén a *Regards* című baloldali hetilap. Ami a Maguk *Kultúrsemle* rovatát illeti, van egy – talán fölösleges – tippem: a *Basler National Zeitung*, mely különben is jelenleg a legkitűnőbb német nyelvű lap, érdemes abonnálni, nem drága, vasárnaponként közöl egy *Kulturspiegelt*, melyben igen jó anyagot lehet találni. Azután itt van az új baloldali francia hetilap: *Vendredi*, mely sokkal jobb, mint *Marianne*, etc.; aztán, persze a nélkülözhetetlen *Lu*. Politikai és közgazdasági szempontból a legjobb német emigránslap a *Tagebuch*; a többi emigránslapot nem érdemes számon tartani. – Mind ezt Maga valószínűleg úgyis tudja. Noch etwas: ha Magukat a dolog *nagyon* érdekelné, megpróbálnám megkérni E. E. Kischt, küldjön Maguknak új, még eddig meg nem jelent Ausztrália-könyvéből egy fejezetet; de ezt csak akkor, ha Maga nékem írna, hogy tényleg érdekli a dolog. Im Allgemeinen azt hiszem, sőt tapasztalatból tudom, hogy egy külföldi lapokból úgyesen házilag összeszerkesztett kultúrrovat rendszeren jobb szokott lenni, mint az original tudósítás.

Remélem, Öregem, nem haragszik, hogy nem segíthetek?

Más. Nagy szívességet tenne nekem, ha fölhívná Magdust (Nagybátony–Ujlaki cég, telefon 27430, Kavics-osztályt kell kérni, azután Benedek Magdát), és megmondaná neki, hogy sok szeretettel gondolok reá, undsoweiter. Ezt ugyan meg is írhatnám neki,

azonban azt szeretném, ha az az igazán jóra való és kedves kislány hébe-hóba bekerülne a Maguk társaságába, kávéházába, és nem süppedne el teljesen a pesti jampecek között; sohse találkoztam még Pesten ilyen rendes nővel.

Was noch? Hogy mi van a nőekkel? Oerök baj.

Hát sok szerencsét a munkához,

jó barátsággal üdvözli Magukat

P. S. Jó volna, ha közölnének valamit az Anna Seghers Ausztria-könyvéből (*Der Weg durch den Februar*). Jó könyv továbbá: Bodo Uhse: *Söldner und Soldat*. Mindkettő kapható a *Népszava* könyvesboltjában.

A. Koestler

7, rue Antoine Chantin

Paris, 14e.

Mallorcából való visszatérése után Déryt felkérték a baloldali *Gondolat* című folyóirat szerkesztésében való részvételre. („Liberális” elvei miatt e megbízás már az 1936. évi első szám után megszűnt.)

Tagebuch – teljes nevén: *Das Neue Tage-Buch*; az 1934–35 között Párizsban megjelenő folyóiratot Josef Bornstein szerkesztette. – A levélíró ebben az időben az ugyancsak Párizsban működő Institut zur Studien des Faschismust irányította társadalmi munkában. Vö. A. Koestler: *Ein Gott der Keiner war*. Wien, 1950. 72. o.

Déry Tibor – Gellért Oszkárnak

Budapest, 1936. július 7.

Igen tisztelt Uram!

Tegnapi rövid beszélgetésünk folytatásaként engedje meg nekem mint a *Nyugat* közel 20 éves munkatársának, hogy elmondjam beszélgetésünk kapcsán kialakult véleményemet.

A *Nyugat* megnagyobbította könyvkiadó vállalatát. Tudomásom szerint ebből az alkalomból több munkatársát felszólította arra, hogy írjanak számára egy kötetet. Én ebben a megtiszteltetésben nem részesültem. Bevallom, arra gondoltam, hogy ha másért nem, a 20 éves munkatársi viszony szolidaritásából a *Nyugat* legalább formai érdeklődést fog tanúsítani, vajon nem volna-e kiadható munkám? Hogy ez az udvariassági gesztus is elmaradt, annak tudtam be, amit már jó ideje kénytelen vagyok tudomásul venni, hogy a *Nyugat* nem szívesen foglalkozik munkássággal. Mivel azonban megtanultam, hogy írói művem védelmében nem szabad visszariadni az alázatosságtól és a túlbuzgalomtól, felszólítás nélkül is eljöttem tegnap Önhöz, felajánlkozni.

Őn, igen tisztelt barátom, felvilágosított arról, hogy a vállalat elsőnek Proustot fogja kiadni, s négy-öt magyar író, akiket név szerint megemlített. Hozzátette ehhez, hogy ezeknek az íróknak a könyvei már készen is vannak, s hogy 1938 előtt mások kiadására már nem kerülhet sor.

Az említettek kitűnő írók, akiknek kiadását csak helyeselni tudom. De felhívom a *Nyugat* figyelmét arra a körülményre, hogy ezek az írók bármilyen más kiadónál is el tudják helyezni műveiket. Az a véleményem, hogy a *Nyugat*nak – ha kénytelen is anya-

gi érdekeire nézni – az is hivatása volna, hogy nehezebben hozzáférhető, kevésbé népszerű írókat is közönséghez segítsen, ha nem is jelentenek számára holtbiztos üzletet. Ha ezt nem teszi, miben különbözik bármilyen más kapitalista vállalkozástól? Én politikai s írói magatartásomnál fogva a tisztára kereskedelmi rendeltetésű kiadók előtt népszerűtlen vagyok – honnét várjak támogatást, ha nem attól a folyóirattól, amelynek 20 éve dolgozom, s ha rokonszenves nem is vagyok számára, de nyilván elismer írónak! Tovább megyek, a *Nyugat* nem is járt még utána annak, hogy üzleti szempontból valóban használhatatlanok-e írásaim – hiszen el sem olvasta őket, hogy meggyőződjék előzetes véleménye helyességéről! Én tavaly kértem (s nem kaptam) elegendő Baumgarten-segélyt, hogy kiadhassam egy regényemet: a *Nyugat* tehát tudta, hogy van egy kész regényem, de még odáig sem terjedt ki érdeklődése, hogy elolvassa. Tudta, hogy közel három éve dolgozom egy másik regényen – hiszen négy szemelvényt már közölt belőle, ami nyilván annyit jelent, hogy megüti valamennyire a szükséges mértéket, de erre a munkára sem volt kíváncsi. Végül megtudhatta volna, hogy tavasszal írtam egy kötetre való novellát – megtudhatta volna, ha érdeklődik.

Én ez érdeklődés hiányában is, sőt ez előzetes elvi elutasítás ellenére, bármily eredménytelennek látom is ezt a lépést, munkám iránti köteleességtudatból ezennel felajánlom a *Nyugat*nak fenti írásaimat.

Midőn arra kérem, szíveskedjék e levelemet Babits Mihály úrnak, szerkesztőtársának is bemutatni, maradok teljes tisztelettel híve

Déry Tibor

Kiadhassam egy regényemet – a Dubrovnikban írt SZEMTŐL SZEMBE című regényről van szó, amely csak 1945-ben jutott nyilvánossághoz.

Három éve dolgozom egy másik regényen – A BEFEJEZETLEN MONDAT-on (1947-ben jelent meg).

Szilasi Vilmos – Déry Tibornak

Freiburg i. Br., 1951. május 8.

Drága Tibulikám,

rendkívül meghatott leveled; olyannyira, hogy sietek rögtön felelni. Én is nagyon túl vagyok dolgozva, de távolról se annyira, mint Te, s még nincs is hajnal, csak éjfél, s így nagy öröm számomra beleélnem magam abba a hangulatba, hogy együtt vagyunk egy órára, mint annyszor és mindig nagy öröömre a hosszú élet folyamán. Lili levelezéséről Stinuskával nem tudok, fájdalom, semmit se mondani. Liluska drága Nina 80-ik születésnapjáról sarlachhal érkezett vissza. Képzelheted rémületemet s az aggodalmat, melyben még mindig s még hetekig élek. Izolálva van szegényke, s csak egy üvegen keresztül tudok vele néha beszélgetni. Egyelőre könnyű lefolyású a betegség. Mindig tudtam, hogy Liluska egyike a legfiatalabb lényeknek. Az, hogy ilyen ifjonti gyermek, azt mégsem gondoltam volna. – A körülöttem folyó viták rendkívül örvendtetnek, s nagy büszkeséggel töltenek el. Talán nem mindig kellemes személyesen vita központjában állni, de mégis mi adhat akkora örömet, mint tudni, hogy az embernek van közönsége, mely szenvedélyesen, szív- és lélekhangokkal foglalkozik avval, amit mondani akar. Minden szellemi produkció egy közösség számára van gondolva. Ha a közösség ily szenvedélyes várakozásokkal, meglepéssel vagy kritikával – de mindenesetre együtt haladással veszi lelkiismeretére a mondottakat, azt hiszem, az

alkotó elérte a legnagyobb sikert. Része lett napi gondolkodásának s a napi gondolkodás önmagával folytatott dialektikájának. – Boldogollak érte. A legnagyobb, amit elérhettél. Én is megkaptam életem végére minden teljességét a papíros-elismerésnek. De azt, hogy tisztelőim olvassanak is, azt hiszem, hiába várom. Új regényedről már kétszer írtam egész tanulmányt. Nem értem, hogy hogy nem kaptad meg. Igaz, hogy egyébként sincs jó tapasztalatom a postával. Gyergyai Albertnek [el]küldtettem kérésére Curtius Robert új nagy könyvét a középkori irodalomról, direkt a kiadótól. – Miután nem nyugtázta a könyvet, írtam neki, s levlapomra se kaptam választ. Ha látod, kérdezd meg, kérlek, hogy mi van. – Így lesz ez irodalmi elmefuttatással regényedről is. A mű minden részében nagyon megkapott. Most, hogy újabb szemelvényeket olvastam a készülő folytatásból, még mélyebb és egyöntetűbb benyomást kaptam. Az első rész külön publikálva kissé aránytalannak tetszett, egyrészt monumentális alaphang s annak megfelelő espositio, s aztán a könyv zöme látszólag szélesen kezelt epizód. Most az újabb részekből látom, hogy ez a benyomás téves volt. Technikád fejlődött. Úgy látom, ez az új regény tényleg eléri az igazi monumentalitását a nagy freskónak: ahogy Homéros tudta egyrészt nagy jelenetek részletezésével, másrészt azok összefoglalásával egy síkon, egy keretben az igazi természetes, a természetes tapasztalat és látásmódnak megfelelő egészet egyrétegűen egy kontinuális benyomássá tenni – úgy oldasz Te most meg művészi módon aktuális követelményeket. (Valószínűleg ez volt Homéros történelmi szükségszerűsége is.) Míg eddig a poentírozott novellisztikus koncentráció látszott fő erősségednek – még *A befejezetlen mondatban* is, melynek tündéri bája, hogy nagyszerű novellák fokozzák egymást folyton magasabbra, mintha lépcsőkön vezetnének fölfelé egy titkos dinamika szerint – most úgy látszik, sikerül, hogy a kompositio tartja magát egyensúlyban, nem meglepő alakok meglepő sorsainak meglepő következetessége. Nem tagadhatom, hogy szívemet és fantáziámat még mindig fogva tartja ez az alkotásmód eddigi művedben. Például a *Földalatti játékok* epigrammatikus biztossága még mindig szinte fölülmúlhatatlannak tetszik nekem. De tagadhatatlanul ott a legmegfogóbb a ravasz varázsoló-kézügyesség – míg most az egyszerűség tiszta zenéje s az elbeszélés zavartalan nagyvonalúsága kétségtelenül fölényesebb művészi föladat megoldása, a legnagyobbé, ha sikerül, amit még most nem tudok megítélni. Nem vagyok még biztos benne, hogy e néhány főalak alkalmas-e az epikus fölnagyításra, s hogy fölkeltik-e a rokonszenven fölül a nagyság példaadó tisztelettel és distanciával vegyes ámulatát. Remélem, igen; s akkor eléri a mű a kivételes művészi kötelességét, hogy egy nép megtanulja önmagát becsülni abban, amit szellemével nagyra becsül. – A részletekről jó volna hosszasan beszélgetni s szavainkat váltogatni. Egyébként is – ó, hogy kívánnám az együttlétet. – Nagyon megöregedtem, s több a nyűgöm, mint az örömöm. Sokszor üdvözlöm Anyád, mindkettőtöket nagy szeretettel ölel

Vilid

Stimuskával – Ernestin becézett alakja: Déry édesanyja.

Nina – özv. Rosenberg Hermann-né, Szilasi Zürichben élő anyósa.

Vita központjában állni – 1951 első felében többfelől is támadták Dérynek a *Szabad Nép* 1950. karácsonyi számában megjelent FEHÉR PILLANGÓ című elbeszélését.

Új regényed – a FELELET.

FÖLDALATTI JÁTÉKOK – a kötet címe helyesen: ALVILÁGI JÁTÉKOK.

Déry Tibor – Lukács Györgynek és feleségének

Ábrahámhegy, 1954. szeptember 18-án
a volt Lukács-villában

Kedves Gertrúd és Gyuri bácsi!

Hálásan meg akarjuk köszönni vendégszereteteiket. Itt valamennyien kitűnően érezzük magunkat, eddig az idő is remek, szép volt, ma elromlott. Eddig az Annus is nagyon jól főzött, de ez is elromlott ma, de mi azért kitartunk.

A házban minden teljesen rendben van. Mindössze egy kis apró baleset történt, a kis Angéla betörte az alsó hálósoba ablakát. Ez nem volna baj, de tegnap este nagyon hideg volt, úgyhogy be szerettünk volna fűteni. Sajnos, sehol nem találtunk tűzifát, úgyhogy kénytelenek voltunk kivágni az egyik almafát, azt fel is aprítottuk, de nem akart tüzet fogni a kályhában, ezért utána egy cseresznyefát is kivágtunk, de az sem segített. Csak ekkor fanyalodtunk a bútorokra. Az egyszerűbb, fehérre lakkozott székek közül kettőt felaprítottunk, de mivel a kályha rettenetesen füstölt, még egy nád karosszékkal is megpróbálkoztunk, és csak akkor szántuk rá magunkat arra, hogy a kályhát szétszedjük. Visszarakni sajnos, nem tudtuk, és a lezuhanó kémény beszakította a padozatot, a vízvezetéki csövek kitörték, úgyhogy a tűzoltóság kivonult, de semmi baj sem volt, mert a keletkezett tüzet egy óra alatt eloltották. A tető ugyan teljesen leégett, de a falak épen maradtak, néhány bútordarab is megtalálható a falubeli parasztoknál, akik azokat gondosan megőrzik.

Mi most a pincében ülünk, nagyon jól érezzük magunkat, és ezt tisztára kitakarítjuk, mire elmegyünk.

Szíves üdvözzel, szeretettel és hálával

Tibor és családja
Örkény István, Angela és Kisangela

1954 nyarán Déry Tibor és Örkény István vidám hangvételű, közös („négykezes”) regény írásába kezdett. Lukács Györgyék villájába családjaik is elkísérték őket.

Az ötletekkel teli ugratást a háziak „vették”, ám nem a tudós, hanem felesége válaszolt – hasonló hangnemben.

Annus – Déryék házvezetőnője.

Lukács Györgyné – Déry Tibornak és Örkény Istvánnak

[Budapest], 1954. szeptember 21.

Tisztelt Elvtársak!

Vettem szeptember 18-án kelt levelüket. Nagy szomorúsággal töltött el nemcsak a bennünket ért pótolhatatlan anyagi veszteség, hanem az a tudat is, hogy mint annyiszor, újra mélyen csalódtam embertársaimban. Sohasem hittem volna, hogy a legmegbízhatóbbnak vélt barátaim ily rútol visszaélnek majd bizalmammal. Ezek után ne csodálkozzanak az elvtársak, hogy az ügyet rögtön átadtam a kéznél lévő, ti. házunkban élő ügyésznek kivizsgálás végett, arra a különös körülményre figyelmeztetve őt, hogy két héttel a történetek előtt nyomtalanul és titokzatosan eltűnt a nagy értékű kovácsolt kerti kapunk; véletlenül megtudtam, hogy ez utóbbi esemény idejében Önök a szom-

szédságunkban tartózkodtak, tehát nem kétséges, hogy ebben az ügyben is hová vezetnek a nyomok.

Tisztelettel a volt Lukács-villa tulajdonosa és volt barátjuk

Lukács Györgyné

Két héttel a történetek előtt – Déry és Örkény Szigligeten kezdte írni a közös regényt. (EGY NÉGYKEZES REGÉNY TANULSÁGOS TÖRTÉNETE címmel 1978-ban Örkény rendezte utólag sajtó alá.)

Déry Tibor – Szirmai Istvánnak

Budapest, 1960. június 4.

Szirmai Istvánnak,
az MSZMP Közp. Biz. titkárának

Rosszulesik, hogy el kell állnom a megszólítástól; levelének „tisztelt Déry úr” megszólítása megfoszt attól a lehetőségtől, hogy elvtársnak nevezsem. Annál jobban bánt ez a hangsúlyozott megkülönböztetés, mert igazságtalannak érzem, hisz több mint 40 éve a szocialista forradalom híve voltam és vagyok – börtönbüntetése alatt és ellenére is.

Kérésem egyébként a következő: tisztázni akartam volna helyzetemet, munkámat és kenyérkereseti lehetőségeimet illetően. Hangsúlyozni kívánom mindenekelőtt, hogy semmilyen politikai szereplésre nem vágyom, s ilyet többé nem is kívánok vállalni, sem aktív, sem passzív értelemben, fáradt és öreg vagyok hozzá. A nyilvánossággal csak annyi érintkezést óhajtok, amennyi az írói munka természetéből következik. Mondanom sem kell, hogy a politikai szerep, amelyhez külföldön juttattak, nemcsak ízlésemmel és intencióimmal, de világnézetemmel is homlokegyenest ellenkezik. Dolgozni azonban, írói munkán, tovább is szeretnék, hisz majd egy fél század óta ez volt életemnek és minden szenvedélyemnek kiindulása és célja. A börtönben is dolgoztam – ez tartott életben –, néhány fordításon kívül egy színdarabot és egy regényt irtam (a regényen még jelenleg is dolgozom).

Kenyerkeresetem természetesen szorosán összefügg munkalehetőségeimmel, melyeket nem ismerek. Jelenleg baráti kölcsönökből élek, de a három év alatt is már 180-200 ezer forintra becsült adósságom gyűlt össze (anyám hosszas betegsége, halála, vagyonek Kobzás stb.). Hogy a külföldön tudtomon kívül megjelent könyvekből van-e, ill. maradt-e pénzem, még nem tudom; ennek tisztázása most van folyamatban. Felteszem, hogy Svájcban élő rokonaim, kik családomat szintén segítették, ezt részben vagy egészben írói jövedelmemből tették, ebben az esetben adósságaim természetesen ennyivel csökkennének. Anyagi helyzetem ismeretéhez hozzátartozik az is, hogy ítéletem vagyonek Kobzást mondott ki (amelyet végre is hajtottak), de meghagyta az Irodalmi Alapnál s a kiadóknál fennálló, régebbi előlegekből felgyűlt adósságaimat. Hozzá tartozik az is, hogy tudtommal nem vagyok az Irodalmi Alap tagja, sem SZTK-tag, tehát a most szükséges orvosi kezeléseket és gyógyszerellátást, amennyiben nem orvos barátaim látják el, ugyancsak fizetnem kell.

Nagyjából ezek azok a kérdések, a társadalom életében való szellemi és anyagi el-

helyezkedésemnek a kérdései, melyeknek tisztázásához segítségre van szükségem. A felvilágosításért kérem, fogadja előre is hálás köszönetemet.

Teljes tisztelettel

Déry Tibor

Déry Tibor 1960. április 1-jén szabadult a börtönből.

Egy színdarabot és egy regényt írtam – BÉCS, 1934 és G. A. ÚR X.-BEN.

Svájceban élő rokonaim – Szilasi Vilmos és felesége.

Illés Endre – Déry Tibornak

[Budapest], 1962. december 20.

Kedves Tibor!

Pénteken azért kerestelek oly makacsul (úgy emlékszem, háromszor is próbálkoztam a telefonnal), mert karácsonyi pihenő-szabadságom előtt utoljára voltam a kiadóban, s el akartam mondani: az előszó jó, hasznos, útbaigazító – de arra kérlek, hagyjuk el az utolsó bekezdést; ez a néhány sor feleslegesen kihívó és fölényes (durván és túl élesen fogalmazok). Utólagos engedéllyel ezt a bekezdést el is hagytam; természetesen, ha ragaszkodsz hozzá, az előszót kiegészíthetjük ezekkel a sorokkal is.

Pénteken még egyszer átsimítottam a lektorok összesített jelentését, s meghagytam, hogy az úgynevezett „tervcédulával” küldjék fel a K. F.-ra.

Úgy gondolom, ez megtörtént azóta.

A tervcédulák forgási sebességét ismerve – választ január első hetében várhatunk (az ünnepnapokra is gondolva); s akkor, remélem, megkötethetjük a szerződést.

Ha szabad kérést tanácsot adnom, addig te személyesen ne sűrgesd a választ a Főigazgatóságon vagy másutt; tapasztalatom szerint a korai sürgetések inkább lassítják a rendes menetet.

Szeretettel üdvözlöl régi híved

I. Bandi

Illés Endre a Szépirodalmi Kiadó vezetőjeként foglalkozott Dérynek a börtönben írt regényével (G. A. ÚR X.-BEN).

Hagyjuk el az utolsó bekezdést – a regény nyomdai példányának hiányában nem dönthető el, mi az, amit a levélíró kihagyásra javasolt. A hagyatékban található „kézfűzetes”, kézzel írt fogalmazvány több ponton is eltér a megjelent szövegtől. A legkényesebb – s érthető módon kihúzott – részlet a szocializmus utópiájára vonatkozik, s a következőképpen hangzik: „*A szocializmus utópiáját nem tudnám megírni, mert ez csak most alakulván ki az ember keze között, még nincsenek meg megbízható ismertetőjelei, melyekből jövőjére következtethetnénk.*”

K. F. – a regény megjelentetését engedélyező Kiadói Főigazgatóság.

Zelk Zoltán – Déry Tibornak

Budapest, 1975. június 17.

Kedves Tibor!

Nehéz felelnem leveledre, mert a választ nem írom, hanem tollba mondom Erzsébetnek, aki, tudom, nem hajlandó mindent leírni, amit én megírnék Neked. Így csak

annyit, hogy három hete az elviselhetetlenek hitt fájdalom még elviselhetlenebbé vált, s a Kútvölgyi átpasszolt az ORFI-ba, ahol tévé van ugyan a szobában, de mosdó nincs. Képzeld el, járóképtelenül mosdó nélküli szobában élni. Élni? Feküdni. Ezek után arra kérlek, ird meg őszintén: mit álmodtál rólam? Az Illyés idézte versemet szó szerint lediktálom:

*Falu végén van egy kut,
abba minden ut befut,
megfürödnek az utak,
azután tovább futnak.*

Nem akarok rosszmájúskodni, bár az Isten annyi szenvedéssel talán följogosított rá, azt hiszem, Gyula azért javította ki a verset (de ezt csak Böbének és Noked írom, s nem tihanyi szomszédodnak), mert ha megfürödnek az utak, akkor hogyan vihetnék galambomat...?

De így is jólesett, hogy Gyula gondolt rám, jólesik minden apróság, amit magamkorabeli vagy idősebb barátaimtól kapok. Bár végképp „dérysta” lettem: nem hiszek a lét értelmében. De ha már élni születtem, akkor miért nem tudtam ezt testi gyötrelmek nélkül végigcsinálni? Hidd el, drága Tibor, hogy se az ifjúkori éhezések, padon s bokorban hálások, a háromesztendős munkaszolgálat, a hajdani toloncház s a majdani börtön mind olyan, hogy egyszerre az egészet végigcsinálnám cserébe mostani állapotomért.

S most muszáj Erzsébetnek leírni: ráadás szenvedés, hogy nem tölthettem el vele néhány testi gyötrelmek nélküli szép öreg esztendőit. Látod, milyen bőbeszédű lettem? Talán azért, mert már el se tudom képzelni, hogy írni is fogok valaha.

A hajdani nagy barátsággal, olyannal, amit akkor éreztem Irántatok, amikor Niki néhány napig a vendégem volt, azzal a föltámadt nagy szeretettel öllelek mindkettőtököt

Zoltán

és én is, az író írója, szeretettel

Erzsébet

Erzsébet – Sinka Erzsébet, Zelk felesége.

Az Illyés idézte versemet – Illyés Gyula a HATTYÚDAL ÉBRESZT, VAGY LEHET-E A NÉPNEK MŰVÉSZETE? című tanulmányában idézte Zelk Zoltán „Falu végén” kezdetű versét, annak illusztrálására, hogy az „urbánusokat” is megihlette a népköltészet. Az utolsó sorát túl „földközelinek” tartotta, s helyesebbnek látott volna a végén egy „Viszik galambomat” típusú befejezést.

Niki – Déry kutyája.

Kalmár Melinda

AZ IRODALMI ÉLET SZERKEZETVÁLTOZÁSA

Szanálás 1957–1962

„Egyébként én már régen mondtam, lesz magyar irodalom, mert olyan lakodalom még nem volt, ahol volt menyasszony, volt vőlegény, enniváló, hozomány, és zene nem volt.”

(Kádár János felszólalása a PB 1962. május 3-i ülésén)

A hivatalos irodalmi élet meghatározó intézményeit a kádárista vezetés 1957 és 1962 között alakította ki; ez volt – a többi között – az *irodalmi szanálás* időszaka, amelynek intézkedései a későbbi konszolidált működést alapvetően meghatározták.¹ Ez az időszak az irodalmi életben lényeges, visszafordíthatatlan változásokat hozott.

Az irodalom kiemelt társadalmi, politikai jelentősége végérvényesen megszűnt, csak a humán értelmiségnek és a humán ideológiának – a nyugati világban megszokotthoz képest – relatív túlsúlya maradt fenn egészen az 1989-es rendszerváltásig. Az irodalom társadalmi befolyását a kádárizmusban nemcsak a megtorlás csökkentette, hanem az a hosszú távú politikai akarat is, amely a biztos működés érdekében megakart szüntetni a korábbi hatalomgyakorlás archaikus, törzsi módszereinek legtöbbszörét. Így például uralmának támogatásához nem egy szűk értelmiségi elit reprezentáló működését akarta megnyerni, hanem egy viszonylagos létbiztonságban élő, politikailag passzív társadalom beleegyezését.

Ennek megfelelően jelentősen csökkentették a hivatalos irodalmi élet legfőbb intézményének, az írószövetségnek a szerepét is. A kádárista vezetés egyfelől arra törekedett, hogy a szövetséget az írók nagy többségének lemondó passzivitása ellenére is helyreállítsa, másfelől kivont belőle minden politikai esszenciát, s ezzel határozott politikai fellépésre hosszú ideig teljes mértékben alkalmatlanná tette.

Mindeközben az irodalom belső, társadalmi életében jelentős változások történtek. A szanálás öt éve alatt lényegében nemzedéki váltás ment végbe. Új írócsoportok, fiatal generációk erősödtek meg, és elvesztették befolyásukat korábban jelentős írók és irodalmi körök. Az átrendeződést elsősorban itt is a politikai akarat alakította (bebörtönzések, a megjelenés korlátozása, határozat a népiek működéséről), de része volt ebben a forradalom okozta megrázkódtatásnak is, amely a korábban tradicionálisnak számító, eddig folytonos eszmék újragondolására készítetett.

A legnagyobb kihívást azonban az irodalom belső élete számára a megváltozott külpolitikai és ideológiai környezet jelentette, amit azonban csak a hatvanas évek legelején lehetett egyértelműen érzékelni. Az új hatások befogadásában itt is egyszerre érvényesültek a feltartóztathatatlan történelmi folyamatok és a politikai intenció. Az enyhülés és a békés egymás mellett élés elve sokak számára a kommunista mozgalomban, Keleten és Nyugaton egyaránt azt a reményt keltette, hogy az ideológiában és a művészetek területén is lehet koegzisztencia, azaz megszűnnek a merev határok a ketté-

szakított kultúrában, és létrejöhet egy egységes „világkultúra”. Ennek nyomán az SZKP XX., majd XXII. kongresszusát követően megindult a kommunista kulturális és irodalmi ideológia felülvizsgálata, amely a nyugati modern művészet óvatos, lassú átértékelését indította el. (Ennek jelei látszanak az 1956 nyarán szerkesztett és 1957-ben változatlanul megjelent *Nagyvilág* számaiban is.) A modernizmus késői átértékelése és korlátozott beengedése a tábor országainak szellemi életébe a megmerevedett irodalmi formák és struktúrák átalakulását kényszerítette ki. Ezt a folyamatot csak erősítette a kádárista politikának az a sajátossága, amely a fogyasztás növelésével, az élet-színvonal viszonylagos emelésével összhangban nagyobb mértékben engedte megjelenni a tömegkultúra termékeit a könyvkiadásban, a moziban, a rádióban és az egyre szélesebb körben hozzáférhető televízióban.

A szanálás módszertana

„Minőségi demokratizmus” két ütemben

Az irodalom- és művészetpolitikáról szóló 1957-es kormányprogram-tervezetek meglepő hidegvérrel és cinizmussal vázolják a leendő „*minőségi demokratizmus*” alapelveit. A megtorlással párhuzamosan egy biztosan működőképes kommunista diktatúra kiépítésének menetét írják le. „*Az átmeneti időszakban – éppen a minőségi demokratizmus megvalósítása érdekében – az ellenséges törekvéseket erélyesen, gyakran adminisztratív intézkedésekkel kell letörni, meg kell akadályozni kulturális téren is a kettős hatalom kialakítására irányuló kísérleteket és közben fokozatosan [kiemelés – K. M.] fel kell építeni az egységes állami és szakmai irányítás végleges minőségi demokratikus szerveit.*”² Az új államapparátus az 1957-es tervek szerint a szakterületek legkiválóbb képviselőinek irányítása alatt áll majd. Megszűnnek a kicsinyesen bürokratikus, folyton beavatkozó módszerek, és az állam alapvetően koordinál, illetve a *szubvenciók* megfelelő elosztásával a helyes irányba tereli a kultúra szereplőit.

Tudjuk, hogy a megvalósult gyakorlat csak halványan emlékeztetett ezekre a tervekre, adminisztratív intézkedésekben viszont nem volt hiány. Az írószövetség lapjait már 1956 decemberében betiltották, a szerkesztőket 1957 januárjában elbocsátották. A szövetség működését január 18-án a belügyminiszter felfüggesztette, áprilisban a szervezetet feloszlatták. Közben letartóztattak, majd börtönbüntetésre ítélték több író, köztük Háy Gyulát, Zelk Zoltánt és Déry Tibort.

A megtorlások árnyékában a „*minőségi demokratizmus*” irodalmi intézményeinek kialakítása ezért igencsak vontatottan ment, és évekig elhúzódott annak ellenére, hogy az új formák kialakítására a két legkarakteresebb írócsoportnak mindjárt volt ötlete. A népiek és a Tánacsics-körös ortodox kommunisták hasonló javaslatokkal álltak elő. A túlon túl politikai írószövetséget meg kell szüntetni, és helyette az irodalmi irányzatoknak legyenek társaságaik, s az írók folyóiratok köré szerveződjenek. A kádárista vezetés azonban megértette a két írócsoport szándékait, s mivel alapelvezettől fogva az volt, hogy egyetlen politikai csoportosulást se engedjen túlságosan megerősödni, sőt politikai csoportot egyáltalán ne engedjen működni, elvetette ezeket a javaslatokat. Az irodalmi ügyek intézésére először kormánybiztost nevezett ki, majd a kormánybiztosságot átszervezte 1957. április-májusban felállította a politikai hatalommal nem rendelkező Irodalmi Tanácsot. Az eredeti tervek szerint a Tanács épp az előbb említett két legerősebb irodalmi csoport képviselőiből állt volna, de a népiek 1957 tavaszán lapalapítási engedélyeket kértek, szót emeltek bebörtönzött író társaik mellett, ugyanakkor az Irodalmi Tanács munkájában nem akartak részt venni. A testület tehát a ha-

talom kezdeti elképzelései ellenére az ortodox kommunistákra maradt. És bár panaszok ellenére sohasem kaptak jogokat arra, hogy az irodalmi életet ténylegesen irányítsák, az irodalom intézményi létének folytonosságát 1959 nyaráig mégiscsak ők reprezentálták.³

Intézkedés és állásfoglalás

1957 nyarán a politikai vezetést aggasztotta az ENSZ közelgő őszi ülészsaka, amely az ötös bizottság Magyarországról szóló jelentését tűzte napirendre. Nyugtalanító volt az emigránsirodalom gyors megszerveződése és hatása is, ellentétben a hazai rendezett irodalmi viszonyokkal. A korábban jelentős politikai szerepet játszott írócsoportok kiemelkedő képviselői vagy börtönben ültek, vagy nem szólaltak meg, az 1956 előtt elhallgattatott írókhoz pedig a hatalom még nem találta meg a közeledés útjait. A kommunista irányzatok között mindeközben engesztelhetetlenül folyt a harc. A kultúrpolitikai vezetésben ezért többen úgy vélték: halaszthatatlanul elő kell állni valami átfogó irodalmi platformmal, amely a „miheztartás végett” megfogalmazza a főbb politikai irányelveket. Az egyértelmű állásfoglalás a tervek szerint ugyanakkor meg is könnyítheti, hogy a vonakodó írók csatlakozzanak az új politikai erőkhöz, vagy éppen beletörődve a megmásíthatatlanba egyszerűen csak jelen legyenek az irodalmi életben.

Az irodalmi helyzetről szóló tervezetet Aczél György művelődésügyi miniszterhelyettes ismertette a Politikai Bizottság 1957. augusztus 6-i ülésén. Itt azonban kiderült, hogy 1957 nyarán a politikai vezetés még nem rendelkezett olyan átfogó kulturális és irodalomideológiai koncepcióval, amit – tekintettel a képlékeny viszonyokra is – nyilvánosságra lehetett volna hozni annak veszélye nélkül, hogy később esetleg lényeges pontokon meg kelljen változtatni. A következőesen konszolidálni akaró Kádár János viszont nem akarta, hogy a kommunista diktatúra szanálásán kemény kézzel dolgozó vezetést kapkodónak lássák, ezért úgy gondolta: ezt a politikai malört nem engedhetik meg maguknak. Felszólalásában elismerte, hogy valamit tényleg kell mondani az irodalommal kapcsolatban, de ha nincs még átfogó, alaposan átgondolt koncepció, akkor ezt a helyzetértékelést nem kell elvi pártállásfoglalásként megjelentetni, hanem csak intézkedési tervként. Így is jelent meg 1957 szeptemberében.⁴

Az intézkedési terv tükrözte a „*minőségi demokratizmus*” két ütemének párhuzamos gondolkodását. Az író politikai elkötelezettsége elég, ha csak a műveken keresztül jelenik meg, de majd csak egy későbbi időszakban (a második ütemben), amikor már nyilvánosan és egyértelműen állást foglalt a legfőbb politikai kérdésekben, például félreérthetetlenül elhatárolta magát a disszidensnek nevezett íróktól. Az elhatárolódást az emigránsirodalomtól és általában a magyar belügyekbe beavatkozó nyugati befolyástól 1957 nyarán zsarolással, megfélemlítéssel és hitegetéssel ki is erőszakolták az írók nagy többségétől. Ezt követően már valóban elég volt, ha nem írtak ellenséges műveket.⁵ Az irodalmi megformálást illetően a kádáristák egyébként sem látszottak olyan kicsinyesnek, mint a korábbi kultúrpolitika. Már ekkor meghirdették az ismert három T elvét, amely azt jelentette, hogy bár szocialista realista műveket várnak az íróktól, eltűrik a realista, sőt a nem realista műveket is. Azt viszont mindig hangsúlyozták, hogy a kiadói pénzgazdálkodás nem az utóbbiakat preferálja.

A szubvenciókkal való befolyásolás már a konszolidált szakasz irodalompolitikáját készítette elő, mint ahogy az intézményi átszervezés gondolata is. Az intézkedési terv szerint az Irodalmi Tanács és a jelenlegi összetételű Irodalmi Alap is „betöltötte hiva-

tását”, és elérkezett az idő, hogy tagjaik körét bővítsék. Ugyanez vonatkozott a megjelenési lehetőségekre is. A kommunistákat foglalkoztató és reprezentáló *És* mellett még ebben a hónapban új folyóirat indítását tervezték.

Az új lap, a *Kortárs* szeptemberi első száma is tükrözte a szanáló-konzolidáló gondolkodás kettősségét. Megjelent benne hat volt párttag író (Benjámín László, Erdei Sándor, Kónya Lajos, Örkény István, Sipos Gyula, Tamási Lajos) kényszeredett nyilatkozata, amelyben elhatárolták magukat azoktól, akik külföldre mentek, és ugyanakkor megjelent benne több olyan szerző írása is, akinek neve már „népfrontos” folyóirat-szerkesztést ígért (Németh László, Féja Géza, Tamási Áron, Kassák Lajos, Kónya Lajos).⁶ Voltak, akik a *Kortárs*at és közvetve a kultúrpolitikát is azzal vádolták, hogy a népi írói tábornak ad újra fórumot, és ezzel veszélyes politikai és irodalmi konkurenciát teremt a kommunista *Éssel* szemben. De ez csak részben volt így. A *Kortárs* az 1956 előtti *Csillag* koalíciós szerkesztésű hagyományait folytatta, amelyben mindig komoly súllyal voltak jelen a népiek. Ugyanakkor nagyon tervezett és kimért, nagyon demonstratív volt ez a „többszínűség”, amely halványan szimulálni igyekezett egy nem létező irodalmi életet, egy nem létező nyilvánosságot. (Benjámín László egy vele készült interjúban úgy emlékezett, hogy 1957 nyarán ő írt volna már az *És*be is, de Aczél György nem engedte, mert a politikai engedékenységet demonstráló írásokat tartogatni kellett a később megjelenő *Kortárs*ba.)⁷ Ami pedig a népiek erejét és növekvő befolyását illeti, ezeket túlbecsülték a kommunista ellenfelek.

A népi írói csoport felszámolása

Az 1957 szeptemberében megjelent intézkedési terv jelezte, hogy irodalmi ügyekben a párt még készül egy komoly, klasszikus párthatározatra, amelynek szövegét a párt KB mellett működő munkaközösség fogja megfogalmazni, különös tekintettel az 1948 utáni magyar irodalom alakulásának elemzésére és Lukács György nézeteinek bírálataira. A tervezetek első változatai el is készültek már 1957 őszén. A történeti analízisek legfőbb tanulsága a (rég) új garnitúra számára az volt, hogy a korábbi kultúrpolitika és személy szerint Révai József hibát követett el akkor, amikor az irodalomban mindenáron egységet akart teremteni, s ezért türelmetlenül a látszategységgel is megelégedett. Adminisztratív úton megszüntette ugyan a nem kommunista irodalom intézményeit, ugyanakkor ezek az irányzatok eszmei és latensen politikai erőként is fennmaradtak, majd az 1953-as fordulat után nyíltan szembefordultak a kommunista hatalommal.⁸ Legerősebb ezek között a népi írók csoportja volt, amelynek tagjait Révai folytonos „udvarlással” igyekezett hiábavalóan megnyerni, miközben nem fogadta el a valódi politikai támogatást ígérő idősebb kommunista nemzedék felajánlkozását, a fiatal derékhadat pedig idő előtt és visszavonhatatlanul durván utasította rendre az 1951-es írókongresszuson. A tanulság tehát az volt: a politikát akkor is a kommunistákra kell alapozni, ha azok mégoly rossz írók is, miközben az eltérő világnézetű politikai csoportokat ténylegesen le kell győzni.

A népi irodalomról szóló, 1958 júniusában megjelent határozat éppen arra szolgált, hogy legyőzze és felszámolja a legerősebb, legbefolyásosabb és az emigráció számára is legreménytelibb írói csoportot, a népiekét. Majd két évvel a forradalom után a határozat célja már nem a megtorlás volt, de nem is a népi írókkal való kiegyezés, hanem a politikai semlegesítés, a megszervezhető politikai irányzat felőrlése vagy, ahogy Darvas József fogalmazta: *differentiálása*. A népiek ebből a határozatból értették meg, hogy korábbi pozícióikat az irodalmi életben soha többé nem nyerhetik vissza,

s ezért nincs értelme tovább taktikázni és arra számítani, hogy a kádárista vezetéssel alkudozhatnak.

A megjelenést követő vitákon kiderült, hogy a taktika nem volt sikertelen. Az írók fájlalták, hogy az állásfoglalás nem differenciált eléggé, nem tett különbséget a reakciós, a haladó és a haladóbb irányzatok között. A határozat ugyanakkor felszínre hozta az egyre nyilvánvalóbb nemzedéki szétválást is; leválasztotta a régi öregekről a követőket. Az Irodalmi Tanács 1959. február 19-i ülésén, amelyen részt vett néhány népi író is, Sarkadi Imre felszólalásából világossá vált, hogy a forradalom okozta megrázkódtatás, majd az új politikai helyzet generációs váltásra kényszerítette a népi irodalmat. Sarkadi úgy vélte, Kádárék azokat akarják meggyőzni, akik már úgysem fognak megváltozni. Ami így persze nem volt igaz, hiszen az új rezsim nem a régiek megnyerésére törekedett, hanem arra, hogy a népi ideológiát teljes mértékben hatálytalanítsa s ezután minden képviselőjét nemzedékre való tekintet nélkül, az eszmei háttértől megfosztva, egyenként integrálja egy semleges politikai-irodalmi életbe. (A szándékot tehát rosszul ítélte meg Sarkadi, de a hatalom által is pártfogolt differenciálódást jól érzékelt.) Felszólalásából az is kiderült, hogy a népiek fiatal nemzedéke már nem Petőfit, hanem a kevésbé politikus Csokonait tartja elődjének. Egy későbbi feljegyzés pedig arról szólt, hogy ezek a fiatalok (a feljegyzésekben szereplő sorrendben: Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, Kamondy László, Sánta Ferenc, Czine Mihály) magukat már nem népieknek, hanem plebejusoknak nevezik.⁹

1959 szeptemberében az újjáalapító közgyűlést előkészítő kommunista aktíván Darvas József, az írószövetség leendő elnöke kíméletlen cinizmussal már befejezett tényként beszélt arról, hogy valamikori íróársainak napja leáldozott. *„Népi íróink több, közelmúltban megjelent írása, készülő művek megjelent részletei bizonyítják, hogy az egykori hit forrásainak elapadása, a korszerűtlenné, avataggá vált filozófia lehúzzák s avataggá teszik a ma megjelent műveket is. Némelyik népi írónk húsz évvel ezelőtt megírt műve maibbnak hat s izgalmasabb, mint amit most írt. [...] Mindehhez ezt lehet még hozzátenni: lassan az is korszerűtlenné, anakronisztikussá válik, hogy az irodalmi életéről szóló beszámolóinkban külön nagy fejezetet juttassunk a népi íróknak. Egyrészt: irodalmi életünknek az az ellenforradalom utáni átrendeződése, amelyről az elején szóltunk, részben máris megszűntette s a jövőben még inkább megszünteti a népi írók centrális helyzetét. Másrészt: a népi írók differenciálódása talán már most is nagyobb mérvű, mint az első pillanatban hisszük, s egyre inkább történelmi kategóriává válik a népi irodalom mint irányzat.”*¹⁰

Tézisek az irodalomról

Másfél évi fogalmazgatás után 1958 decemberére készült el a véglegesnek szánt állásfoglalás az irodalomról, amelyet a Politikai Bizottság tagjai december 16-án vitattak meg. A jelenlévők nem voltak elégedettek. A határozat az irodalmi konszolidáció dekretuma akart lenni, amely megelőzi, bevezeti majd az irodalmi élet szervezeti működésének helyreállítását. Elvek tehát voltak már, a szövetség újraindítására azonban a jelenlévők még nem érezték elég erősnek magukat.

Zavarta őket a némi koncepciótlanságra utaló sok átfedés is. Először a népi írók jelentős politikai szerepére tekintettel határozatot hoztak külön a népi írókról, majd megjelent egy átfogó művelődéspolitikai határozat, aztán most készítették egyet az irodalomról is, de azzal a tudomással, hogy Lukács Györgyről még külön is nyilatkozni akarnak. A feladatok egymásra halmozódtak, a megoldások gyakran keresztettkék egymást, alárendelőde az aktuális politikai érdekeknek és teendőknék.

A PB tagjai nem tudták eldönteni azt sem, hogy az állásfoglalást a szövetség helyreállítását megelőző platformnak tekintik-e, és ha igen, bevallják-e ezt ország-világ előtt, növelve ezzel az írók és a leendő írószövetség jelentőségét. Ilyenkor a már-már kilátástalan vitákban rendszerint Kádár vágott rendet, már amennyire tudott, annak az újonnan jött autodidakta politikai vezérnek a tisztánlátásával, akit nem zavartak a különböző szakterületek szakmai problémái, csak a politikai megoldásokra koncentrált. Úgy gondolta, a megfelelő működés a jó politikai megoldás következménye, a részletek ezt követően maguktól is jól alakulnak majd.¹¹

A leendő határozatra Kádár szerint azt kell mondani, hogy az a művelődéspolitikai irányelvek konkrét lebontása, kivetítése az irodalomra. A szöveget azonban alaposan át kell még dolgozni, hogy ne kelljen majd egy év múlva újra átírni és magyarázgatni. A dokumentum ne úgy jelenjen meg, mint az írószövetség platformja (mert ez önmagában is éppen elég fontos ideológiai állásfoglalás lesz), de megjelenése azért két-három hónappal előzze meg az írószövetség megalakulását.¹²

Az MSZMP tézisei a „*felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről*” végül 1959 februárjában jelentek meg.

A történeti rész hangsúlyozta, hogy leszámítva a már említett, Révai által elkövetett hibákat, 1953-ig az irodalompolitika és a magyar irodalom fejlődése alapvetően jó irányban haladt, vállalható tehát a folytonosság. Ennek némiképp ellentmondani látszik az 1953 utáni helyzet értékelése. Az elemzésből az derül ki, hogy a fordulat után az irodalmi csoportok határozott fellépése és velük szemben a kulturális vezetés bizonytalansága jórészt éppen a korábbi látszategységet teremtő irodalompolitika következménye volt; van tehát mit korrigálni. A tézisek utolsó fejezete a korábbi hibákból okulni akaró kádárista kultúrpolitika jövőjét vázolja. Az új rendben a pártirányítás a szigorúan szabályozott állami apparátus mögé húzódik, s így a cenzúra a törvényesség (az államiság) látszatát kelti. Az „*államigazgatási és gazdasági eszközöket*” közvetlenül az állam gyakorolja, amelynek hivatalaiban megbízható pártvezetőkön keresztül érvényesül a párt „elvi” irányítása. Ilyenformán meghatározott keretek között a hatalmi beavatkozás felelősségét megosztják a középvezetőkkel, a szerkesztőségek, kiadók, intézetek irányítóival.

A három T elve átkerült az 1959-es határozatba is, annak hangsúlyozásával, hogy a nem realista irányzatok mögött nem tűrnek meg semmiféle politikai szerveződést. „*Nem biztosíthatunk [azonban] egyetlen irányzatnak sem önálló szervezeti és gazdasági keretet. Ilyen keretek biztosítása ma azt jelentené, hogy egyes írói csoportok ellenséges politikai góccokká válnának.*”¹³

Ugyanez a depolitizáló elv határozta meg az irodalmi élet szervezeti kereteinek tervezett átalakítását is. A platform majd másfél év után újra kimondta, hogy az Irodalmi Tanács ideje lejárt; „[...] a mai körülmények között tevékenysége már nem kielégítő: túlságosan befelé fordul, nem támaszkodik az írók széles körére”. A szövegből azt is sejteni lehetett, hogy az írószövetséget hamarosan újjászervezik. A szervezet múltját elemző analitikus-történeti rész azonban világossá tette: a szövetség olyan korlátozott jogokat kap majd, amelyek lehetetlenné teszik, hogy valaha is komoly politikai szerepet játsszon.

Az írószövetség működésének helyreállítása és a kommunista írók megfegyelmezése
A Politikai Bizottság 1958. november 25-én úgy döntött, hogy a „konszolidáció” tervezett ütemének megfelelően 1959 közepére helyreállítják az írószövetség működését. 1959 tavaszára azonban világossá vált, hogy az írók támogatását nehezebb volt meg-

szerezni, mint az újságírókét, akiknek szövetsége 1958 nyarán már működött. A legnagyobb gondot a biztos írói bázisnak szánt kommunista írók szünni nem akaró egymás közötti ellenségeskedése okozta. Az 1956 előtt befolyásos kommunista írói tábor egy része börtönben volt (Déry, Háy, Zelk), más részük emigrált (Aczél Tamás) vagy hallgatott (Benjámín, Somlyó, Karinthy, Devecseri). Megüresedett helyeikért, a hivatalos irodalom pozícióért az Irodalmi Tanács ortodox kommunistáinak köre és az új kádárista csoport versenyzett, nyomukban azokkal a radikális fiatalokkal, akik az új főállású írói derékhad szerepét követelték maguknak.

A forradalom előtt mellőzött antirákosista, mérsékelt kommunisták szószólója Mesterházi Lajos volt. Magukat a XX. kongresszus híveinek nevezték, és már 1957 nyarán felajánlották szolgálataikat az új vezetésnek abban a reményben, hogy rövidesen válthatják az Irodalmi Tanács szektás, dogmatikus képviselőit.¹⁴ A kádárista vezetés tudott a neofitákról, és számított is rájuk, ugyanakkor okulni akart a korábbi kultúrpolitikai vezetés hibájából, és arra törekedett, hogy egyetlen kommunista irodalmi csoportot se veszítsen el. Ezért nem állt ki egyértelműen mellettük, hanem inkább azon mesterkedett, hogy kibékítse őket az ortodox balosokkal (akiknek közben átmeneti időre szóló, igencsak korlátozott hatalmat adtak). A széles, mindenkit megtartani akaró kommunista bázis koncepciójának viszont az volt a hátránya, hogy állandóan számolni kellett a két csoport belharcával, ami jelentősen megnehezítette az irodalmi élet szanálását. 1958 nyarán végül megalakították a huszonöt kommunista író aktíváját, amiben egy fedél alá kényszerítették a két tábor képviselőit. Az aktíva egy előpárt-szervezet funkcióját látta el annak jogai nélkül. Összehívni csak a pártközpont kulturális osztályának kezdeményezésére lehetett. Feladata az volt, hogy megteremtse a kommunista írók fegyelmezett egységét, és ezzel előkészítse az írószövetség újjászervezését.

Az újjászervezéssel kapcsolatos első tervezetek 1959 első hónapjaiban készültek el. A legfőbb dilemmák az irodalompolitika alapvető dilemmái voltak. Ki lehet a leendő szövetség tagja, vagyis kik vehetnek részt a hivatalos irodalmi életben? Politikai kritériumként elegendő-e, ha valaki elfogadja az alkotmányt, vagy a pártirányítást és a szocialista realizmust is el kell fogadnia? Ez utóbbinak ellentmondani látszott az a februárban kibocsátott irodalmi határozat, amely a szocialista realizmuson kívül más irányzatokat is tolerált, a gyakorlati irányítást pedig elvben az állami szervekre ruházta.

A szakmai kötelezettségek sem voltak egyértelműek: a hivatalos irodalom posztjaira pályázó idős és fiatal írók alig jelentkeztek még kötetrel, a megbízható régi párttagok között viszont sok volt a gyenge író. Megoldásként a fiataloknál még szóba jöhetett a tagjelöltség, az idősebbeknél azonban nem.

A tervezetek készítői nem tudtak egyértelműen dönteni abban sem, hogy a kommunisták számszerű többsége mellett legyen-e más irodalmi csoportnak (népieknek, volt kommunista íróknak, „a nyugati, modernista irányzatoknak”) *arányos képviselete* a szövetségben. Az írócsoportok nyilvánvaló jelenléte nemcsak ellentmondott volna az uralkodó depolitizáló szándéknak, hanem a kommunisták megosztottsága miatt még azzal a veszéllyel is járt volna, hogy a rivalizálók egyike-másika előbb-utóbb valamelyik nem kommunista politikai irányzathoz csatlakozik.

A szövetség újjáalakítását előkészítő utolsó átfogó tervezetet a Politikai Bizottság 1959. április 1-jén tárgyalta, de éppen a legjelentősebb kérdésekben nem tudott végleges döntést hozni. A testület ezért hosszas, hezitáló vita után végül úgy határozott, hogy az előterjesztést nem fogadja el.¹⁵ Már a közgyűlés időpontjának kijelölése sem

volt egyértelmű. Voltak (Marosán, Münnich), akik szerint a helyzet még nem érett meg az újjáalakításra, a novemberben tartandó pártkongresszus előtt semmiképpen sem. Mások (Fock, Biszku, Kállai, Aczél) szerint a halogatás sem tenne jót – annál is inkább, mert közben más művészeti szövetségek is kezdenek megalakulni –, tehát némi körültekintéssel meg kell szervezni az új szövetséget, méghozzá nem sokkal a korábban tervezett határidő után, azaz 1959 őszén, még a kongresszus előtt. Kádár, aki most sem akarta, hogy a vezetés gyengének vagy következetlennek látszék, a vita elején még csak azt hangsúlyozta, hogy a korábbi elhatározásnak valami módon meg kell felelni: „*Ne veszedjünk, mi határoztuk el, hogy júniusban megalakítjuk a szövetséget.*” Münnich válasza erre: „*Lehet, de akkor derülátóbbak voltunk. Most mégis úgy látom, nincs olyan vezetés, amire támaszkodni lehetne, hogy a társaságot alkotó munkára lehetne ösztönözni. Most a kongresszus előtt teremtünk olyan fórumot, amely nem lesz ugyan Petőfi-kör, de egy csomó kellemetlenség tűzfészke lesz.*” Kádár azonban a kongresszust illetően fordított logika alapján gondolkodott. Az 1956 előtti gyakorlat valóban az volt, hogy a pártkongresszusok megelőztek minden jelentősebb társadalmi eseményt (így az írószövetségi kongresszust és közgyűléseket is), de Kádár saját táborának biztos meggyőzését fontosabbnak tartotta a megoldatlan kérdéseket elfedő erődemonstrációnál. Nem akart kellemtelen, elintézetlen ügyekkel állni a kongresszus elé. „*Valamilyen lépést tenni kell, a helyzet is elég érett rá, s ez a konszolidációhoz hozzátartozik. Felmerült itt a pártkongresszus kérdése. A kongresszuson beszélni kell, nem kell persze győzelemről szónokolni, de a kultúráról, irodalomról is kell mondani valamit, és itt van ez a rendőrileg betiltott társaság.*”

Kádár ekkor, ahogyan máskor is, előállt a szokásos áthidaló, helyzetrendező javaslattal. Az írószövetség előkészítésére megalakítandó Előkészítő Bizottság a tervezettel ellentétben ne tíz-húsz fős legyen, hanem sokkal több, esetleg száz tagja is lehetne, elnökséggel, elnökkel, „*talán igazgatóval is*”. Ez a manőver nyilvánvalóan arra irányult, hogy véglegesen megszüntesse az Irodalmi Tanácsot, s így korlátozza a maroknyi ortodox kommunista riasztóan hatalomvágyó buzgalmát, s ugyanakkor létrehozson egy kvázi írószövetséget, amelyhez átmeneti időre a kommunistákon kívül sok más író is csatlakozhatott volna anélkül, hogy hivatalosan tagja lett volna egy hivatalos írószövetségnek. A pszeudoszövetség nem rekeszteni ki – ahogyan azt a kommunista frakció javasolta – szinte az egész magyar irodalmat, a politikai vezetés mégsem kötelezné el magát semmire. Kádár úgy gondolta, mindez még azzal az előnnyel is járna, hogy mindenki tisztában lenne azzal, hogy ez átmeneti állapot átmeneti vezetőkkel, s ezért reménykedhetnének abban, hogy később még jobb vezetők is lehetnek, mint a titkárjelölt Dobozy. Ugyanakkor ebben az átmeneti időben és pszeudointézményben mindenki színt vallhatna, illetve kipróbálhatná igazodási és alkalmazkodási készségét. Közben kiderül az is, hogy mire használhatók az irodalomban azok a fiatal munkáskaderek, akiket Marosán és Biszku javasolt a káderhiány pótlására.

Kádár hosszúra tervezte ezt a próbát, 1959. júniustól 1960 januárjáig.

A személyi javaslatokkal kapcsolatban a párt első titkára úgy vélte, hogy Bölöni nem lehet elnök, mert bár nem tartotta olyan kártékonynak, mint Gergely Sándort, de tudta, hogy az írók nem fogadják el, ezért számára is elfogadhatatlan. Dobozyról pedig az volt a véleménye, hogy ha a forradalom előtt Erdei Sándor írói kvalitásait tekintve jó volt első titkárnak, akkor Dobozy is jó lesz. A továbbiakban úgy rendelkezett, hogy az elnökségben mindenképpen legyenek pártonkívüliek: ha hattagú, akkor „*minimálisan*” kettő. „*[...] azt is helyesnek tartanám, ha urbánusféle is kerülne oda, mert ezeket a népi írókat meg kell törni más vonatkozásban is.*”

Kádár döntött a kommunisták ügyében is. Mivel a rivalizálás már-már a szövetség helyreállításának esélyét veszélyeztette, erélyesen felszólította embereit, hogy csináljanak rendet olyan áron is, hogy akik nem hajlandók elfogadni azt a „*minimális konszenzust*”, ami a szövetség újrateremtéséhez és a kommunisták látszat elvi egységéhez szükséges, azokat a pártfegyelemre hivatkozva ki kell zárni a pártból.

A Politikai Bizottságnak ezen az áprilisi ülésén valóban alakultak a dolgok. Az nem volt ritka, hogy a PB kényszeredetten eltért egy korábbi döntésétől, az viszont nem volt gyakori, hogy Kádár módosító javaslatait is módosítsák, és végül kompromisszumos javaslat szülessen. Most pedig így volt. Kállai és Aczél nem támogatta az átmeneti formaként bizonytalan ideig működő, nagy létszámú Előkészítő Bizottság tervét. Minél előbb valódi írószövetséget akartak. Javasolták, hogy a bizottság tevékenységét csak az előkészítésre korlátozzák, akár még azzal a feltétellel is, hogy ez idő alatt fennmaradjon az Irodalmi Tanács mint felügyelő szerv. (Ami mellett Nemes Dezső kardoskodott.)

Kádár meghallgatta az észrevételeket, és beletörődve a vezetésben is meglévő két irányzat erőegyensúlyába, némiképp módosította korábbi álláspontját: *Legyen Előkészítő Bizottság, de maradjon meg az Irodalmi Tanács is. A bizottság legyen kisebb létszámú, ötven-hatvan fős, vezetőség nélkül. Nem változtatott viszont azon a véleményén, hogy ebben a bizottságban mindenféle réteg és irányzat képviselve legyen, „mert nagyon fontos, hogy az előkészítés során mindezek a véleményüket elmondják”*. Megfogadta ugyanakkor Marosán tanácsát is, aki egy erős kommunista frakció megalakítását szorgalmazta. Kádár egyetértett azzal, hogy minden lényeges kérdést először ezzel a kommunista aktívával, frakcióval kell megtárgyalni.

A közgyűlés megtartásának időpontját egyelőre nem határozták meg pontosan; az előkészítés alakulásától tették függővé. Hasonlóan körvonalazatlan maradt az is, hogy kik lesznek a leendő szövetség tagjai. Végül is nem jutottak túl azon a homályos megfogalmazáson, hogy azok legyenek tagok, akik művészi szempontból realista, céljukat tekintve pedig szocialista műveket írnak. Kádár ehhez még hozzátette: „*Azt is el tudom képzelni, hogy a revizionista csoport tagjai közül azokat, akik ezeket az alapdolgokat elfogadják, és számunkra is elfogadhatók, bevegyük a szövetségbe.*”

1959 nyara a szervezéssel telt. Júniusban megalakult az Előkészítő Bizottság 62 taggal, amelyből 27 volt pártunkívüli. Az alakuló tagság névsora azonban folyamatosan változott. A tervek szerint az írószövetség 130–160 taggal alakulna meg olyan írók részvételével, akiknek jelentős irodalmi munkásságuk van, elfogadják az alapszabályt, és „*jelenlegi politikai magatartásuk alapján a Szövetség pozitív tevékenységének segítése várható*”. Az alakuló tagságba a népi írók közül bekerülne Illyés és Németh László „*írói értékei alapján, politikai fenntartásai ellenére*”, viszont nem kerül be Féja, Erdélyi és Sinka, mert „*nincs különösebb írói jelentőségük*”.¹⁶ Akik az alakuló közgyűlésen nem vesznek részt, később kérhetik felvételüket.

Miközben a tervezetek készültek, a minisztérium és a tudományos osztály emberei félhivatalos beszélgetéseket folytattak az írókkal. Először Illyéssel és Németh Lászlóval, majd az egyes írócsoportok (némiképp esetlegesen meghatározott) képviselőivel, így Sándor Kálmánnal, Kassákkal, Tersánszkyval, Szüdivel, Benjáminnal, a fiatalabb írók közül Fábíán Zoltánnal és Hernádi Gyulával. A tervezett lista végén ez állt. „*Az esztéták, az Új Holdasok közül Mándy Iván és Nemes Nagy Ágnes érdekel bennünket.*”¹⁷ A beszélgetések nyilvánvaló célja az volt, hogy kipuhatolják, ezek az írók, illetve a különböző írói

csoportok milyen feltételekkel lennének hajlandók bekapcsolódni a nyilvános irodalmi életbe, és milyen lenne az az írószövetség, amit még mindkét fél – a politikai vezetés és az írók is – elfogadhatónak vagy még éppen elviselhetőnek találnának.

A PB a konkrét előkészületekről szóló előterjesztést 1959. június 30-án vitatta meg igen röviden. Somogyi Miklós és Fock Jenő ismételt aggályoskodása után (nem veszélyes-e mégis a szövetség működésének engedélyezése) végül újra megegyeztek abban, hogy a szövetséget létre kell hozni – a lehető legkisebb feltűnéssel. *„Az újságok is mértéktartóan foglalkozzanak vele. [...] A szövetség szervezeti szabályzatából kell közölni egy részt, aminek az az értelme, hogy hűséget fogadtak a Népköztársaság mellett.”* Ezután már csak egy probléma maradt: lehet-e választmányi tag Tamási Aron. Kádár beleegyezett, hogy alapító tag maradjon, de a választmányi tagságba nem. *„Mégis ez az ember írta a GOND ÉS HITVALLÁS-t. Azokat a csepeli munkásokat, akik ezt terjesztették, börtönbe zárták, ő maga még ki sem nyögte, hogy megbánta, mégis választmányi tag lesz? Meg kell mondani, hogy a Politikai Bizottság nem fogadta el választmányi tagnak. Ha nem bánta meg a GOND ÉS HITVALLÁS-t, akkor nem kell, hogy támogassa az Írószövetséget.”*¹⁸

Az író megváltozott szerepe

Az írószövetség közgyűlése végül 1959. szeptember 25-én volt, a referátumot a szövetség leendő elnöke, Darvas József tartotta. Az előadás már tartalmazta mindazokat a problémákat, amiket a kádárizmus szanáló-konzolidáló irodalompolitikája eleve magában hordozott, azaz amiket maga teremtett, s amikkel a következő években szinte hiábavalóan küzdött a kultúrpolitikai vezetés. Ezek közül a legfontosabb az irodalom rendkívül gyenge színvonala volt. A kádárizmus visolygott minden szélsőségtől, mindenben a megbízható középmezőnyt támogatta.¹⁹ Ezért ahogyan a Révai-féle kultúrpolitika mindvégig árnyékként vitte magával a (szélsőséges) sematizmust, úgy követte a korai kádárista irodalmi életet a szürkeség, az unalom és a dilettantizmus. A korábban jelentős szerepet játszott írók hallgattak, az újak még nem szólaltak meg, és ebbe az üresen maradt térbe nyomultak be a közepes tehetségű kommunisták, erős „lobbyt” alkotva a könyvkiadásban. A politikai vezetés eleinte határozottan, később már némi nehézkedési nyomatékkal támogatta ezt a folyamatot, többek között azzal is, hogy minden más írói csoportot felszámolt, az akkori szóhasználattal differenciált. Mert ez volt a legfőbb elv. Először ígéretéssel, fenyegetéssel, kifárasztással a végsőkéig megosztani az eszmei közösségeket, majd szétesésük után folyamatos bővítéssel, vagyis egyenként-egyenként visszaengedni az írókat a temperált irodalmi életbe, amely a markáns irodalmi-politikai csoportoknak már az emlékét sem hordozta magában. Gondot ebben a mozgás nélküli irodalmi létezésben még leginkább az jelentett, hogy milyen elfoglaltságot találjanak azoknak a radikális fiatal íróknak, költőknek, akik egyelőre csak reprezentatív antológiákban szerepeltek, s akik nyíltan a korábbi derékhad szerepére pályáztak. Nem értették, miért ne lehetnének ők is főállású, hivatalos írók, és egyáltalán: forradalmi lendületükkel a mindenáron konzolidálni akaró kádárizmusban nemigen tudtak mit kezdeni. A feszültségek enyhítésére a Magvető sorozatot indított számukra, új folyóiratot is ígértek nekik, és azt, hogy a Fővárosi Tanács, illetve az OTP bevonásával igyekeznek megoldani lakásproblémáikat.²⁰

Darvas a referátuma végén egyébként is figyelmeztette a jelen lévő írókat: az írószövetség és ezzel együtt az írók társadalmi szerepe alapvetően megváltozott. *„Végezetül fontosnak tartjuk arról is szót ejteni, hogy a megváltozott társadalomban sok szempontból új írói magatartásra van szükség. Az író nem vezetője, hanem szolgálója a népnek.”*²¹

Intermezzo

Az irodalom körül megváltozott politikai viszonyokról szolt a Politikai Bizottság 1960. december 20-i ülése is, amely a kritika problémáit tárgyalta. Az esemény intermezzo volt az irodalom életében éppúgy, mint a vezető testületében. Nem hozott újat, csak az alakulóban lévő elvek félreérthetetlen megerősítését jelentette azok számára, akik még bizonytalanok voltak az irodalom irányításának módszereit illetően. Ezen az ülésen Kádár újra elmondta, hogy ahol az eszmei meggyőzés nem elég, ott az adminisztratív és pénzügyi eszközöket kell alkalmazni. Az irodalmi kritikával kapcsolatban ez annyit jelent, hogy anyagi szempontból első a kiadó, vagyis a lektori kritika, a nyilvánosság szempontjából pedig a napisajtó. Az irodalmi lapok csak ezek után következnek. „[...] működjék jobban a kiadói kritika és ne adjon le olyan dolgokat, ami nem érdemli meg a nyomdafestéket, vagy a rádiót, vagy a színházat. [...] Fodorról pl. el lehet mondani, hogy tisztességes ember és költő, de az isten áldja meg, ha akkordba írja az érthetetlen baromságokat, ne adjuk ki. Hogyan van ez? Belő az ablakon egy verset, elkapják, és már megy is a nyomdába? Nem is szabad megnézni? [...] Szerintem első a napilap, a rádió, a színpad, második az irodalmi folyóirat. Ott már nem bánom, akármit nyomnak ki. Ez a mi pártunk általános harcát nem nagyon zavarja, de ami a napilapokban, rádióban jelenik meg, az közvetlenül hat társadalmi életünkre, és visszahat a politikai harcra.”²²

Kádár általában is sokallta, hogy a kulturális vezetés túlméretezte az irodalmi kritika jelentőségét. Véleménye szerint ez nem olyan dolog, mint a népiekről szóló állásfoglalás, amit ajánlatos volt széles körben megvitatni, ebben a kérdésben az elméleti munkaközösségnek és az APO-nak kell megfogalmaznia egy álláspontot. „Az mondják, megszervezzük az országos vitát. [...] Hétszám, hónapszám találkozni fogunk ezzel az újságban is. Nem kell ez. Semmiféle országos vitát nem ajánlok. Nem olyan kérdés ez, hogy ebben a legszélesebb közvéleményt csatasorba kellene állítani, ennek irodalompolitikai körben kell mozognia. Talán a nagy napilapok egy-két cikkben foglaljanak állást, és ez elég. [...] Tudniillik semmiféle össznépi érdek nem fűződik ahhoz, hogy a legközelebbi 6 hónapban az ország irodalmi kérdésekkel foglalkozzék.”

Kádár felszólalása világosan jelzi, hogy az irodalom valóban elvesztette korábban kiemelt jelentőségű ideológiai szerepét, és ekkorra már politikai jelentősége is háttérbe szorult. A párt főtitkára az állami és pártapparátus embereire bízta a politikát közvetlenül nem érintő részletkérdések kidolgozását. Éppen ezért a szanálásnak ebben a szakaszában nem is értette, hogyan került ez a téma a testület elé: „Mi felvettük ezt a kérdést a munkatervünkbe, és most önkritikusan megmondom, hiba volt ezt ide felvenni. Nem azért, mert ez nem érdemli meg, hogy egy kicsit tárgyalgassuk, de nem jó összeházásítani a Politikai Bizottságot ezzel az okmánnyal. [...] Marosán elvtárs bizonyos könyvekre utalt, amiket olvasott, de köztünk nagyon kevés az irodalomkritikus. Ezt meg kell mondani őszintén – ezt maguk is tudják. Hogyan tudjuk mi ezt szentesíteni?” Hasonlóan nyilatkozott Kádár azon az 1959. áprilisi ülésen, ahol többek között az írószövetség alapszabályát tárgyalták. Nem járult hozzá, hogy az alapszabályt közvetlenül a PB hagyja jóvá. „Ez azt jelenti, hogy át van hárítva a PB-ra a felelősség, pedig vannak a területnek felelősei, a minisztérium és az illetékes osztály. Velünk elveket hagyassanak jóvá, és ne szöveget.”

Kádár ellentmondást nem tűrően tartotta fenn magának a legfontosabb politikai döntések jogát, de a megvalósítást már „szakemberekre” bízta. A sokszor rendkívül egyszerűen, szinte primitíven megfogalmazott elvek, trendek átültetése a gyakorlatba: a tagolás, a differenciálás, a strukturálás és az áttételek kialakítása a „munkáját már szinte élethivatás-szerűen végző” apparátus dolga volt. A kettő: a primitív és a strukturált ká-

dárista gondolkodás meglepően kompatibilis volt egymással. Éppen ezért Kádár leggyakrabban nem lépte túl uralkodói-politikusi kompetenciáját, s talán emiatt is tudott oly sokáig viszonylag békés keretek között kormányozni.²³

Modernizmus és tömegkultúra

Az írószövetség következő közgyűlését 1962 májusában tartották. A két közgyűlés között eltelt időben a kommunista diktatúra szanálása a végéhez közeledett, s ezzel egy szersmind a kádárizmus visszahelyezkedett az időbe, azaz kezdett szinkronba kerülni a körülötte állandóan változó külvilággal. A Sztálin halála után megindult enyhülési folyamat és a békés egymás mellett élés politikája némiképp átalakította a kommunista kulturális ideológiát és a két világrendszer közti kapcsolatokat is, s ennek begyűrűző hatásait a konszolidált viszonyok között már nem kellett olyan szigorúan feltartóztatni. A kultúrpolitikai vezetés hirdette ugyan, hogy az ideológiában és a művészetben nincs *koegzisztencia*, a hatvanas évek elejétől lassanként mégiscsak beáramlottak Keletről és Nyugatról azok a szellemi áramlatok, amelyek újfajta kihívásokat hoztak: és nemcsak a mozdulatlanságra berendezkedett kultúrpolitikai gondolkodás számára, de az alkotók számára is.

Először a szocialista realizmus dogmatikus fogalmát kezdték ki azok az irodalomelméleti viták, amelyek a Szovjetunióban a XX. kongresszus után kezdődtek, s amelyek hatása itthon is érződött már az 1956-os közgyűlést megelőző elméleti engedményekben, de a forradalom utáni állásfoglalásokban is. Az ideológiai-elméleti átértékelés következményeként kezdtek megjelenni a hazai könyvkiadásban a nyugati kultúrának azok a művei, amiket korábban dekadensnek minősítettek. A lelkesedéstől vezérelve pedig megjelentek az első hazai epigonok is. S míg a modernizmus és nyomában a polgári esztétikák elsősorban a hatalomnak okoztak gondot, a tömegfogyasztást mindig szem előtt tartó kádárizmusban a mérsékelten támogatott tömegkultúra magának a „magas” irodalomnak jelentett konkurenciát.²⁴

A modernizmus felélése nyomán alig érzékelhető hangsúlyeltolódás ment végbe az irodalmi csoportok között is. Míg az 1959-es közgyűlést megelőzően Darvas a polgári írók fokozottabb jelenlétét az irodalmi életben szükséges korrekciónak tartotta „*az elmúlt évek szűkkeblűségével szemben*”, Kiss István egy 1960 márciusában készült feljegyzésben már riasztónak találta a polgáriak megnövekedett befolyását. „[...] az Írószövetség vezetői szerint az ellenforradalom után olyan helyzet alakult ki, hogy a népiesek háttérbe szorultak az ellenforradalom idején tanúsított magatartásuk és a pártdokumentum megjelenése folytán. Ugyanakkor az olyan polgári írók, akik nem kompromittálták magukat, mert nem is volt mit elárulniuk, hiszen sohasem voltak kommunisták – előtérbe kerültek a könyvkiadásban és az irodalmi lapokban is. [...] A Szövetség azt javasolja, hogy ezeket szorítsuk háttérbe, fogjanak össze a kommunista írók és kritikusok ennek érdekében, és inkább adjuk ki a népiesek haladó műveit.”²⁵

A külső hatások feltűnésével párhuzamosan ugyanakkor jelentkeztek már a kádári szanálás és az irodalompolitika immanens problémái is. A politikai akarattal felállított írószövetség mint valami Patyomkin-építmény takarta el az irodalom nélkül maradt irodalompolitikát. A szövetségben többségben voltak a kommunisták, de a normális működéshez szinte semmiféle jogot nem kaptak, ezért érdemi munkát nem is végezhettek. A szervezetből az írók nagy többsége kiszorult; s hogy nem is vágytak oda bekerülni, az mutatta, hogy az alapító közgyűlés után a kultúrpolitikai vezetés hiába várta a kívülrekedtek jelentkezését, azok nem tolongtak a tagkönyvekért. Az 1962-es köz-

gyűlés előtt ezért néhányukat levélben értesítették, hogy fel vannak véve.²⁶ Hivatalos irodalmi élet nem volt, ám élt most is, mint az ötvenes évek során mindvégig, az irodalom második nyilvánossága. De a változó világot jól érzékeltető különbség volt, hogy a Rákosi-diktatúrában „írófejedelmek” (Illyés, Veres, Déry) uralták centrumként az irodalmi nyilvánosságot, most pedig személytelenebbül, a főváros művészeti közéletének különböző csoportjai. Erről panaszkodott egy 1961 végén készült feljegyzés: „Az Írószövetség nem tudta megfelelően betölteni a maga közvélemény-formáló szerepét. Az irodalmi életre, főleg Budapesten, valóságos lelki terrort gyakorol egy szűk polgári sznob »közvélemény«, s ezzel szemben nincs olyan szervezett szocialista közvéleményünk, amely hallatja a hangját és helyes irányban tudja ösztönözni az írókat.”²⁷

Az irodalmi művek szélsőségektől mentes középszínvonala állandósult, ami – hasonlóan az 1949–51-ben virágzó sematizmus normatív funkciójához – a politikai stabilitás szempontjából szükséges volt, de nem volt már elégséges mint irodalom. A mérce emelésére pedig nem sok esély mutatkozott, mert a nem kommunista írócsoportokkal nem tudtak megegyezni: az idősebb nemzedék elfordult a társadalmi, közéleti témáktól, a fiatalabbak pedig távol tartották magukat a hivatalos irodalmi fórumoktól, és „kávéházi életet éltek”. A börtönből nemrég szabadult írók (Déry, Háy) írásait és magatartását viszont a hatalom nem találta megfelelőnek, ezért ők továbbra is csak fordításokból élhettek.²⁸

A kommunista diktatúra biedermeier korszaka

A kultúrpolitika vezetői és a PB egyes tagjai aggódva figyelték mind a belső gondokat, mind az erjesztő, bomlasztó külső hatásokat. Kádár viszont úgy érezte: kezd szinkronba kerülni ezekkel a folyamatokkal. Az írószövetségi közgyűlés referátumát tárgyaló PB-ülésem kifejtette, hogy (a sztálinizmuskritikát megerősítő XXII. kongresszus után) a közgyűlés megtartásához rendkívül kedvező a kül- és belpolitikai helyzet; alkalmas arra, hogy a magyar irodalom irányzékát jó irányba állítsák be. A szanalást majdnem befejezettnek tekintette; kezdetét vehette a konszolidált működés.

Ennek megfelelően Kádár már a működő „minőségi demokrácia” érzetét akarta kelteni. Utasította embereit, hogy a korábbi szokásokkal ellentétben a közgyűlés előtárszák ki a referátumot, először a kommunistáknak, majd a többi résztvevőnek is, hogy „érdemi vita” alakulhasson ki. „Jöjjenek össze, mondják el a véleményüket, és akkor kicsit az ő tézisük is lesz, és annak szellemében készülnek. [...] Most valahány elvtárs, aki ezzel szinte élet-hivatás-szerűen foglalkozik, tegyen félre minden más isten-nyilat, ami van – békebizottsági üléseket stb. –, és ezzel foglalkozzék, és gyorsan hozzák össze a téziseket. [...] A demokratizmushoz az is hozzátartozik, hogy két nappal előbb az emberek markába nyomjuk, miről lesz szó.”²⁹

A szövetségi tagság kérdésében is új politikát javasolt. Oldják fel az „embargót”, szüntessék meg az írószövetség feltűnően kizáró politikai jellegét, ezáltal illesszék be végleg a konszolidációs lét keretei közé. „Megalakult ez a szövetség. Hogyan alakult meg? Maguk tudják, hogyan alakult meg! Nem lehet, hogy ne legyen Írószövetség! Nekünk se kellett és az íróknak se – mégis megalakult. [...] viszont aki író él Magyarországon és ír vagy írni akar, annak tagjának kell lennie az írószövetségnek, még ha börtönben volt is, vagy még ha emigrációban volt is. [...] Tudják, hogy mi általában nem udvarlunk az íróknak. A helyzet azonban változott, és az életnek megvannak a maga törvényei. [...] És felmerülhet az a krisztusi példa, hogy egy elvesztett bárány miért kedvesebb, mint az a 99, aki el se veszett.”

Ezen az ülésen is elárulta, hogy határozott politikai akarata mellett olykor milyen gyenge volt a helyismerete, mert példaként Horváth Mihályt mondott Horváth Béla

helyett. A „szakemberek” tapintatosan kijavították.³⁰ Mint ahogy korrigálták a stílusról alkotott nem túl meggyőző érvelését is. *„Nem szívesen leplezem le magam, de úgy vagyok ezzel: nekem mindegy, hogy zongorán vagy cimbalmon, csak az én nótámat játsszák. Nekem elsőként az a lényeg, hogy a különböző stílusokkal a szocializmus ügyét akarják-e szolgálni. Hogy ezt hatszögletű emberfejjel fejezi-e ki vagy harmóniával, az teljesen mindegy, az elsőrendű, hogy a szocialista forradalom ügyét akarja-e szolgálni és kifejezésre juttatni.”*

Az írószövetség jelen lévő főtitkára, Dobozy attól tartott, hogy ez a meglehetősen körvonalazatlan megjegyzés biztatást ad majd nemcsak a formai újítóknak, hanem annak a színtelen irodalmi masszának is, ami a kádárista irodalmat ekkoriban alapvetően jellemezte. Ezért figyelmeztette Kádárt arra, hogy az talán neki sem mindegy, hogy hamisan játsszák-e a nótáját. Dobozy szerint ki kell mondani a közgyűlésen, hogy a művészi mérce fontos.

Kádár nem zavartatta magát. Természetesnek tartotta, hogy a részleteket nem, csak a trendeket kell biztosan tudnia. És abban, úgy tűnt, biztos volt, hogy a diktatúra szanálásának befejeztével végre az irodalmat is behódolásra kényszerítheti. *„Egyébként én már régen mondtam, lesz magyar irodalom, mert olyan lakodalom még nem volt, ahol volt menyasszony, volt vőlegény, enniváló, hozomány, és zene nem volt. [...] Mi korábban is mondtuk, csak a munkások értsenek velünk egyet és a parasztok egy része, akkor majd jelentkeznek az írók is, ha viszont erőnket külön az írókra fecséréljük, akkor sem lesznek mellettünk. Ha majd látják, hogy a munkások és parasztok mellettünk lesznek, akkor ők is odaállnak. [...] Értsék meg, hogy a népnek szívességet nem tehet senki a világon, csak nagyon nagy megtiszteltetést érezhet, ha a nép ügyét szolgálhatja! Ez kivétel nélkül minden emberre – az írókra is – vonatkozik. Tehát nem a nemzet tartozik neki kézsókkal, mert ő kegyes írni valamit, hanem ő csókolja meg a kezét, hogy szolgálhatja a népet.”*

A közgyűlést megtartották 1962 szeptemberében. A hatalmi legitimitás szempontjából is fontos írók nem szólaltak meg, így Illyés és Benjámin, illetve az egykori derékhadhoz tartozó és „a polgári irodalomból induló” Somlyó és Devecseri sem. *„Nem jelentkeztek azok sem, akik ma is inkább a különböző polgári irányzatok hívei. (Szabó Magda, Mándy Iván stb.)”*³¹ Az eseménynek ezért irodalmi jelentősége nem volt. Az értékelő feljegyzést készítő Köpeczi Béla ennek jellemzésére Palotai Borist idézte: *a közgyűlésnek jó „biedermeier hangulata” volt. „Tényleg az volt – írta Köpeczi –, s ebben a hangulatban elmosódtak az ellentétek, irányzati kérdések, értékítéletek stb. Egyszóval semmi különösebb szellemi izgalmat sem jelentett a közgyűlés.”*

A közgyűlésnek éppen ezért inkább politikai jelentősége volt; ugyanúgy a kádári konszolidált működés kezdetét jelezte, mint ahogy az írószövetségi pártszervezet 1962-es újjáalakítása is. A szeptember 17-i első taggyűlésen jelenlévők azt várták, hogy a párttitkár Tóth Dezső elemzi az MSZMP év végén megtartandó VIII. kongresszusának téziseit is. De erre nem került sor. Tóth Dezső nem akart belebonyolódni a személyi kultusz és a koncepciók perek bírálóitába, ezért nem emlegette a kongresszusi téziseket. Pedig Kádárt ez már nemigen zavarta volna. A jelenlévők a tézisekre hivatkozva *méltatták a párt végleges és nyilvánosan is deklarált elhatárolódását a Rákosi-korszaktól*, s ezért éltették Kádárt. Darvas ezzel összefüggésben úgy értékelte, hogy a közelgő kongresszus tézisei a balos kommunistákat arra intik: vizsgálják felül ortodox álláspontjukat. A taggyűlés résztvevői az egész korábbi szövetségi és népfrontpolitika szabatolását a moszkvai perek és Rákosiék számlájára írták, s azt remélték, hogy ezt felülbírálván talán valamiképp rehabilitálni lehet majd a szociáldemokratákat, és kapcsolatot lehet teremteni a haladó nyugati kultúrával is, egy „egységes világgal” érdekében.

Ezek az események is jelezték, hogy a kádárizmus az MSZMP VIII. kongresszusával új szakaszához érkezett, amely – korlátozott jelentéssel ugyan, de – koronázási aktushoz volt hasonló. A szanálás után kezdetét vette a konszolidált uralkodás.

Jegyzetek

1. A korai kádárizmus politikai folyamatainak megnevezésére a kádárista *konszolidáció*, illetve az ellenkező előjelű *restauráció* helyett szerencsésebbnek tartanám a *szanálás* elnevezést, mivel többretegű jelentés kifejezésére alkalmas, és a folyamat lényegét pontosabban írja le. A „konszolidáció” elfedi a korábbi rendszer teljes csődjét, és nem érzékelteti azt sem, hogy az uralom megszilárdításához a legdrasztikusabb eszközöktől sem riadtak vissza. Ugyanakkor az 1956 utáni politikai garnitúra magát a klasszikus sztálinista diktatúrát és annak hazai megfelelőjét, a Rákosi-rendszert nem állította vissza, mert nem ez volt a célja, tehát nem is restaurálta azt. Elsőrendű fontosságúnak tartotta viszont, hogy a totálisan csődbe ment *kommunista uralmat működőképes formában* újra-teremtse, és működését nagyobb megrázkódlatás nélkül hosszú távon biztosítsa, vagyis *szanálja*.

2. KIDOLGOZANDÓ TÉTELEK A KORMÁNYPROGRAM IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI RÉSZÉHEZ. Magyar Országos Levéltár MDP–MSZMP Iratok osztálya (MOL MDP–MSZMP IrO) 288.f.33/1957/2.ő.e.

3. Az Irodalmi Tanács a Művelődési Minisztérium tanácsadó testülete volt. Működött ugyanakkor a minisztériumon belül egy Irodalmi Osztály is, hasonlóan kevés jogkörrel. Az irányítás ebben az időben a legfelső szintű politikai vezetés kezében volt.

Az 1957-es évről és az Irodalmi Tanács működéséről: Ständeisky Éva: BELETÖRÖDÉS ÉS ALKALMAZKODÁS. A HATALOM ÉS AZ ÍRÓK – AZ 1956-OS INTÉZET ÉVKÖNYVE. Bp., 1995.

4. A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT DOKUMENTUMAI 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, 1964. – A PB-ülés jegyzőkönyve megtalálható: MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.5.cs. 38.ő.e.

Irodalmi platform 1948 óta csak egyszer jelent meg: 1954. március 15-én szerkesztőségi

cikként a *Szabad Népben* AZ ÚJ MAGYAR IRODALOM EGYES KÉRDÉSEIRŐL címmel. A szöveg 1953 őszétől több változatban készült el, koncepciója folyamatosan változott. Figyelemre méltó, hogy minden nyilvánosan megjelent platformból, így ebből is, hiányzik a történeti-analitikus rész, amely részletesen és többé-kevésbé reálisan elemzi az irodalmi csoportok és a politikai hatalom viszonyát. Ez megmaradt – vélünk – belső használatra, privát okulásra.

5. Az ENSZ-jelentés elleni tiltakozásról: Pór Edit–Cseh Gergő: AZ ENSZ ÉS MAGYARORSZÁG, 1957. *Társadalmi Szemle*, 1995/5. A *Kortárs*-beli nyilatkozatról: Ständeisky Éva i. m.

6. A politikai vezetés nem kis elégedetlenségére a forradalomtól a hat író nem határolta el magát elég határozottan. Elégedetlenségüket mégis alárendelték annak a politikai megfontolásnak, amely ebben az időben a bővülő megjelenési lehetőségeket akarta demonstrálni. Nehezen megválaszolható kérdés ugyanakkor az, hogy miért nevezték a legnagyobb, a toleranciát reprezentáló folyóiratot *Kortárs*-nak, első számában Kassák írásával, amikor mindenki tudta, hogy a koalíciós időszakban Kassák szerkesztett ezzel a névvel lapot. (Hasonlóan meglepő, hogy miért ragaszkodott Kádár ahhoz, hogy a *Népakaratot*, a szakszervezetek lapját, a szociáldemokrata *Népszava* után kereszteljék el.)

A *Kortárs* szeptemberi megjelenéséig csak a márciusban indult *Élet és Irodalom* és a *Nagyvilág* működését engedélyezték. A *Kortárs*-sal egy időben jelent meg a szegedi *Tiszatáj* is, elsőként a vidéki folyóiratok közül. Kádár-korszakbeli történetéről: Varga Péter: A TISZATÁJ TÖRTÉNETE 1956–1989. Kézirat, megjelenik a *Múltunkban*.

7. Interjú Benjámín Lászlóval, készítette: Pacsek Józsefné, Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtára.

8. A felismerés nem volt új; a történeti értékelés egyik megfogalmazója, Király István ismert ezeket a tételeket azokból a platformtervezetekből, amelyeket 1953 őszén, 1954 tavaszán készítettek a pluralizmus látható jeleitől megriadt kultúrpolitikusok. Október 30-i változat: „[...] az ellenséges irányzatokat elhallgattuk és nem legyőztük [...]” 1954. február 1-jei változat: „A helyes az lett volna, ha nem egyszerűen adminisztratív úton, hanem elsősorban ideológiai eszközökkel léptünk volna fel ezekkel az írőkkel szemben, pontosabban: ezeknek az írőknek a megnyeréséért, és biztosítva számukra bizonyos megjelenési lehetőséget, megpróbáltuk volna őket a mi oldalunkra áthozni.”

Kérdés persze, hogyan lehetett volna az ellenfeleket megtartva legyőzni. Talán kimondatlanul a tábor más országaiban működő altöbbpártrendszer megalapító mechanizmusára gondoltak. Valószínűleg erre utalt Pándi Pál is, amikor 1957-es tervezetében a korábbi irodalmi ellenzék szájába adja ezt a megoldást: „A probléma körülbelül ez volt: ha a párt politikája helytelenül járt el a fordulat évében, amikor adminisztratív megszüntette a különböző demokratikus pártokat, s velük együtt azokat a szépirodalmi folyóiratokat is, amelyek a politikai irányzatokat reprezentálták, akkor most (1956-ban) újra teret kell adni az elnémított irányzatoknak, legalábbis a szépirodalmi folyóiratok erejéig.” (IRÁNYZATOK A SZOCIALISTA IRODALMON BELÜL. MOL Aczél György miniszterhelyettes iratai.)

Mivel Magyarországon a helyzet Kádár János megfogalmazásában „történelmileg úgy alakult”, hogy a többpártrendszer nem maradt fenn, a forradalom után pedig visszaállítani már nem lehetett, álműködésének hatásait a kultúrára nem lehetett kipróbálni. Más megoldásokat kellett találni az ellenfelek semlegesítésére.

9. Az Irodalmi Tanács 1959. február 19-i jegyzőkönyve a népi írőkkel kapcsolatos álláspont vitájáról: MOL Aczél György miniszterhelyettes iratai – A népiekről szóló határozat: A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT HATÁROZATAI... – A népi írói csoport reagálása az állásfoglalásra: VÁLASZ ÉVKÖNYV, 1989/1., Standaesky Éva: A NÉPI ÍRÓK ÉS A HATALOM, *Holmi*, 1994/10.

10. MOL Aczél György miniszterhelyettes iratai.

11. Kádár gyakran elárulta tájékozatlanságát

szakmai kérdésekben. Ezen az ülésen is felszólította az irodalmi állásfoglalások megfogalmazóit, hogy tartózkodjanak az olyan „új” fogalmak „bedobásától”, mint *lázadók és derékhad*. (Orbán László megjegyezte, hogy az utóbbi irodalmi körökben ismert fogalom volt.) Valószínűleg magának Kádárnak a tájékozatlansága szülte azt az elvi megfontolást is, hogy idegen, „ismeretlen” szavak ne kerüljenek a nyilatkozatokba. Így például azt javasolta, hogy az 1953-as Örökény-cikkre utaló *vátesz* kifejezést mellőzzék. A praxishoz azért került ideológia is. „Nekünk szükségünk van arra, hogy támogassanak minket a munkás- és parasztberek, az egyszerűbb értelmiségiek, akik a váteszekkel nem sokat foglalkoznak.” A PB 1958. december 16-i ülésének jegyzőkönyve. MOL MDP-MSZMP IrO 288.f.5.cs.188.ő.e.

12. Uo. A Politikai Bizottság tagjai megegyeztek abban, hogy a szövetséget úgy kell helyreállítani, hogy az „ne jelentsen történelmi fordulat”. Fock Jenő: „Véleményem szerint szerényebbé kell tenni ezt a munkát, mert különben az írőknek az ellenkező hatást fogjuk elérni, mint amit akarunk, túl nagy fiúkká avatjuk őket az Írószövetség megalakulása alkalmából.” Másfelől azt is tudták, hogy az alakuló tagság lényegében a huszonöt kommunista író tömörítő aktív köré fog szerveződni, és úgy vélték, ezek nem érdemelnek ekkora felhajtást. Apró Antal: „Én tisztelem és becsülöm a kommunista író elvtársakat, egy része írni is tud, de egy része abból él, hogy erőszakos, fellép és hatszor kiadott kiadványait hetedszeri kiadásra is kiverőszakolja. [...] nem vagyok biztos abban, hogy szükséges-e most ilyen nagy értékkeléssel startolni az Írószövetség megalakulása alkalmából ennek az írói csoportnak, amely a magyar irodalomban súlyánál fogva még nem érte el azt a tekintélyt, amit szeretnénk.”

13. A FELSZABADULÁS UTÁNI MAGYAR IRODALOM NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL, A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT HATÁROZATAI...

14. Mesterházi Lajos elemzését az 1956 utáni irodalmi viszonyokról és az irodalmi csoportokról közzétette: Cseh Gergő–Pór Edit, *Kritika*, 1993/8.

15. A PB 1959. április 1. jegyzőkönyve: MOL MDP-MSZMP IrO 288.f.5.cs.124.ő.e. A további idézetek innen.

16. Jelentés az Írószövetség újjászervezésének előkészítéséről. MOL MDP-MSZMP IrO 288.f.5/1959.cs.137.ő.e.

17. Az Irodalmi Osztály 1959. II. félévi munkaterve. MOL Aczél György miniszterhelyettes iratai – Az írószövetség újjászervezéséről és a népi írókról: Benkő Péter: AZ ÍRÓSZÖVETSÉG ÚJJÁALKULÁSA ÉS A NÉPI ÍRÓK (1959). *Múltunk*, 1991/4.

18. A PB 1959. június 30-i jegyzőkönyve. MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.5/1959.cs. 137.ő.e.

19. A középkáderek megerősítésének koncepciója korábbi keletű; az 1953-as fordulat után Horváth Márton hasonló stratégiát tartott volna célravezetőnek: „A maximalizmus megnyilvánult a közepes tehetségű írók rideg kezelésében is, minimálisra csökkentette általában a megjelenési és fejlődési lehetőségeiket, és növelte az ellenállásukat a párttal szemben. [...] Különösen aláhúzta ennek a helytelenségét, hogy egyesek közülük komoly eredményeket értek el éppen a legszélesebb népszerűségnek örvendő műfajokban, mint a filmvígjáték, az operett, az ifjúsági irodalom [...]. A középkáder írók elhanyagolása szorosan összefüggött e műfajok elhanyagolásával is, amelyek fejlesztését arisztokratikusan lebecsültük.” 1953. őszi tervezettöröredék az irodalmi platformhoz. MOL MDP–MSZMP IrO 276.f.89.cs.405.ő.e.

20. A differenciálás lényegét legjobban úgy érzékeltethetnénk, hogy ha a szalámitaktikáról szóló ismert hasonlatot kissé továbbfejlesztve azt mondanánk: a különbség a koalíciós időszakból ismert kommunista taktika és a Kádár-rendszer szanáló taktikája között annyi, mint a késsel durvára vágott párizsi és a géppel finomra szeletelt gépsonka között. Az 1948 előtti kommunista politika esélytelen szeletekre szabdalta fel az ellenséges politikai erőket, a kádárista politika viszont arra törekedett, hogy a politikai csoportokat is és a potenciálisan politizáló társadalmat is fokozatosan apolitikus *egyedekre* bontsa.

21. Az írók anyagi helyzetének megváltoztatása, a főállású írói státus megszüntetése sem volt új ötlet. 1955-ben már készültek erről a PB számára tervezetek, de a körülmények, a sürgős politikai teendők nem kedveztek a stratégiai jelentőségű kivitelezésnek.

A fiatal írók egyébként megkapták az ígért folyóiratot, 1961 márciusában indult az *Új Írás*. – Antológiáik korábban: TŰZTÁNC, ELŐJÁTÉK, ÉBREDÉS.

Darvas referátumtervezete: MOL Aczél György miniszterhelyettes iratai.

22. A PB 1960. december 20-i jegyzőkönyve: MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.5/1960.cs. 214.ő.e. A további idézetek innen. – Kádár beszédéből hosszabb részletet közzétett Herbai István a *História* 1995/3. számában.

23. A „szak”-politikusai apparátus kialakításának koncepciója – mint már említettem – az egészen korai dokumentumokban is megtalálható: „A program csak a marxizmus–leninizmus tudományának alapján álló, szakmailag képzett, kulturált állami szervezettel valósítható meg. E magas követelmény szükségessé teszi egyrészt a minisztérium és a tanácsi dolgozók szakmai és politikai továbblépését, másrészt a szervezet stabilitását, megszüntetve a káderek gyakori cserélgetését. El kell érni, hogy a művelődésügy dolgozói területükön gyökeret verve, munkakörüket évek tapasztalatával lássák el és feladatukat élethivatásnak tekintve, ennek megfelelően képezzék magukat.” A kulturális program tervezete, 1957. október. MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.33/1957.cs.2.ő.e.

24. A kultúrpolitika álláspontja a modernizmussal kapcsolatban a hatvanas évek elejére alakult ki. Ennek lényege, hogy a nyugati modernizmus egy irányzat volt, meghatározott formai jegyekkel és egyértelmű polgári szemlélettel és ideológiával. A modernség mint újszerűség, mint a kultúra legfrissebb, legerősebb jelensége viszont a szocialista művészetre és irodalomra jellemző. Igyekeztek szétválasztani a modernség és a modern tömegkultúra fogalmát is, az utóbbitól pedig gondos politikai elővigyázatossággal elkülöníteni a nagyüzemi giccset. Hangsúlyozták, hogy a tömegtermelés a „magas” kultúra problémája, míg a giccs az „alacsonyé”. Mindenképpen elejét akarták venni annak, hogy az írók – az ötvenes években megszokott módon – az úgynevezett könnyű műfajokat a giccsel azonosítsák és belelendüljenek a szórakoztató műfajok elleni támadásba, hiszen a tömegszórakoztatás a kádári fogyasztás fontos eleme volt. Ezért aztán Aczél György meg is védte az igen népszerű Szabó családot az írói kifogásokkal szemben. (Az írószövetség kommunista aktívájának ülése, 1962. május 10. MOL MDP–MSZMP IrO 288.d.33.cs.10.ő.e.)

25. Feljegyzés az írószövetség eddigi munkájáról, 1960. június 4. MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.33.cs.36.ő.e.

26. Idézett interjú Benjámin Lászlóval.

27. Előterjesztés a Magyar Írók Szövetségé-

nek közgyűléséről, 1961 (végén). MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.33.cs.17.ő.e.

28. „Álláspontunk az volt, hogy egzisztenciális lehetőségeiket biztosítjuk, fordítási megbízásokkal és más módon, eredeti írásaikat azonban csak akkor adjuk ki, ha tisztázzák álláspontjukat 1956-tal, illetve az azóta végbement fejlődéssel kapcsolatban. Nem gondoltunk nyilatkozatokra, hanem azt javasoltuk, hogy szépirodalmi munkáikban fejtsek ki nézeteiket. Az elmúlt másfél esztendőben ezek az írók kísérleteket tettek, hogy megfeleljenek ennek a kívánalomnak, de ezek a próbálkozások felemásak voltak, s úgy ítéltük meg őket, hogy nem teljesítik azt a követelményt, amely lehetővé tenné számukra az irodalmi életbe való visszatérést.” (Köpeczi Béla feljegyzése [néhány 1956-ban kompromittált íróról]). A feljegyzésben megnevezett írók: Déry Tibor, Háy Gyula, Zelk Zoltán, Tamási Lajos, Ör-

kény István, Benjámin László, Kuczka Péter, Lukács György. MOL Aczél György miniszter-helyettes TÜK iratai.)

29. A PB 1962. május 3-i jegyzőkönyve: MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.5.cs.264.ő.e. A további idézetek innen.

30. Horváth Béla 1962-ig a müncheni *Látóhatár* egyik szerkesztője volt. Ekkor hazatért, és 1963-tól a Budapesten indított *Látóhatárt* szerkesztette. Jellemző, hogy nevét Kádár rosszul tudja, de politikai céljai most is világosak. Egyfelől a hazai káderhiány pótlása, másfelől a toleranciát sugalló propaganda a külföldnek, harmadrészt az irodalmi emigráció megosztása.

31. Megjegyzések az írószövetség közgyűléséről, 1962. május 20. MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.33.cs.1.ő.e.

Gabriel Liiceanu

ELMÉLKEDÉS A SZEMÉTRŐL

Demény Péter fordítása

A Lucaci utcában lakom, a Traian csarnok közelében. A hetvenes évekig a negyed lakossága többségében zsidó volt, majd amikor a zsidók emigráltak, cigányok költöztek az üres házakba. Mezitlábas gyerekek játszanak az utca közepén; a házak előtti székeken pocakos öregek ülnek trikóban és papucsban, sliccükéről leszakadt a gomb; az udvaron teknők, rozsdás vasak és üres üvegek; az ablakok között kartondarabok és újságok, slamos asszonyok vizik karjukon mocsos kölykeiket; szombatoként, ha esik, van, bömböl a magnó – idestova húsz éve így néz ki ez negyed, amely valamikor a mítikus Bukarest része volt, a Mintuleasa, a Popa Soare, a Romulus és a Remus utcákkal együtt.

Az idén új jelenség ütötte fel a fejét ebben az elhanyagolt városrészben: az utca közepén szemétdombok nőnek. Változatosságukat egyetlen pillantással föl lehet mérni, de az embernek nincs ereje alaposan körülnézni, mert attól fél, hogy statikus kavargásukban elmondhatatlan ocsmányságot fedez majd föl: aprólékot, dögöt, gennyet és rongyokat – vagy tán a patkányok alig hallható surranását is észlelheti, hiszen éjjel a lámpák másodpercre föl villanó fénye őket is megvilágítja –, mindez a mocsok fokozatosan hódítja meg a negyedet, züllésünk ékes jelévé válik, lassan veszi körül a környéket, fojtogat, megadásra kényszerít, arra, hogy természetesnek fogadjuk el életünk belesüllyedését a szennybe és a kloákába.

Amint a városba igyekszem, utam első kétszáz méterén három szemétdombot láthatok: az első (ez a legrégebbi) abban a kis parkban terül el, melyet a Lucaci, a Fetitelor és a Mitiță Constantinescu utcák találkozása alkot. Pár évvel ezelőtt, hogy a tavasz beköszöntött, a kis tér előtt lakó ember kitakarította a helyet, fenyőfa karókat vert le, a karókat dróttal kötözte össze, a kertecskébe virágot ültetett. A virágoskert láttán a lakók előbb tétováztak, de rövid habozás után szégyentelenül szemetet öntöttek a bارسonyvirágok és ciniák közé – ekkorra tért magához az emberben megbúvó aljasság. Pár napon belül a virágoskertet lyukas cipők, vakolathalmok, koszos befőttesüvegek, áporodott szoszok és zöld legyek lepték el. Néhány évig figyelhettem a néma párbajt a senki földjén virágot természetű ember és azok között, akik a szemetet a kertecskébe borították. Negyedünk Sziszüphosza legyőzötten halt meg; életének utolsó ószen egy kisszéken ült az udvaron, s reszkető fejjel nézte a szemét könyörtelen előrenyomulását a virágágyások között.

A második szemétdomb a Fetitelor utcában van, a Calea Călărași felőli sarkon. A folyton itt nyüzsgő kutyák mellett olykor emberek kotorásznak: figyelmesen keresgélnek, aztán lehajolnak, és furcsa tárgyakat méricskélnek a kezükben. Testvériesen megfernek a kutyákkal.

A harmadik rakás, amelyet a Károly sugárút felé vezető úton látok, szintén egy parkban található; nagy és ovális ez a park, s a St. Ștefan-templommal szemben, a St. Ștefan utcában kezdődik, és azzal a házzal szemben végződik, amelyben Mihai Popescu, a színész lakott. Ezt a parkot valamikor alacsony kőkerítés vette körül: néhány gesztenye és hárs nőtt itt, hinták voltak meg padok. Most Mihai Popescu házával átellenben és a Popa Soare utca St. Ștefan felőli végétől pár méterre – a Popa Soarén van a Zsidó Közösség épülete és ennek szomszédságában Mircea Vulcănescu háza – a keresztút fenséges jeleként szemétdomb emelkedik. Itt volt alkalmam először látni, amint valaki az utca kellős közepén önti ki a szemetet; addig azt hittem, ezek a kupacok maguktól lesznek, a földből vagy tán az útburkolat vajúdásából születnek valamely fájdalmas éjszakai órán. Nem tudtam megállni, hogy meg ne szólítsam az illetőt: „Miért ide önti a szemetet?” „Hát mit akarsz, hova öntsem?” A válasz száraz volt és rövid, a hangból áradt a magabizosság. Szomorúan mentem tovább, s háromszáz méterrel arrébb a Károly sugárútra jutottam, az Izvorul Rece kocsmával szembeni oldalra.

A szemétdombok és a szemérmatlenség

A szemét minden normális közösség számára azt jelenti, amit az ürülék az egyén életében, a szemeteskuka pedig ugyanazt a szerepet tölti be, amit a lakásban a vécé. Nem a ház közepére ürítünk: anyagcserénknek ezt az aktusát egy jól meghatározott helyen végezzük el; a civilizált társadalmakban a szemetet a kukákból elszállítják, és vagy megsemmisítik, vagy átalakítják – mindezt természetesen ott, ahol nem szoktak emberek járni. Mert minden civilizált társadalom szégyelli a saját szemétjét, és a társadalmi kiválasztás termékeit a legváltozatosabb módszerekkel próbálja eltüntetni. A szeméttel, amit általában elrejtene a tekintet elől, bizonyos diszkrécióval bánnak; e célra használatos lezárt zacskókban tárolják, s a hetente többször kiürített kukának olyan ártatlan illata van, akár egy halom zacskónak. Az a kellemetlen érzés, amivel a szemét a szemünket vagy az orrunkat bánthatja, már a kezdet kezdetén megszűnik. A társadalmi kiválasztás folyamatát így ugyanaz a szemérem övezi, mint a biológiai egyed bélműködését. És ahogy a civilizáció bizonyos fokán álló ember elszigetelti és kezeli biológiai funkcióit (erre használja a vécét, a szappant, a léfrissítőt, az illatosítót és a

többit), ugyanúgy a közösség is bonyolult és folyton ismétlődő folyamat keretében irányítja a szemét biológiját.

Ha ez nem történik meg, ha a társadalom elfogadja, hogy a szemetet az utcára öntés, ha nem törődik saját ürülékének termelődésével és eltüntetésével, akkor abban az idegbetegségben szenved, amit a franciák *gatisme*-nek neveznek; az ettől szenvedő beteg nem képes ellenőrizni záróizmának működését, tehát képtelen visszatartani a vizeletét és az ürülékét. A szemetet az utcára öntő és ahhoz családias kedvességgel viszonyuló Bukarest jelen pillanatban *végbélzárási elégtelenség*ben szenved; más szavakkal: Románia fővárosának egy része maga alá csinál, *szünet nélkül* maga alá csinál, s ebben a kollektív idegbajban elvesztette az ürüléktől való undorát és utálkozását. Az utálkozási távolság megsemmisülése és a szemét megjelenése az utcákon Bukarest koprofilias tüneteinek a jele.

A bukaresti társadalom bélzárási elégtelensége – ennek köszönhető a lakott területeken emelkedő szemétdombok monumentalitása – csak valami megrázó társadalmi trauma, egy nagyarányú változás jeleként értelmezhető; ez a változás súlyos bántalmakat okozott, a kulisszái között lezajló jelenségeket az emberek nem érthették meg, s ekképpen nem is dolgozhatták föl. A társadalmi ürülékkel fenntartott családias viszony, a tény, hogy megjelenése senkit nem zavar – ezek az infantilizálódott, megfélemlített és érzéketlen társadalom jellemzői, melynek idegbaja fiziológiai mellékhatásokkal jár. Érdekes megfigyelni, hogy a szemét utcán való tárolása más városokban nem tapasztalható; csak Bukarest, a központ „csinál maga alá”, tehát a meg nem értett történelem tűzfészke, ahol sokkal borúlátóbb a hangulat, mint a patriarkális, ahistorikus, szemérmét megőrző provinciában.

A „bent” és a „kint” közötti szakadékba öntött szemét

Ezt a jelenséget szociológiai oldalról is meg lehet közelíteni. Minél civilizáltabb a társadalom, a „kint” és a „bent” közötti különbség annál kisebb. E tétel igazsága majd minden nyugati országban látható. Takarításkor a német háziasszony nemcsak saját lakásában törli le a port; a művelet a kinti falak felé halad, s előbb az ablakokat és ablakkereteket, majd az ajtó külső részét, végül pedig a ház (vagy az üzlet) előtti járdát éri el, s akad, aki a járdát naponta lemossa. Párizs utcáin minden hajnalban porszívóznak. Ezekben az országokban gyakran találkozunk az egyébként belső burkolásra használt anyagokkal (márvánnyal, homokkővel stb.) a házon kívül, az udvarokban vagy csarnokokban is. Az elrobogó autó nem veri fel a port, eső után nem csapja föl az épületeket és a járókelőket, mert az utcák simasága vetekszik a padlóéval, és a csatornázás tökéletes. Így a „bent” az egész várost magába foglalja, s a fedett folyosók elszaporodása miatt eltűnik a „kint” utolsó jele, az ég is. A város óriási „bent”-té változik, ahol egyetlen négyzetmétert sem hagynak veszendőbe menni, s a nyilvános terület paradox módon „közös magántulajdonná” alakul. És ahogy „bent” és otthon senki nem köp a szőnyegre, és a szemetet sem önti akárhová, ebben a „közös otthonban”, amivé az utca változott, az emberek a „bent” normáinak megfelelően viselkednek. A külső környezet ilyenén interiorizálása olyan fokú harmóniát szül, amely sajátosan alakítja a nyugati ember személyiségét, és rendkívül erős alapját jelenti a civil társadalomnak.

Nálunk mindez fordítva történik. A „kint”-et mindenki a „senki földjeként” érzékeli, és minden mocskot oda ürítünk. A „kint” a moslék általános helye, az ajtó- és ablakkereteken túl kezdődő, tulajdonságok nélküli terület, ahová bármi *kidobható*. A

hatalmas tömbháznegyedekből rendszerint hiányzik az udvar – pedig jelenléte igen-csak fontos lenne, hiszen összeköti az otthon „bent”-jét az utca „kint”-jével, megszelídíti a „kint”-et, annak belsővé válását segítvén elő. Ebben az esetben viszont a „kint”-nek a „bent”-től erősen elütő jellege van; a „kint” a betonfal vagy a falon túli úr, s ez a fal minden átmenet nélkül választja el a kinti világot a bentitől. Így lesz a „kint” *a szenny területe*, az a furcsa hely, melyet nem vettünk a birtokunkba, tehát közömbösen, sőt ellenségesen viselkedhetünk vele szemben. A szemetet az utcára, a ház mellé és más helyekre öntjük; ez a különbség, ami a „bent” és a „kint” között létrejön, a társadalom atomokra bomlását, az egyén közösségi dimenziójának szinte teljes elsorvadását jelenti. Ezt a helyzetet láthatatlan és fizikailag lehetetlen, de *társadalmilag lehetséges* jelenetként képzelhetjük el: mindenki hátat fordít, az ijesztő elszigetelődés és közöny állapotában, amely vég nélkül ismétlődik. A társadalom már nem szervezet, hanem a Simone Weil által megnevezett $1+1+1+1\dots$ jellegű konglomerátum, amely eleve szét-tartó, és nagyon könnyen irányítható egy kis létszámú, de koherensen és erőteljesen működő csoport által. Az utcára öntött szemét a kohézió hiányának és annak a magányosságnak a bizonyítéka, amit az egyén a hatalommal szemben érez, amely bármikor el tudja pusztítani. A mocskok elburjánzása azt mutatja, hogy befejeződött az a folyamat, amellyről Noica beszélt, s melynek során a nép népességgé alakul át.

Miként fordíthatnánk meg ezt a folyamatot?

A szemétdomb mint mentalitásunk jelképe

Az utcára szórt szemét látványából arra következtethetünk, hogy a mentalitás nem valamely koponya üregében búvik meg, hanem már születése pillanatában kiszökik, és azonnal objektíválódik. A mentalitást érzékelhetjük a legkönnyebben az emberi világ jelenségei közül, hiszen a trolibuszban maximumra állított táskarádió, a járda peremén díszelgő köpet, a koponyacsont, amit a bányász dorongja tört be, mind-mind a mentalitás jelei. Reggeltől estig mentalitások között mozgunk, mert az a visszajáró pénz, amit az eladó megtart magának, ugyanúgy mentalitásunk kifejezője, mint a csúszópénz, amit akkor készítünk elő, ha orvoshoz vagy közjegyzőhöz megyünk. Az utcasarkon emelkedő monumentális, közszemlére bocsátott, büzlő és fortyogó szemétdomb maga is mentalitás. Ha tehát nem akarunk köpést látni többé, ha azt szeretnénk, hogy a bányász ne kapjon fütykőst a kezébe, hogy a visszajáró pénz ne maradjon az eladónál, vagy hogy az utcán ne legyenek szemétkupacok, csak egy megoldás létezik: *a mentalitás megváltoztatása*.

Csakhogyan – ha a hatását megszüntettem is – magát a mentalitást még nem pusztítottam el. Amikor azt mondom: „a szemétdomb mentalitásunk jelképe”, akkor azt akarom mondani: a látható hatásnak láthatatlan oka van. Más szóval, én csak a mentalitás látható részével találkozom, de ez a kellemetlen találkozás kizárólag a mentalitásnak otthon adó koponyaureg tartalmának megváltoztatásával kerülhető el. Csupán a tapasztalható jelenség agresszív és kellemetlen – az őt vezérlő, kézzel meg nem érinthető eszme az elme láthatatlan tartományába tartozik. De miképp hatolhatnánk be a mentalitást rejtő kamrácskákba, ahonnan a könyörtelen és diadalmas szemétdomb származik? Hogyan változtatható meg a kamra tartalma – amely a látható jelenség oka – úgy, hogy egyben ez utóbbi is megváltozzék?

Platón már nagyon régen megadta a választ erre a kérdésre: A PHAIDROSZ-ban megállapította, hogy mint a testnek, úgy a léleknek is megvan a maga tápláléka. Akár-csak a test egészsége, a léleké is a neki nyújtott táplálék minőségétől függ. Minél jobb

ez a táplálék, a lélek annál magasabbra jut; és minél gyengébb, annál lentebb marad. De miféle táplálék az, amely a fejlődést és visszafejlődést, a lélek „fent”-jét és „lent”-jét meghatározza? Mi a jellegzetessége ennek a tápláléknak, amely a lélek láthatatlan, „mentalitásoknak” nevezett konfigurációit létrehozza? Platón elképzelte az „ég fölötti tájat”, s ezt a „valóság mezejének” nevezte el. Ha a lélek eljut oda, az igazság, a meg-gondoltság és a tudás csodálatában merülhet el. A lélek egészségi foka végső soron attól a táplálékmennyiségtől függ, melyet a „valóság mezejére” tudott átmenekíteni. Csakhogy a „lelki diéta” eme helyére nagyon is rögzös út vezet; a lelkek többsége csak nagy ritkán jut el oda, táplálékuk így vegyes, az igaz és a hamis, a tudás és a nem tudás keveréke, azokról már nem is beszélve, akik soha nem látják ezt a tájat, és akik egész életükben a „vélekedés táplálékán” élnek.

A történelem folyamán a kommunizmus értette meg a legjobban – és használta egy-ben a legaljasabb célokra – Platón gondolatát; ez a rendszer a lelki étrend gyökeres megváltoztatását tűzte ki célul maga elé. Besançon kerekén ki is jelentette: a kommunizmus nem létezett volna a kommunista *ideológia* új konyhája nélkül. A lélek táplálékába egyre több ideológiát kevertek, míg meg nem győződtek róla, hogy a lélek most már képtelen magasra szállni, mert megfertőzte az irdatlan mennyiségű rúttal, hamissal és rosszal. A kommunizmus elképzelhetetlen az ideológiai *nouvelle cuisine* táplálékával *rendszeresen* butított tömeg nélkül. Ebből a konyhából kerültek ki azok a fogások, amelyek elfogyasztása után az emberek szemétdombokat kezdtek termelni. A kommunizmus sohasem a nehéziparra támaszkodott az „új társadalom” építésekor, ahogy hirdette (ha ezt tette volna, nem úgy végzi, ahogyan végezte), hanem a platóni értelemben vett élelmiszeriparra: az idők során egyetlen társadalmat sem etettek ennyi „vélekedéssel”, és egyetlen elől sem fedték el ennyire kegyetlenül a „valóság mezejének” láthatárát.

A kérdés tehát így merül fel: hogyan méregtelenítsük ezt a hatalmas kollektív lelket? Befogad-e más táplálékot, vagy mint a hazatért fegyenc, kiokádja a kalácsot, mert sós-kához és penészes kenyérhez szokott? Ízlelhetjük-e még az igazság ízét, kívánhatjuk-e még egyáltalán, meg tudjuk-e különböztetni az igazságba göngyölt hazugságtól?

Egy dolog kétségtelen: ha a testi étrendet nem is, a lelkit mindenképpen mi állítjuk össze. Évtizedek óta először ismét megadatott a szomorú esély: *felelnünk kell* saját ostobaságunkért.

Kőríz Imre

FA FOR MEN

Sokáig ácsorogtam ma a zuhany alatt,
néztem a csalé csempét, a felhámló falat,
a hideg víz ahogy a rózsából kiront,
hogy telőben a tálca, a „víz a vádlimon”-t,
hogy fogyóban a forró, de alig kell meleg,
elég meleg az este, hideget engedek,

fülledt az este, forró, de csukva minden ablak,
ne halljon senki szomszéd, és senkit én se halljak,
és közben szólt a magnó, de hamar vége lett,
aztán még feltöröltem a kicsapott vizet,
bementem a szobába, néztem, tíz óra hat,
csak ültem megfürödve, kinn csöpögött a csap.

Magyar László András

BEVEZETŐ AGRIPPA SZATÍRÁJA ELÉ

Henricus Cornelius Agrippa von Nettesheim, miután 1528-ban Franciaországból Antwerpenbe, Ausztriai Margit védőszárnyai alá menekült, végre – úgy látszott – nyugalomra lelt. Idejét részint gyógyítótevékenységre, részint pedig könyvírásra fordíthatta: 1530-ban Antwerpenben ki is adta frissen alkotott művét, a DE INCERTITUDINE ET VANITATE SCIENTIARUM-ot, amellyel – mint hányatott élete során már annyiszor – újfent sikerült óriási botrányt kavarnia. (A botrány még százötven év múltán sem csitult el, például Justus Vesti [1651–1715] erfurti orvosprofesszor 1699-ben sem áttalott Agrippával vitatkozni.) De hát miről is szólt ez a könyv, amely olyannyira felháborította szinte az egész korabeli tudományos világot? A kötet nem volt egyéb, mint összefüggő szatírafüzér: valamennyi foglalkozás és hivatás, tudomány és mesterség megkapta benne a magáét, írója a bankszakmától a teológiáig, a prostitúciótól a kereskedelemig mindenről lerántotta a leplet, tudatlanságot, csalást, ostobaságot és fölöslegességet bizonyítva kortársaira. Mind közül azonban kétségkívül az orvostudomány járt a legrosszabbul: Agrippa nyelve sehol nem oly csípős, mint éppen kollégáival szemben.

Hogy pontosabban értsük, miről is van szó, alább összefoglalom az orvosszatíra főbb gondolatait:

Az orvoslás nem tudomány – állítja Agrippa –, szektái nem értenek egymással egyet, és ostobaságokat hordanak össze. A ritka sikert az orvosok csak a szerencsének köszönhetik, összejátszanak a gyógyszerészekkel, korruptak, szélhámosok, pénzéhesek, egymással is kitolnak, de leginkább a betegeknek ártanak. Még tekintélyeik is sötét gazemberek vagy legalábbis cinikus szélhámosok. Az orvosok továbbá gusztustalan, bűzös és szégyentelen figurák, akik nem kímélnek sem istent, sem embert. Veszélyesebb az orvos, mint a betegség: az ősi népek egészségesen éltek orvos nélkül, míg a maiakat megrontja a medicina. Az egyszerű, tapasztalatra épülő gyógymód többet ér, mint bármilyen kifinomult tudomány és drága patikaszer. A rómaiak ki is tiltották a doktorokat városukból, mert veszélyes gyilkosoknak és csalóknak találták őket. Ráadásul az orvosok büntetlenül viszik végbe gaztetteiket: ergo meg kellene szabadulni tőlük – ajánlja a szerző. Ezután a patikusok csepülése következik, majd némiképp enyhébb ítélet a sebészetről és a diétetikáról.

A mű által keltett fölzúdulás tehát – lát-szólag – érthető. Csakhogy Agrippa orvosszatírájának – mint azt a következőkben bizonyítani szeretnénk – szinte egyetlen gondolatát sem a kölni mágus ötlötte ki, majd’ valamennyi régi vagy újabb keletű közhely, ún. „toposz” volt, s ezt bizonyára a könyv olvasói is pontosan tudták. Célunk e bevezetővel tehát kettős: egyfelől meg szeretnénk jelölni a szatíra mintaképét, fel próbáljuk fedni eredetét, másfelől pedig némi magyarázatot próbálunk adni arra is, miért okozhatott egy nyilvánvaló kompiláció ekkora földindulást abban a korban, amely olyannyira hozzá volt szokva a hasonló fiktív, gyakran csupán a nyelvi és stilisztikai készség csillogtatására szolgáló tirádákhoz, s amely egyébként is olyannyira szerette ostromoztatni magát.

Mi lehet a kiindulópontunk? Nyilván a szerző műveltsége, vagyis az a kulturális kör, amelyben élt és gondolkodott. Ez a kör meglehetősen pontossággal megrajzolható, részint Agrippa életrajza, részint pedig főműve, a *DE OCCULTA PHILOSOPHIA* alapján, amelynek első könyvét ugyan már ifjú fejjel, 1509–1510-ben megírta, ám amelyet éppen a *DE INCERTITUDINE* megalkotásával nagyjából egy időben, Trithemius tanácsai alapján javított és átfogalmazott változatban, 1531-ben adott ki először. Az életrajzi események elsősorban a két Canter, Coletus, Reuchlin, Trithemius s rajtuk keresztül a firenzei akadémia, Ficino, Picus hatását bizonyítják, vagyis mindenekelőtt a neoplatonizmusét és a hermetizmusét. A *DE OCCULTA PHILOSOPHIA* pedig szintén nem egyéb, mint e hatások hatalmas összegzése, illetve a harmóniába rendezésükre tett monumentális kísérlet. Számmunkra azonban még ennél is fontosabb a másik kultúrkör, amelyhez Agrippa, mint valamennyi iskolázott kortársa, szorosán kapcsolódott: a latin antikvitás és az ezt közvetítő itáliai reneszánsz műveltség,

amelynek hatása biografikus adatok és az életmű alapján szintén könnyen bizonyítható, sőt mondhatni bizonyításra sem szorul. Vagyis az itáliai humanizmus és az antik hagyomány lehetett az a kútfő, ahonnan az orvosszatírák anyagát a szerző merítette, ahonnét mintaképeit vette. Az is nyilvánvaló viszont, hogy nem beszélhetünk általánosságokban, hanem valamely konkrét műben kell megtalálnunk a mintaképet. Minthogy azonban a szóba jöhető szerzők köre nem túl nagy, föltűnő hasonlatosságok alapján azt hiszem, joggal feltételezem, hogy a közvetlen mintakép nem volt más, mint az Agrippa előtti generáció talán legnagyobb hatású, legnépszerűbb írójának, Filippo Beroaldónak egyik retorikai munkája.

Filippo Beroaldo (1453–1505) bolognai humanista, szónoklattantanár és filológus számos vagy inkább számtalan munkája közt akad ugyanis egy – még a XVII. században is többször kiadott és közismert, sőt nyilván a retorikai oktatásban is használt – *declamatio* (*AN ORATOR SIT PHILOSOPHO ET MEDICO ANTEPONENDUS?*), amelynek tartalma a következőkben foglalható össze: Egy haldokló apa nem tud dönteni, kire hagyja vagyonát: három fia – a szónok, az orvos és a filozófus – közül ugyanis annak a javára kíván végrendelkezni, aki be tudja bizonyítani, hogy szakmája a társadalom szempontjából a leghasznosabb. A fiúk szónoklataikban részint a saját hivatásukat dicsérik, részint pedig a többiekét csepülik. A szónok „szövegében” – ez, minthogy a *declamatio*t orátor írta, jóval terjedelmesebb és meggyőzőbb, mint a másik két beszéd – számos sértés előfordul azok közül, amelyekkel később Agrippa illeti orvoskollégáit, mégpedig gyakran szó szerint az Agrippa-szatíra mondataival megegyező formában. Arra a kézenfekvő kérdésre: miként olvashatta Agrippa ezt a szöveget, nem nehéz választ adni. Beroaldónak ugyanis ez a rendkívül elterjedt

munkája csak 1500-ig (!) négy kiadást ért meg Bolognában és Párizsban, és az is köztudomású, hogy a beroaldizmusnak – mert ilyen is létezett akkoriban – éppen német nyelvterületen volt legerősebb a hatása. A művet – s ez Beroaldus előszavából kiderül – szerzője egy Cicero-szónoklathoz fűzött kommentár vagy egy, a szónoklat kapcsán tartott előadás bevezetőjének szánta, vagyis oktatási célból írta. Könnyen elképzelhető tehát az is, hogy Agrippa retorikai tanulmányai során ismerkedett meg a szöveggel, esetleg memorizálnia is kellett valaha Beroaldo munkáját, mely ezért bukkanhatott elő emlékezetéből a szatíra írásának idején.

Beroaldus alig pár oldalnyi opusculuma több vonatkozásban is pontosan egyezik Agrippáéval, a szerkezeti azonosság pedig egy rövid tartalmi vázlatból is kitűnik. A *controversia* szónoka ugyanis a filozófus testvér megsemmisítése után a következőket mondja az orvostudományról:

1. A medicina éppoly „*varia, inconstans et interpollis*”, mint a filozófia, sőt gyakran még veszélyes is.

2. Ugyanakkora, ha nem nagyobb, az orvosok közt is a nézetkülönbség, mint a filozófusok között.

3. Az orvosok nevetséges nézetkülönbségeinek ismertetése. (Gyakran még a felsorolt auktorok neve is egyezik az Agrippa-szöveggel!)

4. Elméleti ellentétek – szekták: racionális, empirikus, metodikus iskola bemutatása.

5. Az orvosok gyilkosok (Hadrianus-anekdota).

6. Az orvosok újdondászok, állhatatlanok, büntetlenül ölhetnek: törvényre lenne szükség ellenük.

7. Aki nem megy orvoshoz, tovább él (azonos idézetek). Hivatkozás a régi, „természetesen” élő népekre s azok egészségi állapotára.

8. A félreértett receptek és a veszélyes

kísérletezés felhánytorgatása. Hivatkozás Cato kitiltó törvényére.

A Beroaldo- és az Agrippa-szöveget egymás mellé helyezve tehát könnyen belátható, hogy az utóbbi csak kifejtette, részletezte az előbbi gondolatait, sok újat nem tett hozzá. Vagyis a korban egyáltalán nem szokatlan (és nem is elítélendő!) parafrázissal állunk szemben. Joggal állíthatjuk hát: Agrippa szatírjának nemcsak mintaképe volt a Beroaldo-szöveg, hanem szinte a vázlata is.

Csak hogy ezzel nincs vége a történetnek, hiszen Beroaldo – mint műve előszavában maga is elismeri – szintén idegen forrásból merítette anyagát: „*a régi szónokok iskolájának egyik controversiáját*” használta föl declamatiójához. Minthogy viszont a declamatio római, pontosabban latin műfaj volt, sőt a „*controversia*” kifejezés az idősebb Seneca előtt (azaz kb. Kr. e. 50 előtt) egyáltalán nem szerepel sehol, a forrást a Kr. e. I. század közepe utáni időkben kell keresnünk. Az idősebb Seneca declamatiogyűjteményében ugyan nem található hasonló tárgyú munka, de hamar meglelhető a minta a legszínvonalasabb s a grammatikusiskolákban az ókor óta folyamatosan használt szónoklattani gyűjteményben, a Quintilianus-corporusban. A DECLAMATIONES MINORES címen ismert gyűjtemény 268-as számmal jelölt declamatiója ugyanis pontosan a Beroaldus-szónoklattal megegyező problémából indul ki, noha Quintilianusnál a szónok és a filozófus nem, csupán az orvos beszél, így tehát értelemszerűen számos később felbukkanó motívum hiányzik. (Ebben a textusban csupán a szónokot és a filozófust szidalmazzák, az orvostudomány dicsérete pedig csak egyetlen bekezdésre szorítkozik.) Beroaldo szövege több más szempontból is eltér a Quintilianusétól, mégis szinte bizonyos, hogy pontosan ez volt az az ókori minta, amelyre az olasz humanista előszavában hivatkozott.

S vajon léteztek-e a Beroaldo által fölhozott, de a Quintilianus-szövegből hiányzó orvosellenes vádaknak közvetlen mintaképei? Erre vonatkozóan csak találgathatunk. A declamatio, illetve a controversia és a diatribé műfajának kapcsolatairól jelentős szakirodalom áll rendelkezésünkre, ám az orvos-filozófus-szónok vita eredetijét a fennmaradt szövegek közt nem sikerült megtalálnom. De a diatribén kívül egyéb előzmények is valószínűsíthetők: mind a görög közép- és újkomédiában, mind pedig az ebből merítő Plautusnál számos motívum, különösen pedig a tudatlan, de nagyképű és pénzéhes orvos alakja föl-fölbukkan, sőt kifejezetten kedvelt figura. Valószínű hát, hogy a szónoklattan orvosszidalmazó közhelyei részben ezekből a komédiákból veszik eredetüket. Az irodalmi előzmények meglétére utal az a tény is, hogy a hasonló retorikai gyakorlatok – különösen a köztársaság bukásának éveitől – általában nem konkrét eseteket dolgoztak föl, hanem egy meghatározott témakörben kiöltött, tehát fiktív, többnyire regényekből, drámákból kölcsönzött helyzeteken alapultak. A szónoklattani oktatásban az ókor óta folyamatosan használták e declamatio-példatárakat (Senecáét, Quintilianusét), s, mint már mondtuk, valószínűleg Beroaldo is iskolai tananyagból vette a mintát s az ötletet – amelyre előszavában utalt.

Ez azonban nem a teljes igazság, hiszen Beroaldónak – noha maga csupán ókori forrásokra hivatkozik – megtalálhatjuk a közvetlen, „modern” előzményét is, vagyis azt a személyt, aki valóban először írt orvos- (de nem orvostudomány-!) ellenes szónoklatot a keresztény Európában: ez az ember pedig nem más, mint Francesco Petrarca, az itáliai reneszánsz egyik spiritus rectora és meghatározó személyisége. Az orvosokkal szemben érzett ellenszenvéről közismert költő ugyanis kiadott egy – VI. Kelemen pápa orvosai ellen irányu-

ló – röpiratot INVECTIVA CONTRA MEDICUM címmel, amelynek szövegében számos, Agrippából és Beroaldóból egyaránt ismerős közhely fölfedezhető már. Így pl. a halottföltámasztó orvosé (II.16.) vagy az egykori mesterekhez méltatlan utódok említéséé (I.2.). (Petrarca idézi először a következő szólást is: „*Úgy hazudsz, mint az orvos*” – tehát ez semmiképp nem német vagy flamand, hanem olasz szólásforma lehetett.) Petrarca e munkájában, amellet, hogy terjedelmesen védelmezi a poézis becsületét, elsősorban azt kifogásolja, hogy az orvosok előnyben részesítik az elméletet a gyakorlattal szemben, illetve hogy ügyetlen és félreértett retorikával próbálják tudatlanságukat leplezni: ezek a vádak pedig Beroaldónál és Agrippánál is erős hangsúlyt kapnak majd.

A reneszánsz korában azután igen népszerűvé vált ez a téma. Petrarca nyomán először Coluccio Salutati (1331–1406), az ún. polgári reneszánsz egyik előfutára és legnagyobb hatású írója adott ki DE NOBILITATE LEGUM ET MEDICINAE címmel egy érdekes oratiót, amelyben bár a jog felsőbbrendűségét igyekszik bizonyítani, az orvostudománnyal is méltányosan bánik. Bizonyára az ő hatására írták azután a többiek, például Giovanni Baldi da Faenza (DISPUTATIO AN MEDICINA SIT LEGIBUS POLITICIS ANTEPONENDA), Poggio Bracciolini (CONVIVALIS DISCEPTATIO, UTRA ARTIUM MEDICINAE AN JURIS CIVILIS PRAESTET?), Giovanni d’Arezzo (DE MEDICINAE ET LEGUM PRAESTANTIA) vagy Bernardo Siena (QUAESTIO AN MEDICINA NOBILIOR ATQUE PRAESTANTIOR SIT JURE CIVILI?) a maguk hasonló tárgyú munkáit, amelyekben itt-ott, például Poggionál vagy Giovanni d’Arezzónál már némelyik Agrippa által is felhasznált orvosellenes érv is megjelent. A hagyomány tehát eleven maradt Petrarcatól Salutatint és Poggion át Beroaldóig, majd Agrippáig.

Agrippa forrásai közt azonban nemcsak szatirikus munkák, hanem – különös módon – enkómiумok is akadnak. Lehetetlen ugyanis nem észrevenni azokat az azonosságokat, amelyek Erasmus 1510-ben írott és 1518-ban először kiadott ENCOMIUM MEDICINAE-je és az Agrippa-szöveg közt fönállanak. Erasmus enkómiумának vége felé több vádat is cáfol azok közül, amelyek Beroaldónál (illetve a húsz évvel későbbi Agrippa-szövegben) előfordulnak. Így pl. megtalálható nála a „büntetlenül gyilkos orvos”, az „orvosgyűlölő Cato”, az „egészségre ártalmas orvostudomány”, az „orvosi honoráriumok” és az „orvosi tisztességtelenség” toposza is. Erasmus személyének és írásainak óriási hatásával tisztában lévén, biztosak lehetünk abban, hogy e művet Agrippa ismerte és föl is használta szatírája megírásakor. (Nem is beszélve Erasmus másik – fő – művéről, a szintén korábbi MORIAE ENCOMIUM-ról, amely viszont a teljes Agrippa-könyvnek lehetett közvetlen ihletője.) Érdekes téma lenne egyszer összehasonlítani az egymással társalkodó, vitatkozó szatírákat és enkómiумokat, föltételezve azt a tényt, hogy a szatíra és az enkómiум műfaja egyaránt a declamatio műfajából eredhetett: csupán a „föladat” volt más – egyiknél a dicséret, vagyis eredetileg a védőbeszéd, másiknál a szidalmazás, azaz a vádbeszéd. Mindez azonban a jelen bevezetőben nem lehet célunk: csupán egy újabb lehetséges forrásra szeretnénk volna felhívni a figyelmet.

Összefoglalva, megállapítható tehát, hogy a motívumok útja az ókori újkomédiától kezdve jól nyomon követhető Petrarcan, Salutatin, Poggión, Beroaldón és Erasmuson át egészen Agrippáig. Itt jegyezzük meg, hogy Agrippával korántsem ért véget a sor, hiszen később még számos hasonló munka jelent meg akár majdnem azonos címmel is: pl. Nathanael Biggs: ON THE VANITY OF THE CRAFT OF PHYSICK (London, 1651) című

munkája, illetve Gideon Harvey CONCLAVE OF PHYSICIANS... (London, 1683) című röpirata vagy éppen Georg Paul Hönn BETRÜGS-LEXICON (Coburg, 1721) című könyvének megfelelő fejezete (7–11. o.).

De nemcsak az Agrippa-szöveg egyes elemei, toposzai tekinthetnek vissza hosszú előtörténetre, hanem maga a téma, nevezetesen az orvosok szidalmazásának témája is. Nem csupán – az Arca-gathushéhoz hasonló – anekdoták vagy a római orvosok társadalmi helyzetéről szóló tudósítások, de a római tudományos és filozófiai irodalom, sőt a szép irodalom több szöveghelye is tanúsítja, hogy az orvosok szapulása közkedvelt foglalatosság lehetett Rómában – s nem volt ez másként görög földön sem. (Természetesen ez csak az érem egyik oldala volt, hiszen az orvostudomány dicséretére is akad elegendő példa.) Az orvosokon való gúnyolódás divatja azonban nem ért véget az ókorral, Agrippa idején, a XVI. században éppoly népszerűségnek örvendett, mint kétezer évvel korábban: epigrammák és komédiák sorában tűnik föl a kártékony, szélhámos és tudatlan orvos alakja, Boccacciótól Shakespeare-en át Molière-ig – és tovább. A téma a tudományos és irodalmi szövegek mellett az ókortól kezdve megjelent – mint már utaltunk rá – a szónoklattani irodalomban is: mégpedig a declamatio műfaján belül. Ez a retorikai genre azonban a császárkor elejére részint irodalmi, részint s inkább iskolai műfajjá vált. A későbbiekben diákok s felnöttek egyaránt a hagyományos – főképpen Quintilianus, illetve az idősebb Seneca által összegyűjtött – példákön tanulták a retorika mesterségét, s ennek folyamatossága nemcsak a latin kultúrájú Nyugaton, hanem Bizáncban is nyomon követhető. Egyebek közt tehát az orvosellenes declamatiók is iskolai-irodalmi céllal (a kettő ekkoriban nehezen választható szét) íródtak, vagyis

tartalmukat elvileg nem kellett komolyan venni. Ám ebben az esetben mi ad magyarázatot az Agrippa szatírái által keltett s az író t heves védekezésre késztető felháborodásra?

A kérdésre többféle válasz is adható: a számomra legkézenfekvőbb magyarázat az egyetemek, vagyis a tudományos testületek korabeli megerősödésében leltet meg. Az egyetemek mint az ócsárolt disciplinák szakmai képviselői – effélék a XIII. századig nem szakmai, hanem legfőljebb városi szinten léteztek – nem tűrheték létalapjuk kétségbevonását, hiszen – ahogy Moldova György írja –, *„egy hivatal mindent elismerhet, kivéve azt, hogy fölösleges”*. Nem véletlen, hogy nem az egyházi vagy világi hatóságok tiltották be Agrip-

pának ezt a művét, hanem a Sorbonne és a Löweni Egyetem, sőt ők voltak azok is, akik magát a szerzőt is megpróbálták tönkretenni. A másik magyarázat Agrippa tudományos „helyzete” lehetett. Jóllehet Agrippa magát orvosnak vallotta, végzettségét soha nem tudta bizonyítani, sőt a modern kutatás sem járt ez irányban sikerrel. (Céhenkivüliségére utal maga az itt tárgyalt orvosszatíra szövege is.) Valószínű hát, hogy a kívülállóval szemben sokkal agresszívebben viselkedtek a szakmai testületek, mintsem az egyébként indokolt lett volna. Az is valószínű továbbá, hogy a helyi (antwerpeni) céhbeli orvosok és Agrippa korábbi csatározásai is szerepet játszottak a mű elutasításában – és megírásában egyaránt.

Henricus Cornelius Agrippa von Nettesheim

SZATÍRA AZ ORVOSOKRÓL

Részlet

LXXXIII. fejezet. Az orvosi gyakorlat

Magyar László András fordítása

Egyébiránt a gyógyítás teljes gyakorlata sem egyéb alapokra, mint csalóka tapasztalatokra épül, s a betegek tehetetlen hiszékenységből merítve erejét, nem kevesebb rosszat tesz, mint jót, úgyhogy többnyire, azaz majdnem mindig, nagyobb veszélyt jelent az orvos és az orvostudomány, mint maga a betegség. Ezt még e mesterség legkiválóbbjai is becsülettel megvallották, például Hippokratész, aki kimondta, hogy az orvoslás mestersége bonyolult, tapasztalata pedig csalóka, vagy Avicenna, aki beismerte, hogy a bízalom, amit a beteg orvosa és az orvostudomány iránt érez, gyakran többet ér, mint az orvostudomány maga az orvossal egyetemben. Vagy Galénosz, aki szerint nehezen található olyan orvosság, amely általában hasznos, ugyanakkor viszont ne ártana valamilyen szempontból. Egy másik orvos pedig arra hívta föl a figyelmet, hogy az orvostudomány ugyan csodálatos egy dolog, mint minden egyéb, ami szabályokból és mesterségbeli fogásokból áll, az orvosi gyakorlat azonban tisztán szerencse dolga.

Jöjjenek csak tehát a szerencsés betegek, bízzanak csak a veszélyes kísérletezésben és a véletlenben, de – mint Plinius mondja – olyan édességes a reménység, amely magunkkal kapcsolatban tölt el bennünket, hogy bárkiben azonnal megbízunk, aki csak orvosnak vallja magát, márpedig ennél nincs hazugság veszedelmesebb. Éppen ezért az ilyen orvos többnyire ott kereskedik, ahol halál fenyeget, sőt gyakran éppen azt hiszik a legjobb orvosnak, akit cinkosa, a véle összejátszó gyógyszerész ajánl, az a gyógyszerész, akinek még utolsó szolgálja is titkon le van fizetve. Ők később kerítőnként közreműködve, a nyomorult betegnél a doktort egekig magasztalják: de hát nagybecsű is az az orvos, akit joggatlanul hordott pompázatos ruhája és sűrű virágminitás, csipkés kézelője ajánl, s akinek távoli hazája vagy hosszas tanulmányútja avagy éppenséggel más vallása (a legjobb, ha kitért vagy zsidó) s csalásra tökéletesen alkalmas szemtelen ábrázata, továbbá nagy hatású gyógyszerekről való folyamatos és rendületlen hazudozása biztosít tekintélyt, hírnevet s hitelt, s akiről csökönyös fontoskodása, a szájából ömlő göröggyanús vagy barbár szavak tömege, továbbá annak alapján alkotnak véleményt, hogy folyvást szakmájának nagy neveivel dobálódzik, s aki ekképpen fölszerelve, ólomnál is súlyosabb tekintéllyel, ám szinte harcoshoz méltó vakmerőséggel, a következő, képmutató módon kezd az orvosi gyakorlathoz:

Először is megszemléli a beteget, majd vizeletet ellenőriz, érverést mér, nyelvet szemlél, hasat tapint, széket vizsgál, meg óhajtja ismerni a táplálkozási szokásokat, s még magánabb ügyekbe is belekérdez, közben, úgy téve, mintha az elemeket fontolgatná, vagy a beteg nedveit tenné éppen mérlegre, fantasztikus meséket hablatyol össze. Végül hihetetlen nagyképűséggel előírja a gyógymódot: Fogyasszon a beteg nyeletet, vágasson eret, kapjon beöntést, hüvelykúpot, masszázst, borogatást, szopogatóspilulát, rágni való orvosságot, öblögetőszert, pakolást, füstölést, befőttest, szirupot, pálinkát, terjéket, ha pedig a betegség enyhébbecske, s a beteg pedig finomabbacska, tréfákat is kitalál mindemellé, majd mindent, ami csak szerinte a kisasszonyoknak és a nőies férfiaknak kedves lehet és örömeire szolgálhat, nagy komolyan előír: hol fölfüggesztett, pihepuha függőágy vagy tálba cseppegetett forrásvíz segítségével altat, hol masszázssal, dögönyözéssel, köpölygel gyöngíti a betegséget, máskor fürdővel, gőzzel, különleges ételekkel s utaztatással hozza rendbe az elgyöngült beteget.

Hogy azonban nagy becsben tartsák, sőt csodálják, órára pontosan osztatja be a fizikai tevékenységeket és a pihenőidőt, statisztikai napló alapján adagoltatja a gyógyitalokat, sőt a patikus fölött is gyakorolja hatalmát, és mindenki színe előtt méreti ki az orvosságokat, úgy téve, mintha ő tudná csak kiválasztani a megfelelő gyógyanyagot, noha gyakran a koholtat sem tudja a valóditól megkülönböztetni, ami pedig a gyógyszer magát illeti, a nevéen túl az égvilágon semmit nem tud róla. Ha pedig a beteg gazdag vagy tekintélyes, minél nagyobb nyereséget vagy hírnevet remél, annál jobban megnyújtja a betegséget, s legföljebb apránként segít rajta, még akkor is, ha egyébként egyetlen orvossággal véget vethetne a kórnak, sőt nemritkán gyógyszerével gerjesztve a bajt, mielőtt meggyógyítaná, életveszedelembe sodorja páciensét, hisz így majd arról prédikálhat, hogy lám, szörnyen súlyos és veszélyes kórságtól szabadította meg őt. Valahányszor komolyabb bajjal küzdő beteg kerül a karmai közé, s netán fölismeri, hogy veszélyes és kétes kimenetelű a betegség, rögtön kész haditervvel támad neki, vészjósló arccal szabja meg a követendő életmódot, előír mindent, ami szokatlan, s megtilt minden megszokottat, javallja mindazt, ami káros, kiátkozza, ami hasznos lenne, halállal fenyegetőzik, étellel kecsgetet, és nagy honoráriumot követel. Ha nem tudja eldönteni, mit hozzon a holnap, konzíliumot hívat össze, s társat rendel maga mellé,

hogy gyógyítás közben és abban a nem ritka esetben, ha megöli betegét, nagyobb biztonságban legyen, illetve avégett, nehogy a később érkezett kolléga, egyedül gyógyítván meg a páciens, a dicsőséget és a hírnevet – a haszonról nem is beszélve – elragadja előle. Ha viszont a betegnek valami baja esnék, vagy ha minden várakozás ellenére a nagy tudatlanságnak köszönhetően elpusztulna szegény, sűrű, náthás takonyfolyásra vagy valami hasonló váratlan mellékkörülményre hivatkozva egyértelműen gyógyíthatatlan esetnek kiáltja ki az illetőt. Keményen megrója az engedetlen beteget meg a hanyag ápolószemélyzetet, kollégáit vádolja, vagy épp a patikusra hártja a felelőséget, így éri el, hogy ne létezzék egyéb, csupán saját hibájából elpatkolt, illetve csupán az orvos segítségével meggyógyult beteg.

Hogy pedig az orvosok többnyire semmirekellők, arra önmaguk lesznek a tanúk! Fő kerítőjük, Petrus Aponensis szerint ugyanis az orvostudomány Marsnak szentelt mesterség, márpedig a Mars a bolygók leggyűlöletesebbike, s közismert róla, hogy a hálátlanság, viszály, mindenfajta elégedetlenség és rosszindulat kútfeje. Ezek szerint hát az orvosok többsége is erkölcstelen, részint mert a Mars és a Skorpió befolyásolja őket, részint – mint Petrus mondta volt – mert hitvány s terméketlen tőről fakad valamennyi. Nagyképűek és szemtelenek viszont azért lesznek, mert igen nagyra tartják magukat. Erre a következtetésre Aponensis talán Aesculapius példája nyomán jutott, akiről azt mesélték a régiek, hogy Jupiter agyából születve s a Nap segítségével a Földre kerülve találta föl az orvostudományt. Celsus szerint azonban Aesculapius eredetileg ember volt, csak később az istenek soraikba fogadták. Sokan mások azt beszélik viszont, hogy egy Korónisz nevű csinos nőcske szülte kurvázkodása gyümölcsképpen, akivel Apollón templomának papjai gyakran paráználkodtak, s e papok találták ki utóbb róla, hogy isten fia. Valamennyi forrás egyöntetű állítása szerint azonban ez az istenség oly bűnös volt, hogy Jupiter villámai kellettek megregulázásához, amiről Lactantius Constantinus császárnak a következőképpen írt: „*Aesculapius, Apollón szégyenteljes körülmények közt született sarja ugyan mi egyébbel érdemelte ki az isteni dicsőséget, mint avval, hogy Hippolitoszt meggyógyította? Legföljebb halála volt előkelőnek nevezhető, hiszen maga az istenség méltatta villámcsapására*” – mondja ő.

De valóban így van – az orvosok minden ember közül a legbűnösebbek, a legszéthúzóbbak, a legkorruptabbak, a leghazugabbak. Egy sem akad köztük, aki a másikkal egyetértene, hiszen egy orvost se találni, aki a kollégája által fölirt gyógyszert anélkül elfogadná, hogy ne venne el belőle, ne tenne hozzá vagy épp ne változtatna rajta valamit, sőt nekiesik, és tépi-marja egyik a másikat, nehogy amannál alábbvaló orvosnak tűnjék, ha nem szapulja eléggé a kolléga még legjobb tanácsát is, vagy ha e tanácsokhoz – amelyekből amúgy is a kelletténél több akad – nem teszi hozzá a magáét. Végül innen eredt a szófordulat, „orvosi irigység és viszály”. Mert amit az egyik helyesel, a másik azon csak röhög. Az orvosok esetében semmi sem biztos: ígéreteik mind röpke tréfák vagy üres hazugságok. A nép, ha azt akarja jelezni, hogy valaki különösen hazug, ezért mondja: „úgy hazudsz, mint egy orvos”. Eszük állandóan akörül forog, hogy olyan új dolgokat süssenek ki, amelyek segítségével a régiek helyes tetteit semmibe vehetik és lenézhetik. Másrészt, ami keveset tudnak, azt meg eltitkolják, vagy nem hajlandók kimutatni, mintha a tudomány tekintélye követelné meg, hogy senkivel meg ne osszák tudásukat, ám míg a magukét irigylik, mások javait nem szánják: tőlünk ugyanis még életünket is kicsalják.

Ezenfölül általában babonások, pofátlanok, lelkiismeretlenek, gőgösek, kapzsiak, kiknek – amíg a fájdalom tart – ki nem fogy ajkáról az újabb és újabb „javallat”, már-

pedig ha úgy ítélik, hogy hasznot húzhatnak belőle, kimódolják, hogy még az egészséges szerv is fájjon. Olvashatunk erről annál a – „kerítő” nevezetű Petrus Aponensis-nél is, aki Bolognában orvoskodván, akkora pénzsóvárságról és orcátlanságról tett tanúbizonyságot, hogy mikor a városon kívülre hívták egy beteghez, nem kevesebb, mint ötven aranyat fizettetett magának naponta, mikor pedig egyszer Honoriushoz, az akkori pápához rendelték, tőle naponként négyszáz arany honoráriumot csikart ki. De hát Pindarus szerint Aesculapiust, az orvostudomány atyját is méltán csapta villámával agyon Jupiter kapzsisága miatt, hiszen orvosi tudományát ártó módon és a köz kárára gyakorolta. Ha viszont valamilyen véletlen folytán egy szerencsés beteg mégis megszabadul a karmaik közül, túrhetetlen öntömjénezésbe kezdenek, nem szűnnek harsogni, mekkora dicsőség ilyen óriási csodát végbevinni, a halottaiból föltámasztott Lázárt emlegetik, s azt, hogy a beteg él, csupán a saját kontójukra írják, bizonygatják, hogy a gyógyulás kizárólag nékik köszönhető, állandóan dicsekszenek vele, miként hozták vissza páciensüket a túlvilágról (maguknak tulajdonítva, ami csak Istent illeti). Nincs az a pénz – hangoztatják –, amivel mindez megfizethető.

Nem egy közülük úgy felpöffeszkedik, hogy istenként tisztelteti vagy épp Jupiternek kereszteli magát, ahogy például Menekratész, a szürakuszai orvos tette, aki állítólag a következő szavakat írta Agészilaosz spártai királynak: „*Menekratész Jupiter Agészilaosz királynak jó egészséget kíván.*” Agészilaosz pedig, ostobaságán gúnyolódva, így válaszolt neki: „*Agészilaosz Menekratésznek gyógyulást kíván.*”

Akkor meg, ha valamelyik szerencsétlen beteg az orvosok keze közt kileheli lelkét – ami meglehetősen gyakran megesik –, a szervezet gyöngeségét, a kór rosszindulatú mivoltát s a beteg engedetlenségét hibáztatják, s azt mondogatják, hogy sajnos csupán a tudomány határain túl található az őrjöngő természet eme titkának – mármint a betegségnek – orvossága, továbbá hogy ők csak orvosok, nem istenek, a gyógyítható eseten tudnak ugyan segíteni, de haldoklókat föltámasztani még ők sem képesek, meg hogy semmit nem mulasztottak el a beteg érdekében, amit a tapasztalat előír – szóval efféle szavakkal nagyképűsködnek még a kedvezőtlen kimenetelű esetekben is. Még a természetes halálért is a mértéktelenséget okolják, s rögtön követelik a honoráriumot, jóllehet éppen az ő orvosságaiba pusztult bele az illető, aki egyébként nélkülük tán életben maradt volna.

Megfosztják a beteget becsületétől, pénzétől, egészségétől és életétől egyaránt, s nyugodt lelkiismerettel ölnek, hiszen – mint Szókratész mondja – az orvosi műhibák fedezője a föld: a halottak birodalmából pedig egyébként sincs visszatérés, még kevésbé járhat hát vissza az, akit az orvosok keze, szava és ártó orvossága tett beteggé, szedett rá s küldött idő előtt az alvilágba avégett, nehogy elrabolt életét s vagyonát valaha is visszaperelhesse tőlük.

Az orvosok továbbá többnyire fertőzőek, s az állandóan babrált vizelettől és szartól bűzösek, húgy- és kakaszagúak, sőt még maguknál a bábáknál is mocskosabbak. Minden érzékszervük elkorcsosul, hiszen szemükkel mindenféle obszcén és undorító dolgot nézegetnek, fülükkel és orrukkal egyaránt a betegek bőfögését, gyomorkorgását, fertőző lihegését, fingját és durrantásait hallgatják és szimatolják, ajkuk, nyelvük setét és halálos mérgeket kóstolgat, kezük széketet gyúr, s abban turkál, ami a klistély nyomán kijön, fantáziájukat éjjel-nappal pácienseik szörnyű képe és árnya foglalkoztatja, lelkiismeretüket a számtalan elkövetett gyilkosság mardossa, végül pedig minden figyelmük, szavuk, gondolatuk, véleményük, egész szellemük és tehetségük csupán-csak gyászos, borzalmas, fertelmes, szörnyű halál- és betegségfajták körül forog, gyá-

korlati tevékenységük pedig teljes egészében bűzös vagy gusztustalan helyeken folyik, s hitvány kúrákból, undorító mesterkedésekből áll: kereset reményében állandóan a betegek bilijeit, árnyékszékéi és pöcegödrei körül sündörögnek, s mint a búbosbanka, ez a mocskos madár, emberi szarból építik fészkeiket. Vagy nem látjátok-e őket nap mint nap, amint összekulcsolt kézzel, sárfoltos parasztköpenyben, zavart vagy sápadt arccal folyvást a várost járják, és gyors léptekkel, hitvány hasznocska reményében egyik patikából a másikba rohángásznak, kunyorálva és koldulva, nincs-e, csókolom, valahol vizsgálni való vizelet vagy szarral telt serbli, s mint a csuklyás keselyűk a dögöt, úgy éheznek mindenkinél inkább az ürüléket, amit állítólag Hippokratész meg is szokott volt kóstolni, hogy az iz alapján a betegség természetéről könnyebben ítélhessen. Többen Aesculapiusról is terjesztik ezt, akit Arisztophanész éppen ezért hív „szkatophagosz”-nak: így azokat nevezik ugyanis, akik ürülékkel táplálkoznak. Ez a név később ráragadt minden orvosra, ezért szoktuk hát őket szkatophagoinak, illetve szkatoman-tesznek, azaz szarevőknek és szarológusoknak hívni. Továbbá ezért szkatomantia, oromantia, drümimantia annak az előrejelzésnek vagy jóslatnak a neve is, amit az orvosok széklet-, illetve vizeletvizsgálat alapján készítenek. Ez az oka annak is, hogy az ilyen gyakorló orvosokat számos nép valaha megvetendőknak tartotta, mégpedig olyannyira, hogy – mint Seneca elbeszéli – náluk orvoshoz fordulni még szükség esetén is súlyos szégyennek számított. Még manapság is számos nép ugyanígy kizárja a közös étkezésekből és a lakomákból az orvost, épp mint a bábát vagy a hóhért, másutt meg csak külön erre a célra készült tányérból és pohárból ehetnek-ihatnak. Így hát csak dühöngeni lehet némely herceg azon elítélendő szokása fölött, hogy ezeket a járványterjesztő embereket nem csupán a hálószobájába engedi be reggelente, hanem ezt a betegekkel való mindennapos találkozók miatt örökösen kórokozó páráktól fertőzött népséget még az asztalához is odaereszti, hogy azután a doktor, ha már bejutott, étkezés közben, a fogások és poharazgatás közepett, szarról, húgyról, veritékről, nyálról, hányásról és havibajról értekezzenek, epilepsiát, leprát, fekélyeket, rühöt és pestist emleghessen, s az egész – egyébként válogatott fogásokból álló – remek lakomából szennyes szöveggel egy csapásra hányadékot kavarjon.

Ha pedig kedvetek tartja, eresszétek az orvost kulturált társaságba: nem lesz nála időtlenebb és otrombább. Talán részint azért, mert az orvosi tudománynak semmi köze az erényhez és a jó erkölcsöz (mint kerítőjük hangoztatta), részint pedig azért, mert (mint azt ugyanő mondta volt) a jó orvosnak természettől fogva erkölcstelennek kell lennie, s jól tudjuk, hogy több államban is dekrétumok és határozatok tiltották az orvosoknak a tanácsban való részvételét, illetve tisztségviselését, s talán nem is azért, mert éppenséggel bárgyúak, könnyelműek, megbízhatatlanok lennének, hanem azért, mert mindig piszkosak s a betegek meg a különféle váladékok állandó fogdosásától annyira fertőzőek, hogy nemcsak a közelükbe merészkedő embereket, hanem még az ülőhelyüket is beszennyezik, sőt még a márványt is megfertőzik, amint azt az egyszerű orvosról Lucillus eredetileg görög, utóbb Ausonius által latinra fordított epigrammájában oly mutatósan megfogalmazta:

*„Jupiter arcmását Alkón doktor tapogatta.
Márványt is fertőz, lám, az az orvosi kéz!
Mára a régi helyét szobrunk elhagyta: kivitték
s elkülönítették, jöllehet isteni kő!”*

Mikor pedig „orvosi konzíliumba” gyűlnek, megvizsgálják, mit pipilt s kakilt aznap éjjel a beteg, és spártai ephorosok gyanánt életről-halálról hirdetnek ítéletet. Csodálatos, ugyanakkor kétségbeejtő, hogy kakaskodnak nyomorúságos viták közepett – soha nincsenek ketten sem azonos véleményen – a beteg ágya körül, mintha nem is gyógyítás, hanem disputa végett gyülekeztek volna össze, s mintha a betegnek, akinek még a mindennapi beszéd is terhére esik, szónoklatukra, nem pedig segítségükre lenne szüksége. (Menandrosz eredetileg görög, s latinul a következőképpen hangzó versikéje szerint: „A fecsegő orvos dupla baj a betegnek.”) S miután skolasztikus módon, tudásuk fitogtatása végett néhány aforizmát rántanak elő – minden alkalomra ugyanazt a kettőt tartják raktáron –, majd Hippokratészre, Galénoszra, Avicennára, Rhazesre, Averroesre, a Kerítőre és a többi istenükre hivatkoznak (kiknek neveiből és könyvcímeiből meglehetősen fölkészültek, avégett, hogy az együgyű embereknél hiteltre leljenek, illetve hogy tudományukkal elkápráztassák őket), s miután egy darabig komolyan, ám döntetlen eredménnyel elvitatkoztak az okokról, a tünetekről, a hatásokról, a föladatokról, a kritikus napokról, végül hívős tartózkodással átsiklanak az alkalmazandó gyógyszer kérdésén – pedig épp ennek kellett volna lennie az egész műsor lényegének! Azért tesznek így, mert irigységük kölcsönös, tehát a saját „csodaszert” – ez a terminusuk – egyik sem hajlandó vetélytársának elárulni, mintha mindazt elvesztenék, amit mással is megosztanak! Legutoljára tehát, elbátortalanodva, szokásos módszerükhöz folyamodnak, s úgy térnek vissza az empiriához, mint valami szent horgonyhoz, mert „ha a ráció nem segít, majd segít a vakmerőség”, s azt mondják, helyesebb egy kétséges kimenetelű gyógymódot kipróbálni, mint semmilyen: Ha kevésbé irgalmasak, vagy – mint a SIRÁK KÖNYVE (cap.10.11.) is mondja – „*a hosszú betegség kimerítette*” őket, egyszerűen faképnél hagyják a beteget, mondván, hogy a reménytelen esetek kezelését Hippokratész is tiltotta, ha viszont kissé irgalmasabb lelkek, a betegséget az istenek valamelyikére kenik, vagy pedig a végső orvosságot írják föl, ami a következőképpen fest: „*Végy egy darab közjegyzőt, hét darab tanút, adj hozzá egy darab papot vízzel és olajjal s annyi áldással, amennyi kell, s mindezekkel jól töltsd meg a házad, mert hamarosan megdöglesz.*” Rhazes, nyilván tisztában lévén mind a betegek együgyű hiszékenységgel, mind pedig az orvosok tudatlan acsarkodásával, nem ok nélkül ajánlotta tanácsként aforizmáiban mindkettejüknek, betegnek s orvosnak egyaránt, hogy ki-ki csak egyetlen orvost válasszon, hiszen – mint mondta – egynek a tévedése nem okoz nagy bajt, akkor is meggyógyulhatsz ugyanis, ha egyetlen orvos gyógyít, ha viszont több orvoshoz fordulsz, egyszerre több melléfogásnak iszod meg a levét. – Ez tehát Rhazes véleménye.

Rhazes igazságát tanúsítja a következő antik sírfelirat is: „*Orvostúladagolásban pusztultam el*”, vagy a görög mondás: „*Sok vizitnek halál a vége.*” E bölcsesség bizonyítéka a már haldokló Hadrianus császár mondása is: „*Sok orvos uralkodót győz.*” Nincs tehát az élet és az egészség megőrzése szempontjából hasznosabb tanács, mint ez: „*Kerüld az orvost!*” A testi egészséget ugyanis Istenre kell bízunk, nem orvosokra, hiszen éppen azért rója meg Isten prófétája Asa királyt, mert betegségében nem Istenhez fordult, hanem az orvostudományban bízott, mivel aki rájuk bízta magát, az tanácsaik alapján meg nem gyógyul, nincs ugyanis nyomorúságosabb élet, mint amit az ő segítségükben bízva tenget a beteg. Mert jól van, legyen, ismerjék az orvosok – bár ismernék! – az elemek, gyökerek, füvek, virágok, gyümölcsök, magvak, sőt az állatok és az ásványok meg valahány anyateremtő szülte dolog minden erejét és hatását, mindezeknek egyesített erejével sem képesek mindig – nemhogy halhatatlanná tenni – hanem ami

ehhez képest semmiség, akármelyik enyhe kórságból kigyógyítani a beteget. Jaj hány-szor okozott csalódást az orvosság, amelynek használnia kellett volna, s hány-szor nem váltotta ki a hatást, amit ki kellett volna váltania, hány-szor tér vissza a beteg, hogy ismételjék meg a kezelést, s hogy végül annyi kínlódás és költség után ott helyben, vagy valamivel később, gyakran az orvos szeme láttára, bekövetkezzék a halál.

Halasi Zoltán

KÖLTÖZŐ VÍZ

(Kettős tó)

1

Tavasszal? Zöldesszürke,
 hüvöskés borzolat.
 A szélső sort nyaldossa
 s a makadámutat.
 Kőhid, fahíd közt nem több,
 csúzlilövésnyi táv;
 már-már provanszi flóra,
 zöld felhám, mész, alább
 felénk szögellő horpadt
 homokdomb homloka
 szeg átmeneti arcot,
 mely megkettőzi a
 fellebbe bűjt kacsák és
 záporként landoló
 libák szórvány fehérét.
 Part nincs, elfújható
 álla alá taréjos utcánk
 gyűrődik, sárdamaszt...
 Valami úgy tesz, mint ami
 csak telik, s nem fogyaszt.

2

Kósza légáram- emlék
 hörpölne – nincs miből.
 Víz helyén füst- és zsírszag,
 alatta nyári bőr.
 Azon tippanmaradvány,

elfekvő, sófehér
gyökérfürt, rögcsimbókja
reá alvadva, vér.
Föld-arc: merő hasíték,
leveles repedés,
csupa moztatlan szájrés
és szárazságnyelés.
Égig begombolt csöndben
kis meztelen neszek,
hő hátán eres-hártyás
kobaltkék szárny rezeg.
Ki szemlél? Mi a szemlélt?
Inaktív rondaság.
A béka lelke nézi
felfúvódott hasát.

*

(Kő- és fahíd közt nem több,
csúzlilövésnyi táv,
kiterjedünk és elfogyunk,
de van-e nincs tovább?)

Ez voltál, ez leszel majd,
hol leejt, hol meg őriz
ölelkező szelek
szeszélye – költöző víz.)

MÁJÁ

Már mióta figyelem. Mióta te.
Azt, amit én látok. Azt fested-e.
Zöld tükör. Tört tükör. Álmodtalak?
Átkelsz. Átfodrozol. Átszűr az agy.
Visszádat futtatod. Lány karmazsin.
Ujjamon átcsobog. Hátrál a szín.
Szín, összehullámzó, mögül ragyogsz.
Síkon átlobbanó fény-visszakozz.
Híjaid tűhegye köztes időnk.
Léted eloszlás-minta. Megönt
mindenkit, engem is tűz-pillanat;
pigmentrohamod, káprázat-anyag.

Nagy Gábor

PÓKHÁLÓ-VERS

A fenyő tenyerén nyújtotta tűjét,
apró lábaival ragadta meg
s befűzte fonalát, a zöld erű kék
megcsillant hátán, gömbölyű smaragd:

mintha az ég zuhant volna a napba,
amikor Tejút-hágcsóján a pók
lesietett, s pár villám-mozdulatba
foglalva könnyed világnézetét,

a puszta térbe varázsolta a
tökéletes harmóniát. Középen
ült, lebegő buddha, régóta már,
mikor egy légcsavar forgószelében

megrebbentek hálója szálai.
Másodsorra tudta csak elrabolni
a méreg sárgájával csíkozott
kampós lábú szitakötő. A holdnyi

mécs lángjában felfénylett még a gyanta-
csepp a szálakon és, mint a kihűlt
emlékezet karácsonyi kacatja,
az otffeledt kör üres közepe.

VERSFORDÍTÁS-PÁLYÁZAT

William Wordsworth

CSALOGÁNY

Ó, Csalogány! Te Lény, kinek
Jól tudom, lángol a szived –
Hangjegyenként átjár ez a
Viharos, vad harmónia!

Talán a boristen talált
Számodra Bálint-napi párt;
Megvetően gúnyol dalod
Árnyat, csendes Éjt, harmatot,
Boldogságot, Szerelmeket:
Mind e ligetben szendereg.

Elhallgattam ma: a galamb
Mesélt – milyen meghitt e hang!
S bár eltemetkezett a fák
Közé, a szellő rátalált;
És csak turbékolt szüntelen,
Eltűnődve, szerelmesen,
És csendes összhang szólt e dalban,
Áradó, tántoríthatatlan
Belső derű, mély bizalom;
Ez volt a Dal, az én Dalom!

A KAKUKKHOZ

Ujjongtam, hallván hangodat,
Víg jövevény, a trillád!
Kakukk! Madárnak hívjalak,
Vagy vándor Hang vagy inkább?

A fűben fekve hallgatom
Szüntelen dalodat:
Egymás után zeng dombra domb,
Ahogy körbe halad.

Napfényről, virágról mesét
Nekem senki se mond,
Völgyemben tiéd a beszéd
Ájult óráimon.

Üdvöz légy, Tavasz Kedvese,
Háromszor is, habár
Láthatatlan Hang vagy, mese
Nekem és nem madár.

Az a Kiáltás vagy nekem,
Most is épp, ami régen;
Kapkodtam iskolás-fejem:
Hol vagy? Fán? Bokron? Égen?

És bejártam utánad én
Erdőt, tisztásokat;
Maradtál szerelem, remény:
Soha nem láttalak.

S most téged hallgatlak, Kakukk,
Míg fekszem a mezőn;
Hallgatlak és eszembe jut
Régi arany-időm.

A föld, hol rójuk útjaink,
Immár eloldozott,
Légi tündérvilág megint;
Legméltóbb otthonod.

Philip Larkin

A LEGJOBB TÁRSASÁG

Gyerekként azt hittem, a
Magány olyasmi, amit
Nem kell keresni soha.
Mindenki birtoka, mint
A csupaszság, kéznél levő
És semleges, se rossz, se jó,
Bőséges és nyilvánvaló
És gond nélkül megérthető.

Aztán hús után hirtelen
Messzebb került, s jobban kívántam,
Bár nemkívánatos, hiszen
Ami vagyunk, az tényre váltva
Számít, csak kifejezve más
Emberek viszonyrendszerében
Értelmezhető, máskülönben
Kompenzáló önámítás.

A társaság kellemesebb!
Megajándékozni, szeretni
Nem tudsz, csak egy másik felet,
Jó szomszéd egyházkerületnyi

Nép között jó csak – röviden
Minden erényünk társadalmi;
Magány-hiány miatt dohogni
Erkölcstelen előnytelen.

Bezárkózom hát gonoszul.
A konvektor susog, talán
Eső lesz este, zúg a szél.
A vitathatatlan magány
Roppant tenyerére emel;
S mint egy tengeri anemóna
Vagy csiga, lassan kibomolva
Feltárukozik lényegem.

Geo Norge

LEHELETEK

Mélyeket lélegezzetek,
Lovak, kutyák és szamarak,
Tartsátok benn tovább e kéket:
Ha a földhöz keveredik,
Én szívom be utánatok.

Mert megjárta tüdőtöket,
Még jobb zamata lett az égnek.
Macskák, marhák, disznók, bikák,
Hallom, ahogy lüktetnek a
Lassú napok, állati éjek:
A Teremtő vére dobol.

S ha alvó ólak legelik
Az univerzális teret,
Jobban átérzem, hogy a föld
Gömbölyű s az élet örök.

Mondd hát, vér és lélek szerinti
Asszonyom, átjártak-e mélyen
A végtelen e gőzei?
Gyere, hadd csillapítsam a
Légszomjamat leheleteddel.

Imreh András fordításai

Laurent Stern

ÉRTELMEZÉS ÉS BESZÉDZÁRLAT

Már gyermekkorban megtanultuk az interpretációs tevékenység két válfaját: a felszíni és a mély interpretációt. Az elsőt az óvodában, a másodikat az utcasarkon. Az óvoda strébere tekintélytisztelést tanult; az utcasarok kis zsványja irreverenciát. Mindkettőre szükségünk van. Mielőtt ezt kifejteném, tennék egy előzetes megjegyzést.

Az értelmezésnek vagy az interpretációnak – a két szót itt azonos értelemben használom – sokféle tárgya lehet, de a tevékenység maga ugyanaz: ugyanazt csinálja a hivatásos vagy a műkedvelő lélekbúvár, az irodalmár vagy mondjuk a fizikus, amikor interpretál. A hangsúlyok persze lehetnek mások – a szépirodalomban például sokat számít, a fizikában viszont elhanyagolható a stílus; irodalmi szövegek esetében hivatkozni szoktunk a szerzőre, a természettudományban viszont a szerző személyének nincs jelentősége; másra irányul az alanyi költészet, mint a tényfeltáró irodalom értelmezőjének érdeklődése –, de ez nem változtat azon, hogy mindnyájan ugyanazt csináljuk, amikor interpretálunk.

1. A felszíni interpretáció

„Megértettél?” – kérdezi a felnőtt az óvodástól, aki így válaszol: „meg”. A kisgyermek persze nem tudna számot adni róla, mit ért azon, hogy megértette a felnőttet. Ezzel valószínűleg a legtöbben így vagyunk, kivéve talán azokat, akik ezzel a kérdéssel – hivatásos pszichológusként vagy filozófusként – hosszú éveken át foglalkoztak. A filozófiai szakirodalomban található válaszok túlnyomó többsége azonban még a szakmabeliek számára sem igazán meggyőző. A szakmán kívüliek körében pedig a megértés filozófiai magyarázata azért nem arat sikert, mert a magyarázat bonyolultabbnak látszik, mint amit magyaráznia kellene. Ebben van is valami. Ne bújunk tehát a szakki-fejzések mögé, hanem próbáljuk meg most – felnőtt fejjel – úgy megfogalmazni a beszámolót, hogy abból azt is megértsük, mi történt akkor, amikor gyermekkorunkban úgy hittük, értjük, amit a felnőtt mond.

Arra már nagyon korán rájöttünk, hogy azok a hang- és rövid szünet-sorozatok, melyeket a felnőttek szájából hallunk, és amelyeket eleinte csak utánózni igyekeztünk, a külvilág eseményeire utalnak. Amit a felnőtt mond, az arról szól, ami történik; s ugyanakkor, ami történik, fényt vet arra, amit a felnőtt mond. Minduntalan kis körben forogtunk, de az állandó ismétlés megtanított minket a szavak és a dolgok, az állítások és a tények összefüggésére. A beszéd a tényekre utal, a tények viszont a beszédet értelmezik. Amíg tényekről tudunk beszélni, addig nincs szükségünk az igazság fogalmára. Nagyon hamar szükségünk lett viszont a hamisság fogalmára, ám ezzel csak hosszabb edzés nyomán ismerkedtünk meg. Mások szerepét – mondjuk papást-mamást vagy doktorost – játszottunk, miközben pontosan tudtuk, hogy nem vagyunk szülők, nem vagyunk orvosok, röviden: nem vagyunk azok, akiknek szerepét éppen eljátszuk. Noha a játék és a valóság közötti határ vonal az óvodában nem olyan éles, mint később, és az óvadás néha tévedés áldozata, egészében véve mégis tudja, mikor játszik és mikor nem. „Játsszunk doktor bácsist és betegest!” vagy „csináljunk úgy,

mintha...” mondja a gyermek – s ezzel egyúttal meg is tanul különbséget tenni igaz és nem igaz között. Az óvoda megtanít bennünket arra, amit Vico az igaz és a tény, a *verum* és a *factum* konvertibilitásának nevezett. Az igazság fogalmára csak akkor lett szükségünk, amikor a hamisság fogalmával már alaposan megismerkedtünk. A hamisság fogalmával viszont csak fokónként ismerkedtünk meg.

Amikor valaki másnak – egy felnőttnek vagy egy másik gyereknek – a szerepét játszottuk, a játék közös megegyezésen alapult, senkit nem akartunk félrevezetni. Ez volt az első fok. A következő fokot akkor értük el, amikor megtanultuk, hogy a felnőtt vagy a másik gyermek néha a közös játékon kívül is mond olyasmit, amiről tudja, hogy nem úgy van. Hazudik. Noha ő is szerepet játszik, de nem játékból, hanem azért, hogy félrevezessen. De az is lehet – ez a harmadik fokozat –, hogy a felnőtt vagy a másik gyermek nem hazudik, és nem akar félrevezetni, hanem téved: amit mond, arról azt hiszi, hogy úgy van, ahogy mondja. Nem hazudik, hanem téved: hamis meggyőződése van. Az óvodában tehát megtanuljuk a hamisság fokozatait, és így jutunk el ahhoz, amit Davidson úgy fogalmazott meg, hogy a meggyőződés fogalmát – azt, hogy egy állítást igaznak tartunk – a hamis meggyőződés fogalmából vezettük le. A hamis meggyőződés fogalmára azért van szükségünk, hogy másnak olyan meggyőződést tulajdonítsunk, amely nem felel meg a valóságnak.

Amikor az óvodás megtanulta a „csináljunk úgy, mintha...”, a „hazudsz” és a „tévedsz” használatát, akkor megértette a hamisság fogalmát, sőt még arra is rájött, hogy ilyen szavakat csak kivételes esetekben használunk: olyankor, amikor nem tényekről van szó. Ugyanakkor tekintélytiszteletre is tanították: nem illik másnak azt mondani, hogy hazudik, ameddig szavait és tetteit szerepjátszásnak vagy tévedésnek is be lehet tudni. Sőt még akkor is jobb óvatosnak lenni, ha nem lehet tévedésről szó. A felnőttek és az idősebb gyerekek nagyon érzékenyek, és könnyen tettegességhez folyamodnak, ha hazugsággal vádolják őket. („Engem akarsz te meghazudtolni?!” – kérdezte a felháborodott nevelőnő. Ez a négy szó több megértésről tanúskodik, és több megértésre tanította zsenge korú növendékét, mint amennyit az interpretáció vaskos szakkönyveiből valaha is megtudhat.)

Ha az óvodás megtanulta a hamisság és a meggyőződés fogalmát, és megértette a tekintélytisztelet előnyeit, magasabb osztályba léphet: az óvoda tananyagát sikeresen elvégezte. Ezen a szinten két lehetőséget kell megkülönböztetnünk, ha meg akarjuk fogalmazni, mit jelent az, hogy az óvodás a felnőttet megértette. Vagy azt jelenti, hogy (i) ha a jelenlegi körülmények között a felnőtt helyében lenne, ugyanazt mondaná, amit a felnőtt mondott (ekkor a tények segítségével értelmezi a felnőtt beszédét, és ugyanakkor a felnőtt beszéde fényében érti a tényeket), vagy azt jelenti, hogy (ii) ha a jelenlegi körülmények között a felnőtt helyében lenne, nem ugyanazt mondaná, amit a felnőtt mondott (ekkor is a tények segítségével értelmezi a felnőtt beszédét, de nem a felnőtt beszéde fényében érti a tényeket, hanem a tények fényében hamisnak találja a felnőtt beszédét). A második esetben azt gondolja, hogy a felnőtt vagy hazudik, vagy téved. Az éles szemű olvasó persze észrevette, hogy a harmadik lehetőséget most nem említettem. Ez nem véletlen. Ha ugyanis az óvodás szerepjátszásnak tudja be a felnőtt beszédét – ha tehát azt gondolja, hogy a felnőtt csak úgy csinál, mintha a tényekről beszélne –, akkor nincs akadálya a felnőtt és az óvodás közötti egyetértésnek, ezt pedig ugyanúgy értelmezhetjük, mint az első lehetőséget: ha az óvodás a felnőtt helyében lenne, akkor ugyanazt mondaná, amit a felnőtt mondott.

Ám az óvoda tananyagának sikeres elsajátítása csak a kezdet: aki el akar igazodni

egy olyan világban, amelyben nem csak a tényektől függ, amit az emberek beszélnek, annak még be kell iratkoznia továbbképzésre. A továbbképzés színhelye az utcasarok, a játszótér vagy a vásárcsarnok. Itt tanulja meg az óvodás a mély interpretáció alapszabályait.

2. A mély interpretáció

A kisgyermek kérdez, a felnőtt – vagy egy másik gyerek – válaszol neki. A válasz azonban néha összeegyeztethetetlen a gyermek által ismert tényekkel. Vajon ilyenkor szerepet játszik a másik? Vagy téved? Esetleg hazudik? Olykor még ezek a feltevések sem segítenek. Mit kezdjen például a gyermek egy olyan válasszal, amely feltűnően összeegyeztethetetlen azzal, amit korábban – esetleg éppen a kérdésre most válaszoló személytől – a világról megtudott. A tények nem segítenek, hiszen a gyermek a felnőtt válasza fényében érti a tényeket. A gyermek interpretációs problémája akkor találna megoldást, ha tudná, melyik állítás tartalmát fogadhatja el ténynek. Az interpretációs probléma akkor is megoldódna, ha legalább azt mondhatná, hogy a két eset közül az egyikben a felnőtt vagy szerepet játszik, vagy téved, vagy hazudik. Részletezzük a gyermek problémáját: ha a felnőtt mindkét esetben komolyan és őszintén beszél, ha komolyságát és őszinteségét nem lehet szerepjátszásnak betudni, akkor biztos, hogy nem hazudik. Talán az egyik esetben téved? Lehetetlen! Hiszen legalább olyan jól ismeri a tényeket, mint a gyermek. Sőt: a gyermek ezeket a tényeket éppen a felnőttől tanulta meg. Hogyan lehetséges tehát, hogy mégis összeegyeztethetetlen meggyőződésekhez jutottak? Erre a kérdésre a gyermek nem tud válaszolni. Gondolatvilágából és szótárából még hiányzik az, ami itt segítene. Némán tanúskodik az ilyen élményekről, ameddig felnőttkorában a szó végre rendelkezésére áll: *önccsalás*. A másik néha *önccsalás* áldozata.

A gyermek némaságának súlyos következményei vannak. Gondoljuk csak meg: még azzal sem megyünk sokra, ha a szó a rendelkezésünkre áll. A felnőtteknek rendelkezésükre áll ugyan egy szó, de ez mit sem változtat azon, hogy az *önccsalás* fogalmáról nagyon zavaros elképzeléseik vannak. Persze könnyű másra azt mondani, hogy *önccsalás* áldozata, és könnyű a saját múltamra visszatekintve azt mondani, hogy *önccsalás* áldozata voltam. Ezzel csak azt bizonyítom, hogy megváltoztam, és más vagyok, mint aki egyszer voltam. De vajon van értelme azt kérdezni, hogy én magam a jelen pillanatban *önccsalás* áldozata vagyok-e? Értelmetlen lenne erre a kérdésre igennel válaszolni, hiszen az igenlő válasz önmagát cáfolná meg. Ebből azonban még nem következtethetünk az igenlő válasz tagadásának igazságára. Nem mondhatom, hogy most *önccsalás* áldozata vagyok, de ebből még nem következik, hogy most nem vagyok *önccsalás* áldozata.

Tudjuk vajon, miről beszélünk, amikor az *önccsalás* fogalmát használjuk? Amióta Hegel az ész cselének fogalmával lehetővé tette a mély interpretációt, a filozófia – legalábbis annak egyik ága, melyet manapság kontinentális európai filozófiának neveznek – és a humán tudományok nagy része valójában mély interpretációval foglalkozik. A mély interpretáció mesterei – Marx, Freud, Nietzsche és epigonjaik – gyarapították a szókincsünket. Az új szavakkal megtanítottak bennünket arra, hogyan lehet az *önccsalás*ról beszélni. A gyermekkori némaságot a leggátlástalanabb bőbeszédűség váltotta fel. De miután csak másról mondhatjuk, hogy *önccsalás* áldozata, tudjuk-e egyáltalán, miről beszélünk? Ezt az olvasónak magának kell eldöntenie. Egy biztos: jó társaságban fogja magát találni akkor is, ha igennel és akkor is, ha nemmel válaszol a kérdésre.

Aki úgy dönt, hogy az öncsalás fogalma üres, mert nem tudjuk, miről beszélünk, amikor az öncsalás fogalmát használjuk, annak rendelkezésére áll egy nagyon egyszerű kiút: öncsalás helyett beszélhet tévedésről, az öncsalás áldozatát tekintheti tévedés áldozatának. E szemszögből nézve az öncsalás mesterkélt problémának látszik. Aki azonban megkülönbözteti az öncsalást és a tévedést, az elsősorban az öncsalás elkerülhetőségére irányítja a figyelmünket. Ameddig a másik tévedése csak a tények hiányos ismeretére vagy az ismeretek hiányos értelmezésére vezethető vissza, addig feltelezhető, hogy egyetértene velünk, ha ismerné a tényeket, és birtokában lenne a tények helyes értelmezésének. Az öncsalás áldozata azonban jól tájékozott: ismeri a tényeket, és tudomása van arról is, hogyan kell helyesen értelmezni őket. Éppen azért hibáztatjuk, mert tájékozottsága hatástalan, amikor véleményét kialakítja: téves véleményének nincs kielégítő indoka. Nem hibáztathatjuk kőkori őseinket téves kozmológiai és teológiai meggyőződéseikért; kortársainkat azonban hibáztatjuk, ha a kőkori kozmológiából és teológiából merítik meggyőződéseiket.

3. Az önértelmezés és az interpretáció

Az önértelmezés – olyan különleges esetektől eltekintve, amelyre például az öncsalás fogalma felhívta a figyelmünket – döntő szerepet játszik a szavak és a tettek interpretációjában. Úgy értjük vagy értelmezzük a másik szavait és tetteit, mint ahogy ő önmagát értelmezi. Sőt a másik önértelmezését általában minden különös indoklás nélkül elfogadjuk. Ha úgy adódik, az általunk helyeselt értelmezéseket továbbadjuk másoknak, akik – ha az értelmezés az ő helyeslésükkel is találkozik – megint csak továbbadják másoknak. Indokolásra csak akkor van szükség, ha az értelmezéssel kapcsolatban kételyek merülnek fel, és ezeket el akarjuk oszlatni, vagy éppen hogy nem akarjuk eloszlanni őket, hanem a mellett akarunk érvelni, hogy az értelmezést el kell vetni. A legkedvezőbb az az eset, amikor valaki maga lehet szövegének értelmezője, mármint ha a szövege értelmezésre szorul. Aki az értelmezését elfogadhatónak tartja, az továbbadja másnak, aki – ha ő is elfogadhatónak tartja – megint csak továbbadja. Ebben az esetben a beszélőt önértelmezése tükrében értjük, és ez az, ami tovaterjed a kommunikációs lánc első szakaszában. Ebben a szakaszban a beszélő önértelmezése öröklődik, amikor más értelmezi a szövegét. Ezt tulajdonképpen nagyon természetesnek találjuk, hiszen nem az szorul magyarázatra, ha a beszélő tudja, mit akart mondani, hanem inkább az, ha nem tudja.

Az önértelmezés öröklődésének és ezzel az értelmezés első szakaszának azonban vége van, ha elfogadjuk ugyan az értelmezést, de nem tekintjük az elképzelhető legjobb értelmezésnek. Az öröklődött önértelmezésben ritkán kételkedünk, ám ha mégis, akkor tisztában kell lennünk a kétely alapjával. A kétely alapja általában az, amit a beszélő önértelmezésétől függetlenül tudunk vagy legalábbis tudni vélünk. Az interpretációban az az adu, amit tudni vélünk.

Ajánlatos azonban az óvatosság, ha az, amit tudni vélünk, összeegyeztethetetlen az öröklődött önértelmezéssel, ilyenkor ugyanis könnyen tévedhetünk. Ezért mielőtt értelmezési problémánk megoldásához igénybe vennénk a mély interpretációs elméleteket, fel kell hívnunk a figyelmet két tévedési lehetőségre. Lehet, hogy (i) a mi valóságáról alkotott elképzeléseink a tévesek: nem tudjuk, amit tudni vélünk, és a másik önértelmezése valójában összeegyeztethető a tényekkel. Az is lehet továbbá, hogy (ii) a másik önértelmezéséről alkotott elképzeléseink tévesek, például szó szerint értjük, ami a másik önértelmezésében ironia vagy csak szókép, komolyan vesszük, amit a má-

sik tréfából mondott, vagy megtörtént esemény leírásának gondoljuk, amit ő szórakoztató elbeszélésnek szánt. Csak a tévedési lehetőségek gondos kigyomlálása után számíthatunk a mély interpretációs elméletek segítségére.

A felszíni interpretáció abból indul ki, hogy mindenki, aki a körülményeket ismeri és értelmes, egyetért a beszélő vagy cselekvő szavainak, illetve tetteinek értelmezésében. Ezen alapul a felszíni interpretáció igénye az általános érvényűsége. Az értelmező és a beszélő közti egyetértés megfogalmazható kijelentő vagy feltételes módban. Kijelentő módban akkor lehet megfogalmazni, ha az értelmezéssel kapcsolatban nem merülnek fel lényeges különbségek az értelmező és a beszélő között: nagyjában összemérhető a szókincsük, lexikális tudásuk, képzettségük és élettapasztalatuk. Feltételes módra viszont akkor van szükség, ha az értelmező és a beszélő eltérő értelmezési képességgel rendelkezik. Ilyenkor ugyanis át kell hidalni a hiányosságokat ahhoz, hogy létrejöjjön az egyetértés – azaz abból kell kiindulni, ami a beszélő önértelmezése lenne, ha ugyanolyan értelmezési képességgel rendelkezne, mint az értelmezője. Ameddig az értelmező és a beszélő értelmezési képességét összemérhetőnek tartjuk, addig elvárjuk az értelmezőtől, hogy igyekezzen a beszélő szövegét annak önértelmezése fényében megérteni. Előfordulhat azonban, hogy az értelmező szerint a beszélő nem eléggé érti a saját szövegét. Ebben az esetben az értelmező úgy igyekszik a másikat megérteni, amint az önmagát megértené, ha az értelmező helyében lenne. Tegyük fel például, hogy a kisgyermek fájdalomról panaszkodik, s közben testének olyan pontjára mutat, ahol nem érezhető fájdalom. Nevelője próbálja a panaszt megérteni, s ezért – tapasztalata és tudása alapján – alternatív értelmezéseket ajánl a gyermeknek. Ha már az összes rendelkezésére álló lehetőséget kimerítette, de még mindig nem sikerült egyetértésre jutnia, akkor a vita voltaképpen nem ér véget, hanem vagy az történik, hogy az egyik fél kimerül, és feladja, vagy a nevelő lezárja a további beszélgetést, valami ilyesmit mondva: „Ha felnőtt leszel, akkor ezt úgy fogod érteni, ahogy én!” Már a gyerekszobában is tudtuk, hogy ez nem mindig van így. Arra gyanakodtunk, hogy a nevelő szövege mögött egy másik szöveg rejtőzik. Amit mondott, azt önértelmezésében így értette: „Akkor leszel majd felnőtt, ha ezt úgy fogod érteni, ahogy én!” Ideiglenesen mindkét szöveg lezárja a beszédet, bár a vita nem ért véget. Az ilyen helyzetet a továbbiakban beszédzárlatnak nevezem.

4. A beszédzárlat két verziója

A felszíni interpretáció normatív követelménye az, hogy a másikat úgy értelmezzük, ahogy ő önmagát értelmezi. A felnőtt és a gyermek – amennyire lehetett – igyekezett eleget tenni ennek a követelménynek. Miután a felnőtt nem tudott kijelentő módban a követelménynek megfelelni, kénytelen volt a tényekkel összeegyeztethető alternatív értelmezésekkel előállni. A gyermek azonban elvetette ezeket, ezért a felnőtt a beszélgetést ideiglenesen lezárta.

A gyermek is úgy akarja a felnőttest megérteni, ahogy az önmagát érti: ő is csak akkor tud megfelelni a felszíni interpretáció normatív követelményének, ha legalább meggondolja, hogyan értette a nevelő a saját szavait. Élettapasztalata és logikai felkészültsége egyelőre hézagos, ezért valószínűtlen, hogy élesen meg tudja különböztetni a beszédzárlat két verzióját. Ez azonban nem menti fel a felnőttest, hiszen ő régóta pontosan tudja a két verzió közti különbséget.

Szülők, nevelők, tanárok, mesterek, hivatásos vagy műkedvelő lélekbúvárok és politikusok egyaránt használják a beszédzárlat első verzióját: „Ha felnőtt leszel, akkor

ezt úgy fogod érteni, ahogy én!”, vagy „Ha tanulmányait sikeresen elvégzi, akkor ezt úgy fogja érteni, ahogy én!”, vagy „Ha megszabadulna neurózisától, akkor a történeteket úgy értené, ahogy én!”, vagy „Ha a munkásoknak osztálytudatuk lenne, akkor a helyzetet úgy értenék, ahogy én!” Későbbi beleegyezés esetén azok, akiknek ilyesmit mondtak, indokoltan tartják az értelmezésbe vetett bizalmukat. A későbbi beleegyezés hiányában viszont az derül ki a számukra, hogy a bizalom alaptalan volt, és ilyenkor azzal vádolják az értelmezőt, hogy visszaélt a bizalmukkal. A vádat arra alapozzák, hogy amit az értelmező mondott, az elrejtette azt, amit gondolt. Az értelmező a következőket gondolta: „Akkor leszel felnőtt, ha ezt úgy fogod érteni, ahogy én!”, vagy „Akkor fogja tanulmányait sikeresen elvégezni, ha ezt úgy fogja érteni, ahogy én!”, vagy „Akkor fog a neurózisától megszabadulni, ha úgy fogja érteni a történeteket, ahogy én!”, vagy „Akkor lesz a munkásoknak osztálytudatuk, ha majd úgy fogják megérteni a helyzetet, ahogy én!” A szülők, nevelők, hivatásos vagy szabadúszó tekintélyek tehát a gyermeknek a beszédzárlat első verzióját mondták, de közben a második verziót gondolták: a saját szavaikat úgy értették, mintha a másodikat mondták volna. Mi a különbség a kettő között?

A beszédzárlat mindkét verziója csendet teremt, ám a vitát nem tudja lezárni. A vita lezárásához érvelésre van szükség. Az érvelés zárótétele a másik szavainak vagy tetteinek értelmezése; legfontosabb kiindulási tétele pedig a felszíni interpretáció alapvető feltétele, nevezetesen, hogy mindenki, aki a körülményeket ismeri és értelmes, az egyetért (vagy: egyetértene) a beszélő vagy cselekvő szavainak vagy tetteinek az értelmezésében. A „mindenki, aki a körülményeket ismeri és értelmes” egyaránt vonatkozik a beszélőre és értelmezőre, valamint mindkettő valamennyi további értelmezőjére. Az egyetértést megfogalmazhatjuk kijelentő vagy feltételes módban. A beszédzárlat első verziója, „Ha felnőtt leszel, ezt úgy fogod érteni, ahogy én!”, a nevelő bizalmáról tanúskodik: (i) mindenki, aki a körülményeket ismeri és értelmes, úgy értelmezi ezeket a szavakat vagy tetteket, ahogy ő; továbbá (ii) belátható időn belül a gyermek is elfogalja majd a helyét a körülményeket ismerő és értelmes emberek körében.

A felszíni interpretáció alapvető feltétele talán túl szigorúnak látszik. Általános érvényességét elveszti azonban, ha gyengíteni próbáljuk. A feltétel fogalmkörét korlátozhatjuk, ha a „mindenki” szót töröljük, és másképpen fogalmazunk: „A körülményeket ismerő és értelmes emberek egyetértenek (vagy egyetértenének) a beszélő vagy cselekvő szavainak vagy tetteinek az értelmezésében.” Ez vagy ugyanazt jelenti, mint az általános érvényű feltétel, vagy pedig a következő mondja: „Csak a körülményeket ismerő és értelmes emberek értenek egyet a beszélő vagy cselekvő szavainak vagy tetteinek értelmezésében.” Ennek a megfogalmazásnak kétségtelen előnye, hogy fölösleges feltételes módban is megfogalmazni; hátránya azonban, hogy logikai szempontból ekvivalens a következő mondattal: „Aki a beszélő vagy cselekvő szavainak vagy tetteinek az értelmezésében egyetért, az ismeri a körülményeket és értelmes.” E megfogalmazás alapján pedig jogossá válik minden dogmatikus értelmezés. A dogmatizmusra hajlamos értelmező mindig érvelhet azzal, hogy aki nem ért vele egyet, az vagy nem ismeri a körülményeket, vagy nem számít az értelmes emberek körébe. Az általános érvényű követelmény korlátozása összeegyeztethető minden vallási vagy politikai szekta interpretációs gyakorlatával.

Felmerül azonban egy ellenérv. A dogmatizmusra hajlamos értelmező kijátszhatja mind az általános érvényű, mind a korlátozott érvényű feltételt. Állíthatja, hogy a „mindenki, aki a körülményeket ismeri és értelmes ember” csak azokra utal, akik

egyetértenek vele – a többiek vagy nem ismerik a körülményeket, vagy nem értelmesek. Ha így érvel, akkor valóban eltünteti a különbséget az általános és korlátozott érvényű feltétel között. Próbáljuk végiggondolni azonban, hogy melyik beszédzárlati verzió következik abból, ha az általános, és melyik abból, ha a korlátozott kiindulási feltételt fogadjuk el. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért felsorolom a feltételeket (A, B) és a beszédzárlati verziókat (a, b):

(A) „Mindenki, aki a körülményeket ismeri és értelmes, egyetért (vagy egyetértene) a beszélő vagy cselekvő szavainak vagy tetteinek az értelmezésében.”

(B) „Csak a körülményeket ismerő és értelmes emberek értenek egyet a beszélő vagy cselekvő szavainak vagy tetteinek értelmezésében.” Vagy másképpen: „Aki a beszélő vagy cselekvő szavainak vagy tetteinek értelmezésében egyetért, az ismeri a körülményeket és értelmes.”

(a) „Ha felnőtt leszel, akkor ezt úgy fogod érteni, ahogy én!”

(b) „Akkor leszel felnőtt, ha ezt úgy fogod érteni, ahogy én!”

Az általános érvényű feltételből (A) levezethető az első beszédzárlati verzió (a), de nem vezethető le a második (b); a korlátozott érvényű feltételből (B) viszont levezethető a második beszédzárlati verzió (b), de nem vezethető le az első (a).

Az általános érvényű feltételt (A) és az első beszédzárlati verziót (a) nem tartom dogmatikusnak, a másik kettőt viszont igen. Nem számítok rá, hogy minden olvasó egyet fog érteni velem. Érdemes azonban megemlíteni, hogy aki a véleményemmel egyetért, az a korlátozott érvényű feltételt (B) és a második beszédzárlati verziót (b) fogja visszásnak tartani. Aki viszont a korlátozott érvényű feltételt (B) és a második beszédzárlati verziót (b) találja kevésbé dogmatikusnak, az az általános érvényű feltételt (A) és az első beszédzárlati verziót (a) fogja visszásnak tartani. Az olvasó jó társaságban van, akármelyiket választja is.

A két beszédzárlati verzió megkülönböztetését azonban meg lehet támadni két tanulságos példa segítségével is. (Az elsőt Radnóti Sándornak, a másodikat John Bolernek köszönhetem.) (i) Ha az utcai forgalomban a gyermeket elővigyázatosságra akarjuk szoktatni, akkor az „Akkor leszel felnőtt, ha (ezt úgy fogod érteni, ahogy én, és) körülnézel, mielőtt az utca másik oldalára szaladsz!” talán dogmatikusnak minősíthető, de hatásosabb, és inkább szolgálja a gyermek érdekét, mint a „Ha majd felnőtt leszel, akkor (ezt úgy fogod érteni, ahogy én, és) körül fogsz nézni, mielőtt az utca másik oldalára szaladsz!”. (ii) Ha két pszichoanalitikus beszélget az egyik pácienséről, akkor a két beszédzárlati verzió ugyanazt állítja. Ilyen körülmények között a „Ha a páciens megszabadulna a neurózisától, akkor a történeteket úgy értené, ahogy én!” ugyanazt mondja, mint az „Akkor fog a páciens megszabadulni a neurózisától, ha úgy fogja érteni a történeteket, ahogy én!”.

Mindkét ellenpélda arra utal, hogy a megkülönböztetés csak a mély interpretáció keretein belül végez kritikai munkát. A második ellenpélda arra is felhívja a figyelmünket, hogy nem mindig használjuk ezeket a mondatokat beszédzárlati céllal. A beszélgetés során a két pszichoanalitikus megegyezhet benne, hogy a két verzió ugyanazt mondja, és abban is, hogy mást mondanak. Ha az utóbbiban egyeznek meg, akkor még azt is megvitathatják, hogy miért használta a vitapartner az egyiket és nem a másikat. Am mivel mindketten egy harmadik személyről beszélgetnek, csak megemlítik, de nem használják ezeket a mondatokat.

Az első ellenpélda részletesebb választ követel. Kétségtelen, hogy a hatásosabb figyelmeztetéssel – „Akkor leszel felnőtt, ha (ezt úgy fogod érteni, ahogy én, és) körül-

nézel, mielőtt az utca másik oldalára szaladsz!” – a gyermek érdekeit szolgáljuk, és számíthatunk későbbi egyetértésére. Sőt nagyon valószínű, hogy azonnali egyetértést is várhatunk tőle, s ebben az esetben a gyermek kijelentő módban eleget tesz az értelmezés normatív követelményének. Változtassuk azonban meg a példát. Tegyük fel, hogy a szülő, nevelő vagy gyóntató nem közlekedési balesettől, hanem a vallása által kilátásba helyezett végső megtorlástól, a kárhozattól akarja a gyermeket megóvni, vagy pedig azt akarja lehetővé tenni, hogy a gyermek a vallás ígérete szerinti végső üdvösségben részesüljön. Az értelmezés normatív követelménye kijelentő módban arra kötelez, hogy ezt a felnőttet is úgy próbáljuk megérteni, mint ahogy ő saját magát érti. Tegyük fel, hogy a felnőtt őszinte és minden öncsalástól mentes: önértelmezésben ugyanolyan kötelességének tartja, hogy megóvja a gyermeket a végső megtorlástól, mint azt, hogy megóvja egy közlekedési balesettől. Ebben az esetben a felnőtt a gyermek neveltetését – végső fokon: önmagát – hibáztatná, ha a gyermek bűnt követne el, vagy súlyos baleset áldozatává válna. Ráadásul a felnőtt éppen úgy számít a gyermek későbbi egyetértésére, amikor a bűntől akarja megóvni, mint amikor balesettől óvja. „Akkor leszel felnőtt, ha körül nézel, mielőtt az utca másik oldalára szaladsz!” – mondta a gyermeknek. Figyelmeztetése hatásos volt. Most egy sokkal nagyobb, végtelesen nagyobb veszélytől akarja gyermekét megóvni. Miért ne találna az intelmet célszerűbbnek, mint az érvekkel védhető kijelentést? Az „Akkor leszel felnőtt, ha (ezt úgy fogod érteni, ahogy én, és) tartózkodni fogsz a bűntől!” hatásosabb, mint a „Ha majd felnőtt leszel, akkor (ezt úgy fogod érteni, ahogy én, és) tartózkodni fogsz a bűntől!”.

Miért hatásosabb, miért célszerűbb ilyen esetben az intellem, mint az érvekkel védhető kijelentés? Jó érvek állnak a felnőtt rendelkezésére – és elvárhatja minden józan eszű ember egyetértését –, amikor a gyermeket közlekedési balesettől akarja megóvni. A gyermek azonban kevésbé fogékony az érvelésre, mint az intelemre. Amikor a gyermeket a végső megtorlástól akarja megóvni, akkor érvek hiányában a felnőtt csak a meggyőződéseire utalhat. Sőt: ha lennének érvei, nem használhatná őket. Minden racionális ember kötelességének tartaná, hogy a gyermeket megóvja a közlekedési balesettől; azt azonban nem minden racionális ember tartaná kötelességének, hogy a gyermeket éppen attól a végső megtorlástól óvja meg, amely a kérdéses felnőtt meggyőződéseinek és elképzeléseinek megfelel. Ha lennének érvei, akkor ezek csak azoknál lennének hatásosak, akik egyetértenek meggyőződéseivel és elképzeléseivel. Mi értelme lenne azonban azoknak érvelni, akik úgyis egyetértenek vele? Azoknak viszont hiába érvelne, akik nem értenek egyet vele, hiszen még abban sem lehet biztos, hogy jól megértik, amit mond.

Akik kételkednek a végső megtorlásban vagy üdvösségben – tehát akik nem értenek egyet vele –, azok nem tudják az önértelmezést minden további nélkül elfogadni, mivel önértelmezése összeegyeztethetetlen azzal, amit tudni vélnek. Értelmezésük nem a valóságra, hanem csak egy meggyőződésre támaszkodik. Pontosabban: véleményük szerint csak egy hamis meggyőződésre támaszkodik. Persze amikor másnak igaz meggyőződéseket tulajdonítunk, akkor intuíciónk nagyon is jól működik: ő azt gondolja vagy mondja, amit mi hasonló körülmények között gondolnánk vagy mondanánk. Amikor másnak hamis meggyőződéseket tulajdonítunk, intuíciónk csődöt mond. Sikeresen használjuk ugyan a hamis meggyőződés fogalmát, de amikor másnak hamis meggyőződést tulajdonítunk, akkor gyakran megkérdőzzük: miért fogadta el ezt a hamis meggyőződést? Erre a kérdésre már nem találhatunk választ a felszíni értelmezés segítségével, hiszen a felszíni értelmezésben csak a beszélő önértelmezése öröklő-

dik. Amikor pedig a mély értelmezés segítségével válaszolunk erre a kérdésre, akkor feltételezzük, hogy a másik személyt jobban értjük, mint ő saját magát. Abban az esetben tehát, amikor másnak hamis meggyőződést tulajdonítunk, csak azok állíthatják, hogy úgy értik a másikat, mint ő saját magát, akik a meggyőződést nem tartják hamisnak, hanem egyetértenek vele.

Amikor a gyermeket közlekedési balesettől akarjuk megóvni, akkor nemcsak a gyermek azonnali vagy későbbi, hanem minden (a közlekedési baleset fogalmát ismerő) ember egyetértésére számíthatunk. Érvekkel védhető mindkét figyelmeztetés. Ezt azonban nem tekinthetjük olyan ellenpéldának, amely cáfolja az érvekkel védhető és a dogmatikus kijelentések között tett megkülönböztetést. A példa inkább arra utal, hogy a megkülönböztetés csak akkor végez kritikai munkát, ha a nézeteltérést lehetségesnek tartjuk. A nézeteltérés azonban nemcsak lehetséges, hanem természetes is, amikor végső megtorlásról vagy üdvösségről van szó.

5. A nézeteltérés és a mély interpretáció

Ritka kivétel, hogy a kisgyermeknek szakmabeli fizikus vagy hivatásos teológus fejtetői a kozmológia vagy a vallás rejtélyeit. A felnőtt ismeretei többnyire hézagosak, a gyermekéi pedig túl szűkösek ahhoz, hogy segítsék a mondottak megértését. „Miért?“, kérdezi minduntalan a gyermek, mire a felnőtt zavaros meggyőződésekre, hagyományos hitre, öröklődött szokásokra vagy bevett vallási gyakorlatra utalva válaszol. A válaszok bizonytalanságot keltenek. A felnőtt hangneme, bőbeszédűsége vagy zavartottsága megakadályozza a válaszok azonnali megértését. Ha a gyermek megértene a felnőttet, akkor esetleg benne is gyökeret vernének a felnőtt meggyőződései. Megértés hiányában azonban a gyermek csak megkérdőjelezni tudja, amit a felnőtt mond. A felnőtt viszont csak a beszédzárlat valamelyik verziójával tudja lezárni a vitát.

A beszélgetés időnként újra megindul. Nem ritka, hogy a tekintélytisztelet segít, és a felnőtt zavaros meggyőződései mégiscsak gyökeret vernek a gyermekben. Előfordulhat azonban, hogy a gyermek megmakacsolja magát – különösen, ha az utcasarkon már megtanulta az irreverenciát. Szerinte a felnőtt nem tudja megalapozni azt, amit meggyőződésnek nevez. A felnőtt komolysága és őszintesége kizárja annak lehetőségét, hogy véleménynyilvánítását a gyermek szerepjátszásnak vagy hazugságnak minősíthesse. Akkor talán téved? Ezt a gyermek csak akkor gondolhatná, ha arra gyanakodhatna, hogy a felnőttnek hiányosak az ismeretei. A zavart azonban éppen az okozza, hogy a felnőtt válaszai (i) részletes ismeretekről tanúskodnak, ám (ii) ezeket az ismereteket bizonytalanságot gerjesztő formában adja elő a gyermeknek.

A legtömörebben Shakespeare fogalmazta meg a problémát: „*The lady does protest too much, methinks*” (HAMLET, III. ii. 242. sor; „*A hölgy mintha nagyon is fogadkoznék*”) – aki túl sokat fogadkozik vagy tiltakozik, annál fölmerül a gyanú, hogy szövegének ellenkező értelmet kell tulajdonítanunk. Amit Shakespeare tiltakozásnak, Freud pedig ellenállásnak nevezett, az bizonyítja az ilyen értelmezés helyességét. Az értelmezés helyességének bizonyítása a felszíni interpretáció keretein belül szükségtelen, hiszen itt még nézeteltérés sem merülhet fel az értelmező és a beszélő vagy a cselekvő között: az értelmező úgy értelmezi a beszélőt, ahogy az önmagát értelmezi vagy értelmezné, ha értelmezési képességük összemérhető lenne. Lehetséges ugyan a nézeteltérés a beszélő két értelmezője között, de a beszélő vagy cselekvő önértelmezése a felszíni interpretációban perdöntő.

A beszélő vagy cselekvő önértelmezését mellőzzük azonban, ha összeegyeztethet-

len azzal, amit tudni vélünk. A másik meggyőződéseit és kívánságait mindaddig a szavai fényében értettük meg, szavait pedig a neki tulajdonított meggyőzések és kívánságok segítségével értelmeztük. Értelmezéseink azon alapultak, amit tudni vélünk, és mindenkitől egyetértést vártunk, aki ismeri a körülményeket és értelmes. Amióta azonban a másik önértelmezését elfogadhatatlannak találtuk, értelmezéseink nem támaszthatnak igényt ilyen általános érvényűsége. A másik önértelmezésének mellőzésével megfogalmazott értelmezéseink vitathatóvá váltak. Kizártuk a másikat azok köréből, akiknek egyetértésére mindaddig számítottunk. Kizárásával megmutatkozott a mély interpretáció kritikai éle – és aggályos volta: nem tartjuk a beszélő vagy cselekvő önértelmezését mérvadónak, mert jobban érteni véljük szavait és tetteit, mint ahogy ő saját magát érti.

A felszíni interpretációban az önértelmezés öröklődött; a mély interpretációban viszont az értelmező saját magát tartja illetékesnek arra, hogy értelmezze a beszélő vagy cselekvő szavait vagy tetteit. Miután az értelmező olyasmit vindikál magának, amire nem jogosult, eljárása elmarasztható: erőszakot követ el a másik ellen, amikor magát tartja illetékesnek olyasmiben, ami a másik illetékességi körébe tartozik. Az értelmező hagyományosan azt szokta válaszolni erre, hogy (i) az eljárás a másik érdekét szolgálja, továbbá, hogy (ii) az eljárás megfelel annak, ami minden értelmezés kritikai feltétele.

Az értelmezés kritikai feltétele tulajdonképpen egy vaskos közhely: minden racionális ember az igazat keresi és a jót akarja. Említést sem érdemel ez a közhely a felszíni interpretációban. A mély interpretációban azonban ez a közhely alapozza meg az értelmező védekezését az erőszak vádjá ellen. Az értelmező kénytelen ugyan elismerni, hogy megvonta a beszélőtől vagy cselekvőtől az illetékességet arra, hogy a szavait vagy tetteit értelmezze, s ezzel megvonta tőle a neki mint minden egyénnek kijáró tiszteletet, ám ezt csak azért tette, hogy a másokban az emberiség közös törekvését tisztelhesse, azaz feltételezhesse róla, hogy ő is az igazat keresi és a jót akarja. Három lehetőséggel kell számolnunk. (i) Előbb-utóbb az a személy, akire most ráerőszakolták a mély értelmezést, maga is úgy fogja érteni a saját szavait és tetteit, ahogy az értelmezője. Ha ez bekövetkezik, akkor felszíni interpretációvá válik az, ami eddig mély interpretációnak látszott. Ám ha ez nem következik be, akkor (ii) tévedésnek és erőszaknak fog minősülni az, ami eddig mély interpretációnak látszott, vagy (iii) a mély interpretáció eldönthetetlen vita tárgyává válik.

A mély interpretációs elméletek megítélésében is megkülönböztethetünk három hasonló lehetőséget. A sikeres mély interpretációs elméleteket felszíni interpretációs elméleteknek tekintjük; a teljesen sikertelen elméleteket az elavult, meghaladott és visszás elméletek közé soroljuk; végül pedig azok a mély interpretációs elméletek, amelyek nem illeszthetők az első két kategóriába, eldönthetetlen és végtelen vita tárgyává válnak.

6. A mély interpretáció bőbeszédűsége

A sikeres mély interpretációs elméletek fölöslegessé válnak: a sikeres mély interpretációkat elfogadjuk felszíni interpretációnak. Ameddig tehát egy mély interpretációs elmélet nem válik fölöslegessé, addig vitatható, és – legalábbis egyelőre – nem sikeres, mint ahogy maga a mély interpretáció sem sikeres, ameddig nem fogadjuk el felszíni interpretációnak. Ebben rejlik a mély interpretációs elméletek bőbeszédűségének titka. Az értelmező nem hajlandó beismerni, hogy nem érte el a célját: nem tudott meggyőzni minden értelmes és a körülményeket ismerő embert az értelmezéséről. Azzal

azonban, hogy tovább folytatja a beszédet, csak elodázza a pillanatot, amikor ki kell mondania, hogy értelmezése sikertelen. A bőbeszédűség elrejtja a mély interpretáció híveinek zavarát: egy nagyon elvont és minden embert érintő közhely nevében magukat tekintették illetékesnek arra, ami a beszélő vagy cselekvő illetékességi körébe tartozik, nevezetesen, hogy a saját szavait és tetteit értelmezze. A sikertelenség erőszakossággal párosul, és a mély interpretáció híve mindkettőt csak bőbeszédűséggel tudja elrejtetni. Az sem titok, miért vagyunk hajlandók végighallgatni akár a leggátlástalanabb mély interpretációs bőbeszédűséget: befogadására gyermekkori némaságunk nagyon is jól előkészített bennünket.

Eldönthetetlen mély interpretációs vitákban azonban a bőbeszédűségnek ártatlan oka van. A vallással vagy filozófiával kapcsolatos nézeteltérések megvitatása jó példát nyújt erre. Ezeknek a vitáknak közös ismertetőjegye, hogy a későbbi kor tapasztalatának vagy a történelmi szempontból hozott ítéletnek nincs perdöntő jelentősége. A történettudomány utólag megállapíthatja, hogy a politikusok felelősek egy háború kitöréséért, a vallással vagy a filozófiával kapcsolatos viták azonban eldönthetetlenek, nincs végső fórum, amely lezárná őket. Ezekben a vitákban a résztvevők mindig ugyanazokra a tényekre hivatkoznak, és mindig újra megfogalmazzák a már évszázadok óta ismert érveket. Az ilyen viták ráadásul sok új eredménnyel sem kecsegtetnek: a lehetséges álláspontok legtöbbször – a vallásosság és a vallástalanság számtalan finom árnyalatát – már ókori őseink is ismerték. A filozófiában ilyen a realizmus-nominalizmus vita: a két álláspont mai hívei már a görög filozófiában is felfedezhetik nézeteiket.

Az ilyen vitákat – mivel eredménytelenek – igyekszünk elkerülni. Ám ha filozofálni akarunk, nem tudjuk mindig elkerülni őket. Ha pedig részt veszünk bennük, akkor nem mondhatjuk, hogy akik nem osztják véleményünket, azok vagy nem ismerik a körülményeket, vagy nem értelmesek. Ilyen viták ugyanis csak a mély interpretáció keretein belül merülnek fel. Márpedig itt a véleményeink – még ha teljesen szilárdan meg vagyunk is győződve megalapozottságukról – nem jogosítanak fel bennünket arra, hogy hibáztassuk azokat, akik más véleményen vannak.

Ha beszállunk a vitába, érvelnünk kell. Az érvelés folyamán azonban ellentétes követelményeknek kell eleget tennünk. A cél az, hogy minden értelmes embert meggyőzzünk nézeteinkről: érveinkkel tehát általános egyetértést akarunk elérni. Ugyanakkor eleget kell tennünk a tolerancia követelményeinek is: nem hibáztathatjuk azokat, akikkel nem sikerül egyetértésre jutnunk, nem állíthatjuk róluk, hogy fogyatékos belátással rendelkeznek. Az eldönthetetlen mély interpretációs vitákban ritkán tudunk e két követelménynek egyaránt eleget tenni. A szakmabeli filozófusok igyekeznek ugyan kiutat találni a dilemmából, de – mint látni fogjuk – nem sok sikerrel.

Aki döntése igazságáról meg akarja győzni hallgatóságát, az gyakran gyanakszik azokra, akik más döntésre jutottak. A szakmán kívülieknek hihetetlennek fog tűnni, de az intolerancia legalább olyan elterjedt a mai filozófiában, mint a hagyományos teológiában. Az *odium philosophicum* felváltotta az egykori *odium theologicum*-ot. Az eltérő vélemény még a legelvontabb filozófiai tétel esetében is lenézéshez és gyűlölködéshez vezethet. Aki pedig toleráns, azt könnyen meggyanúsítják, hogy még saját meggyőződéseit sem értékeli! De nem mindenki törekszik arra, hogy a döntése igazságáról győzze meg a hallgatóságát. Vannak, akik csak álláspontjuk plauzibilitásáról akarnak mindenkit meggyőzni. Úgy tűnik, mintha ez inkább összeegyeztethető lenne a toleranciával, mint az álláspont igazságának bizonyítása. Olyan eldönthetetlen vitákban azonban, ahol minden résztvevő csak az álláspontja plauzibilitásáról akarja hallgató-

ságát meggyőzni – a vallás körüli viták megint jó példával szolgálnak –, a vitapartner döntése nem lesz plauzibilis, és emiatt az *odium philosophicum* éppúgy felmerül, mint az első esetben.

7. Az eldönthetlenség problémája

Többször utaltam már rá, hogy az olvasó jó társaságban van, ha nem ért egyet interpretációs döntéseimmel; ezzel igyekeztem megfelelni a tolerancia követelményének. A tolerancia azonban azt nem követeli, hogy meg is könnyítsem a vitapartnerem dolgát, ezért most megpróbálom interpretációs döntéseim igazságát megvédeni. Egy előzetes megjegyzés után válaszatot egyes szám első személyben fogom megfogalmazni.

Bár a gyakorlatban ennek nem mindig van jelentősége, elvben ugyanazt az eseményt mindig legalább kétféleképpen lehet megérteni. Például azért, mert az értelmezők ellentétes beállítottsággal vagy várakozással közelednek ugyanahhoz a problémához. A pesszimista ugyanazt az üveget félig üresnek, az optimista pedig félig telinek látja. A vallásos ember másképpen olvassa a BIBLIÁ-t, mint a vallástalan. A vallásos értelmezők évezredek óta arra a kérdésre keresnek választ, hogy mi volt Mózes bűne, melynek megtorlásaként az úton, egy szálláson elébe állt az Úr, és meg akarta ölni. (Vö. MÓZES 2. KÖNYVE, 4:24.) Valószínűleg Bertrand Russell volt a BIBLIA első olvasója, aki inkább azon töprengett, hogy mifajta isten az, aki első prófétájának életére akart törni egy útszéli szálláson.

A következő példa azonban már arra utal, hogy az értelmező döntését nem mindig tudjuk beállítottságával vagy várakozásával indokolni. A rendfenntartással megbízott katona észrevesz egy tizenkétéves-forma gyereket a felkelők között, aki gépfegyverével a szemben állókra céloz. A katona habozik – mint később mondta: „Képtelen voltam egy gyerekre lőni, még akkor sem, ha gépfegyvert láttam a kezében!” –, a gyerek viszont nem habozik, lő, és a szemben állók egy részét súlyosan megsebesíti, néhányukat pedig megöli. Nem tudom, mit tettem volna a katona helyében, de remélem – nagyon is remélem –, lesznek olyanok, akik igazat adnak neki, és olyanok is lesznek, akik hibáztatják.

Ilyen helyzetben a döntés pillanatában nem lehet érvelni. A parancsnoka később hibáztatta a katonát. (Az események után persze már könnyű volt őt hibáztatni.) Aki jól ismeri a szereplőket, az talán még ezt a példát is vissza tudja vezetni a katona, illetve a parancsnoka eltérő beállítottságára és várakozására. Itt azonban valami másról is szó van, és ez talán fontosabb: arról, hogyan látta, hogyan értette vagy értelmezte a katona, illetve a parancsnoka ugyanazt a helyzetet. A katona döntése pillanatában egy gyereket látott. A parancsnoka viszont azt állította, hogy ha ő a katona helyében lett volna, akkor nemcsak az események után, hanem már a döntés pillanatában is egy ön- és közveszélyes gonosztevőt látott volna, akit ártalmatlanná kell tenni. Tegyük fel, hogy az egyikkel – tehát vagy a katonával, vagy a parancsnokával – egyetértek. Akivel egyetértek, azt megértem – de értem egyáltalán azt, akivel nem értek egyet? Persze értem, hogy a másik egy gonosztevőt lát, ahol én egy gyereket látok (vagy fordítva), de vajon értem-e azt, miért lát ő egy gonosztevőt, amikor én egy gyereket látok (vagy fordítva)? Korrekt beszámolót tudok adni arról, hogy a másik mit lát (mást lát), de vajon értem-e, miért lát ő mást, mint amit én látok? Nem értem, és ameddig nincs egyetértés közöttünk, nem is fogom megérteni.

Saját döntésemet persze megalapozottabbnak tartom, mint az ellenkező döntést. Ha az olvasó egyetért velem, akkor a további érvelés fölösleges. Ám ha az olvasó nem

ért velem egyet, akkor mi értelme lenne az érvelésnek? Az egyikünk gyereket, a másikat pedig gonosztevőt lát; a vita egyetlen tárgya éppen az, amit másképpen látunk, másképpen értünk.

Már az óvodában tudtuk, hogy amikor egyetértünk egymással, akkor a másik azt mondja, amit én az ő helyében mondanék. Értjük azonban egymást, amikor nem értünk egyet? Tudom persze, hogy a másik most nem azt mondja, amit én az ő helyében mondanék, de arra a kérdésre nem tudok választ adni, hogy miért nem azt mondja, amit én mondanék. Eldönthetetlen vitákban erre a kérdésre nem tudunk válaszolni. Ha jól ismerjük a másikat, akkor megindokolhatjuk eltérő véleményét a beállítottságával vagy a várakozásával. Ez azonban annyit jelent, hogy be kell ismernünk érvelésünk kudarcát. Véleményeinket és döntéseinket a filozófia keretein belül akartuk megalapozni, ezért alátámasztásukra észérveket próbáltunk fölhozni. Abból indultunk ki, amit – szerintünk – minden értelmes és a körülményeket ismerő ember gondol. Most viszont mintha a másik pszichológiája erősebbnek bizonyulna a mi filozófiánknál! Érveink függetlenek voltak az emberek beállítottságától és várakozásától, most pedig tudomásul kell vennünk, hogy a másik éppen pszichológiai okoknál fogva nem tudja érvelésünk igazát belátni. A másik pszichológiája legyőzte a mi filozófiánkat. Botrány!

Mit mondhatunk ilyen helyzetben? Mondhatjuk, hogy a másik hazudik vagy téved. Ám a tévedés itt már nem ártatlan hibának számít, hanem olyasminek, amire a másikatnak nincs joga. Ám mivel a vitapartnerek ugyanazon tények ismeretében jutottak más következtetésre, azt is mondhatjuk, hogy aki téved, az öncsalás áldozata. A szakmabeliek ilyesmit akkor szoktak mondani, ha az *odium philosophicum* beszél belőlük. Mondhatjuk azonban azt is, hogy amikor nem értünk egyet, akkor voltaképpen nem értjük a másikat.

Az eldönthetetlen vita résztvevői – akár véleményük igazságát, akár csupán plauzibilitását akarják bizonyítani – az elért eredményt a felszíni interpretáció keretein belül igyekeznek érvényre juttatni. Mindkét vitapartner azt várja, hogy minden értelmes és a körülményeket ismerő ember egyetértson vele. Kritikusuk azonban bizonyítani tudja, hogy egyikük – vagy mind a kettő – elfogadott egy rejtett premisszát. Ha ez a premissza nem lenne rejtett, akkor ő is belátná, hogy nem tarthat igényt mindenki egyetértésére. Vagyis: tudomásul kellene vennie, hogy maga mögött hagyta a felszíni interpretációt, és a mély interpretáció területén érvel. A kritikus nem hibáztathatja azt a vitapartneret, aki nem tudatosítja, hogy rejtett premisszából indult ki. Akár a festőművész, aki csak festményének tárgyát látja, de nem (mindig) tudja, hogyan látja (tehát saját stílusáról kevesebbet tud, mint a kritikus vagy a későbbi művészettörténész), a filozófus is csak a vita tárgyát látja, de nem (mindig) tudja, hogyan látja (tehát saját gondolkodási stílusának rejtett premisszáiról kevesebbet tud, mint a kritikus vagy a későbbi filozófiatörténész). A dekonstrukció hívei sok zagyvaságért felelősek, de egyben igazuk van: a rejtett kiindulási tételek aláaknázzák a következtetéseket. Ha a filozófusnak sikerülne az eldönthetetlen és végtelen vitákban tudomásul vennie saját rejtett premisszáit, és vitára bocsátaná őket, akkor talán egyaránt eleget tudna tenni a tolerancia és az érvelés ellentétes követelményeinek. Érvelése csak egyetértésére hivatkozna, akik kiindulási tételeivel valóban egyetértenek. Érve tehát csak a mély interpretáció területén lenne érvényesíthető, a tolerancia pedig a kívülállókra vonatkozna: azokra, akik kiindulási tételeivel nem értenek egyet. Ez persze nem vinne közelebb az eldönthetetlen viták megoldásához – láttuk, hogy ahol a vita egyet-

len tárgya az, amit másképpen értünk, ott nincs remény a megoldásra –, de legalább elhalasztaná az *odium philosophicum* megnyilvánulását. (Amint a legközelebbi fordulóban látni fogjuk, csak elhalasztani lehet, elkerülni nem.)

Az eldönthetetlen vitákban persze az is megtörténhet, hogy egy vitapartner ellenfele táborában keres menedéket: a teológus elveszíti a hitét, az ateista hívővé válik. Akivel ez megtörténik, az általában nem érvelésre vezeti vissza véleménye megváltozását. Inkább valami olyasmit mond, hogy „akkor más ember voltam, mint aki most vagyok”. Ez ugyan kitérő válasz, de tanulságos. Az eldönthetetlen vitákban még akkor sem érti az ember, hogy a másik miért fogadta el eltérő véleményét vagy döntését, ha az, akit másiknak nevez, azonos azzal, aki ő volt. Néha talán föl tud sorolni egy-két indokot, de mindig csak arra, hogy őt a konkrét esetben mi készítette véleményének vagy döntésének megváltoztatására. Ilyenkor azonban minden általánosítás nagyon problematikus.

8. A mély interpretáció rejtett követelménye

Ahogy továbbadjuk azokat a felszíni értelmezéseket, amelyeket elfogadunk, ugyanúgy továbbadjuk az általunk elfogadott mély értelmezéseket is. Ám amikor egy mély értelmezést kell megvédenünk, akkor – mint láttuk – részben ellentétes követelményeknek kell eleget tennünk. A követelmények részletes listája a körülményektől és az értelmezés céljától függ. Elvárjuk például az értelmezőtől, hogy (i) érvekkel alapozza meg értelmezését a másik szavairól vagy tetteiről; (ii) bizonyítsa, hogy értelmezése a legjobb az általa ismertek közül; (iii) jobban ismerje azokat, akiket értelmez, mint ahogy ők önmagukat ismerik; (iv) megvédje értelmezését az erőszak vádjával szemben; (v) elismerje, hogy más értelmező is előléphet azzal az igénnyel, hogy az általa adott eltérő értelmezés jobb, mint az ismert többi.

Az értelmező a körülményektől függően más követelményeket is fölvehet a listára, illetve másokkal helyettesítheti az ott szereplőket. A második pontnak azonban mindenképpen szerepelnie kell a listán: ez minden értelmezés normatív követelménye. Az első és az utolsó pontot az értelmezők túlnyomó többsége kívánatosnak tartja, holott azok ellentétesek egymással. Az első pont szerint érvelnünk kell, az érvelés pedig megköveteli, hogy minden értelmes embert legalább igyekezzünk meggyőzni. Az utolsó pont szerint azonban több értelmezés is előléphet ugyanazzal az igénnyel, amellyel a mi értelmezésünk. Ha tehát nem sikerül minden értelmes embert meggyőznünk, akkor vagy arra kell következtetnünk, hogy akit nem sikerült meggyőznünk, az nem értelmes – és ez megint csak az *odium philosophicum* megnyilvánulása –, vagy pedig arra, hogy a legjobb érveink is csak a megtérteket tudják meggyőzni, ám sikertelenül próbálják meggyőzni a nem megtérteket. De miért érveljünk, ha csak azokat tudjuk meggyőzni, akik amúgy is egyetértenek velünk, és biztosan sikertelenek vagyunk, ha azokkal próbálkozunk, akik nem értenek egyet velünk? Ameddig csak az érvelés és a tolerancia követelményének akartunk egyszerre megfelelni, addig ez még áthidalhatónak látszott. Most azonban annak tudatában akarunk az érvelés követelményének megfelelni, hogy bármikor előléphetnek eltérő értelmezések, márpedig minden értelmező a saját értelmezését igyekszik az általa ismertek közül a legjobbnak feltüntetni. Ezeknek az ellentétes követelményeknek már lehetetlen megfelelni.

A mély értelmezőt minden fordulatnál kudarc várja. Előre látható, hogy tevékenysége gyakran – az eldönthetetlen vitákban pedig mindig – sikertelen lesz. Ellentétes követelményeknek kell megfelelnie, és az, akit értelmez, bármikor megvonhatja bi-

zalmát az értelmezésétől, őt meg erőszakkal vádolhatja. Tevékenységét csak a megértétek körében tudja kifejtetni, ami pedig a kívülállókat illeti, még az sem biztos, hogy egyáltalán megértik. Miért érdemes ilyen tevékenységgel egyáltalán foglalkozni? Van-e egyáltalán értelme ennek a tevékenységnek? Van, de ahhoz, hogy ezt belássuk, figyelembe kell vennünk a mély interpretációnak egy további követelményét, amely csak azért látszik rejtettnek, mert nem szoktuk komolyan venni. Minden mély értelmezés azt a követelményt fogalmazza meg azzal szemben, akit értelmez, hogy „Változtasd meg az életedet!”.

9. A beszédzárlati verziók a követelmény fényében

Marx, Nietzsche és Freud nemcsak szókincsünket gyarapították, és nemcsak használati utasítást adtak arra, hogyan lehet a mély interpretáció segítségével az öncsalásról beszélni – ez még nem magyarázná a hatásukat –, hanem arra is felszólítottak bennünket, hogy változtassuk meg az életünket. Ennek fényében eltöpreng minden tévedésünk. Akik vakfoltjukra, régimódi gondolkodásukra és túlhaladott álláspontjukra utalnak, azok nem veszik komolyan a követelményt. Az epigonoknál azonban – és most elsősorban a dekonstrukció híveiről beszélek – még a kis tévedések is megbocsáthatatlanok, mert követelményeik silányak és mindennapiak. Döntésünktől függ, melyik mély interpretációs elméletet fogadjuk el, és mennyire vesszük komolyan az általa támasztott követelményt. Lesznek olyan elméletek is, amelyeket követelményükkel együtt elutasítunk. Hasonlítsuk most össze a mély interpretáció követelményét a beszédzárlati verziókkal. A két beszédzárlati verzió így hangzott:

(1) „Ha felnőtt leszel, akkor ezt úgy fogod érteni, ahogy én!” és

(2) „Akkor leszel felnőtt, ha ezt úgy fogod érteni, ahogy én!”

Ennek megfelelően a követelményt is két verzióban fogalmazhatjuk meg:

(1a) „Változtasd meg életedet! – ha megváltoztatod életedet, akkor ezt úgy fogod érteni, ahogy én”, és

(2a) „Változtasd meg életedet! – akkor fogod megváltoztatni az életedet, ha ezt úgy fogod érteni, ahogy én.”

Az első beszédzárlati verziót dogmatikusabbnak ítélem, mint a másodikat. A követelmény két verzióját azonban nem tudom megkülönböztetni. Ha egy mély interpretációs elméletet elfogadnék, és annak követelményét komolyan venném, akkor mindkét verziót elfogadnám, és egyiket sem találnám visszásnak. Ám ha nem tudnám az elméletet elfogadni és a követelményét komolyan venni, akkor mindkét verziót elutasítanám. Miért van ez így?

Ha elhagyjuk a felszólítást („Változtasd meg életedet!”) a követelmény két verziójában, akkor ezt a két verziót ugyanúgy értjük, mint a beszédzárlat két verzióját – az egyik dogmatikusabbnak fog hangzani, a másik kevésbé. Ám ha a felszólítást elfogadjuk, akkor a követelményt komolyan vesszük mindkét megfogalmazásban; ellenkező esetben egyiket sem fogadjuk el. Ameddig az értelmező a mély értelmezéséről igyekszik meggyőzni bennünket, addig a követelmény megvitatása háttérbe szorulhat. Az érvelés folytatása érdekében az értelmező elhalaszthatja a követelmény megvitatását. Akit az értelmező meg akar győzni, az megfontolhatja a mély értelmezést és a vele járó következményeket, mielőtt eldöntené, hogy elfogadja vagy elutasítja őket: a döntése meghozataláig ő is mellőzheti a követelmény megvitatását.

Amint említettem, a beszédzárlat két verziója csak a mély interpretációban végez kritikai munkát. Itt viszont eredménytelen lenne, ha a mély értelmezés követelmé-

nyével együtt lépne elő. Hatástalan lenne például a pszichoanalitikus sürgetése: „Változtassa meg az életét! Ha (megváltoztatná, és) megszabadulna neurózisától, akkor a történeteket úgy értené, ahogy én!” Ha páciense nem igyekezne életét megváltoztatni, akkor egyáltalán nem kérte volna a pszichoanalitikus segítségét. De nem azért fogadja el a követelményt, mert belátja, hogy a pszichoanalitikus érvelése és következtetései helyesek. A követelménnyel kapcsolatos döntése független attól, hogy miképpen ítéli meg a felhozott érveket és a levont következtetéseket. A beszédczárlat két verziója között nem is tudna különbséget tenni, ha a követelménnyel együtt hallaná őket. Hiszen ha sikerül is az életét megváltoztatnia, attól még könnyen lehetséges, hogy nem úgy fogja érteni a történeteket, mint a pszichoanalitikusa. A követelmény tehát akkor hatásosabb, ha legalább ideiglenesen a háttérbe szorul, és rejtett marad.

Akkor viszont mit értünk el vele, hogy felszínre hoztuk azt a követelményt, amely minden mély interpretációnak rejtett kiindulási tétele? Talán csak annyit, hogy ha az értelmező és az értelmezett egyaránt tisztában van a követelménnyel, akkor tisztességesebbé válhat a játszma. Az értelmező többé nem hivatkozhat arra, hogy mindenki egyetért vele, aki a körülményeket ismeri és értelmes, vagy hogy mindenkinek hozzá hasonlóan kell gondolkodnia, aki az igazat keresi és a jót akarja, hiszen olyasmit követel, amit csak az fogadhat, illetve utasíthat el, akinek címezték. Ő pedig – a címzett vagy az értelmezett – nem hivatkozhat többé arra, hogy visszaéltek a bizalmával, vagy erőszakot tettek rajta, hiszen egyes-egyedül rajta múltott, ha egy mély interpretáció versenyben maradt, és esélyes jelölt lett arra, hogy önértelmezésének tekintsék.

Rába György

A LÍRA LOGIKA

Előkaptam messze hordó tusátlan kibiztosítatlan puskámat
 elsütöttem alakatlan testetlen árnyéktalan célpontomra
 elejtettem a vérző zokszótlan láthatatlan vadat
 vállamra vetettem szellőktől csöpögő súlyos zsákmányomat
 fal nélküli ablaktalan otthonomba visszatérve
 szén és fa híján leheletemmel tüzet élesztettem
 az áttetsző porhanyós sültet anyagtalán tálra löktem
 bal kezemmel forgatva jobбомmal markolva a levegőt
 jóízűen falatoztam azt ami öt érzékkel föl nem érhető
 pukkadásig jóllaktam az éhen versenyt táogatók közt
 hosszan ejtőztem darabokban szanaszét heverő ágyamon
 s nyitott szemmel végigaludt álmomból ébredve
 készülődöm egyetlen naptárban sem jelölt próbatételemre
 most aztán hős vadásznak mesterlövésznek süvegelhetek

LÍRAI FÉNYKÉPALBUMBAN LAPOZGATVA

Nini ez a huszonéves zöldfülű szenvedő
38 fokos apró hőjét s kórházi asszonytalanságát
hetedhét határig jajongta
itt meg pár évvel későbbi tiráda
a piros betűs önkívületről
telt csípőjű szederkék mellbimbójú aktban
ünnepelte a csodatétel forrását
majd egy nap zokogva hagyta faképnél
aztán évtizedekig eszébe sem jutott
emitt a földi örök élet idillje
háttérnek palackzöld tavat pettyező vitorlás
epikai hitelül madársuhanások árnya alatt
a boldog perc ikrásodásában reménykedő pár
következik álmatlan test fölött az éjszakában
ragadozó fogak félelmetes ropogtatását
festői szavakkal hessentgető ráolvasás
mennyi dédelgetni való jámbor kísérlet
felső foknak hitt tapasztalatok kiéneklése
ma már a lázat áriává fokozó gesztusban
a hús működésének csele érdekelne
a szerenádban az ármányos természet csapdája
nagyító alá vonnám a tóparti délutánt
és főként élvezőjének önáltató káprázatát
s tudásom bonckésével föltárni vágyom
mi a csuda rémítette szendvics nappalok éjjelében
akit a fellebbezhetetlen homály farkasétvágya vár

AZ ÜSTÖKÖS

Torokfojtó meglepetés
gyászkeretes pillanatában
önmagamból kiszigetelve
varázsütésre kővé váltan
önkény pisztolycsöve előtt

egy holtak hitt szempárba nézve
mosoly révéből elsodortan
a fölforró test örvényébe
mindennapjaim tetszhalottja
kilépnem így párszor a létből
halállal rokon otthonokba
egy üstökös jöttével ért föl

Babics Mihály

A TUDOMÁNY

A tudomány vagyok, az újkor tudománya.
Isten felé törő, vakmerő tudomány.
Minden fény rajtam él. Elizeus olaján.
A tudomány vagyok. Örökös aranybánya.

Csillag ha ragyog is, a sötétség leánya:
Felkelő nap vagyok csillagok alkonyán.
Isten ellen törő, isteni tudomány.
Tenger, mely habjait föl az egekre hányja.

Mustár... égő bokor... fa, melynek nincsen árnya,
A kék börtönön át új bábeli torony.
És nem lesz nyelvzavar, mert minden nyelvet értek.

A tudomány vagyok, erénynél dicsőbb vétek,
Enyim a jövőendő, enyim a hatalom.
A tudomány vagyok, az újkor tudománya.

Tóth Árpád

FREDEGONDA

Ködfátylas, könnyes, bús északi monda
 Gótbetűs ósdi balladás-könyvben
 Regéli: „Gázol a vérben, a könnyben
 Kegyetlen úrnőnk, véres Fredegonda.
 Sarkövi tenger sárga porondján
 Puha mérges lepke két pici lába.
 Ujja ezüst kígyó kúszva tőre gombján:
 Ajka vörös, izzó, Izland hegyi láva...”

Kinn ónszín az ég: fák sóhaja tompa:
 Csillan a villám, halavány rőt fény:
 Szomoru szél hereg kéményén, ölen:
 S hallga... fülembe suttog Fredegonda:
 „Balgá dal az. Száraz, vén papom írta:
 Szidott parázna, véres menyétnek:
 Posvány-véres volt. Érteni nem bírta,
 Mily kéj lenni gyűlöltnek, kevélynek...”

Sűg-bűg Fredegonda forró lehű ajka:
 „Tetszel nekem. Te légy a poétám,
 Szójj szilaj hymnusokat énrám,
 A te véred tüzes, turáni fajta...”
 Az ósdi betűk vergődnek előttem,
 Szétfoly a könnyes, bús északi monda,
 S kinn a nehéz, szomoru ködben
 Diadalmasan kacag Fredegonda.

(Babits Mihály verse a Pápai Hírlap 1904. május 21-i, Tóth Árpádé a Székely Lapok [Marosvásárhely] 1907. július 6-i számában jelent meg, kötetekbe nem vették fel őket, a két versről a posztumusz kiadások sem tudnak. – Babits ekkor még Babicsnak írta nevét. – A FREDEGONDA vélhetően olvasmányélmény hatására keletkezett; az ihletőforrás felkutatása a filológia további feladata. A szöveg helyenkénti homályossága talán sajtóhibából ered. – Urbán V. László)

FIGYELŐ

AZ UTOLSÓ NYUGATOS

Rákos Sándor: *Senki úr Semmibe indul*
Belvárosi Könyvkiadó, 1996. 134 oldal, 368 Ft

A címben foglalt jelző valószínűleg nem nyeri el Rákos Sándor tetszését. Egyrészt, mert (mint a művészek általában) ki nem állhatja a beskatulyázást; másrészt azért nem, mert – mondanom sem kell, szándékom ellenére – azt sugallhatja, hogy egy végét járó tradíció képviselőjének tartom. Vagyis időszerűtlennek; hiszen az irodalomtörténeti gondolkodás makacsul ragaszkodik a maga fejlődési sémáihoz: ha a hagyomány egyik vonulata kikerül az éppen aktuális „fősodorból”, az említett gondolkodásmód hajlik arra, hogy elavultnak minősítse. (Ebből keletkeznek az értékelés anomáliái, amelyekből mindig akad jót néhány még a színvonalas irodalomtörténetekben is.) Miért választottam mégis ezt a címet? Természetesen nem azért, hogy bosszantsam a hetvenötödik évében járó költőt, aki meggyőződésem szerint az utóbbi évek legjelentősebb verseskötetét tette asztalunkra (arra a kisszámú asztalra, ahol még nyitott verseskötetek hevernek). Hanem azért, mert úgy vélem, hogy Rákos Sándor sokrétű versbeszéde valóban a nyugatos hagyomány ma még egyáltalán elképzelhető legmagasabb színvonalú elágazását – vagyis újjáteremtését – jelenti. Irodalomtörténeti szempontból pedig különösen tanulságos az a mód, ahogyan magába olvasztotta a klasszikus avantgárd legkülönfélébb elemeit. Ennek minden biztonnal így kellett történnie nálunk; Kassák kétségkívül megtermékenyítette a *Nyugat* több generációját, ám végül mégiscsak ő közeledett Babitsék–Kosztolányiék poétikájához és esztétikai gondolkodásához, nem pedig fordítva.

De hát ha jómagam nem szeretnék evolúciós sorokban gondolkodni, s ha hitem szerint az irodalomtörténet csak akkor újulhat meg, ha végre felhagy a leszármazási képletek, az

aktuális erőviszonyok és az értékhierarchiák egymásra vetítésével, akkor mit jelent az „utolsó” jelző? Két dolgot. Először is azt, hogy az irodalomtörténeti gondolkodás megújulását kívánni még nem elegendő ahhoz, hogy egyszerűen kiléphessünk az eddigi keretek közül, és radikálisan más nyelven kezdjünk el beszélni. Ez alighanem lehetetlen; azt viszont megtehetjük, hogy a fentebb emlegetett sémákat nem kényszerítjük „*hajbók szolgálként*” (Rákos Sándor) valamilyen idillikus összhangba, hanem szembefordítjuk egymással, kijátsszuk egymás ellen. Tudhatom én ma, hogy annak, amit az egyszerűség kedvéért „nyugatos beszédmódnak” neveztem, nem lesz több jelentékeny költői megvalósulása, akár már a holnapi napon? Dehogy; és általában sincs semmi alapom arra, hogy bármely költői hagyományt végképp kimerültnek minősítsek. Azt azonban bizvást állíthatom, hogy az a kettős (nyugatos-avantgardista) tradíció, amely mindmáig kreatív erőként működik Rákos Sándor költészetében, pillanatnyilag meglehetősen társtalán a mai magyar lírában. Az „utolsó” minősítés az én szóhasználatomban azt jelenti tehát, hogy olyan költőkortársunk van Rákos Sándor személyében, aki megtestesíti e századi líránk legfontosabb vonulatának alkotó jelenlétét.

A SENKI ÚR... bizonyos értelemben az utóbbi évek Rákos-lírájának gyűjteményes köteteként is értelmezhető. „*Legutóbbi verseskötetemet, a CSÖRTÉ-t, maga alá temette az összeomló nagy kiadóvállalat*” – írja a költő. – „*Megjelenése az utolsó pillanatig kétséges volt; végül jóformán a kiadó posztumuszaként hagyta el a nyomdát, könyvvárosi forgalomba sem került. Tudomást is leginkább csak azok vehettek róla, akikhez én magam juttattam el; mondhatnám, »családon belül« maradt: barátaim, ismerőseim, versvilágom régi ismerői úgyszólván »kéziratként« olvashatták.*” Nos, a CSÖRTÉ-ből készült bő válogatás került „*közös fedél alá*” Rákos Sándor új verseivel. Az a formai és hangütésbeli sokféleség, amely költészetére kezdettől fogva jellemző volt, ezúttal is megfigyelhető; ha az új kötetet mégis

egységesnek érezzük, úgy ez nem csupán az átgondolt kompozíciónak köszönhető. „*Alap-elménye a múltó idővel és az ellenséges világgal folytatott reménytelen, de az emberi méltóságot megalapozó küzdelem*” – írtam nemrégiben egy (a kiadó által sajnálatosan megcsonkított) lexikoncikkben a költőről. Ennek a lezáratlan-lezárhatatlan küzdelemnek és a nyomában járó rezignációnak, csüggedésnek, elkeseredésnek a jegyében fogant a kötet legtöbb darabja: a belső mozgalmasságon túl talán ez adja az egységesség érzetét.

A lírai költészet egyik legnagyobb rejtélyét érintjük ennek a – meglehet, közhelyes általánosságban megfogalmazott – problematikának a kapcsán. Mert mit is jelent ebben az esetben a költői személyiség? Létezik-e valamiféle közös szubsztancia, amely Rákos-versé teszi, mondjuk, A HITETLEN IMÁJA, az AKKOR ÉS OTT vagy a RÓMAI SÍRKŐ című szövegeket? Felismerném-e, hogy ugyanaz a kéz alkotta őket, ha külön-külön elibém kerülnének? A válasz korántsem egyszerű: Ha ugyanis függetlenül magam a jelenlegi magyar irodalmi „mezőnyre” vonatkozó ismereteimtől, akkor jóformán semmi esélyem nem maradna – nemcsak a szerző azonosítására, de még annak a kérdésnek a megválaszolására sem, hogy vajon egyazon személyről van-e szó. Az ELSÜLLYEDT VÁROSOK-ban olvassuk: „*él bennem város nem is egy*”; kétségtelenül így van, bár ezeknek a „városoknak” a léte egyáltalán nincs a Rákos Sándor nevű magyar állampolgár személyes létéhez kötve, ahogy az idézett vers állítja. Más létformára letek azokban a versekben, amelyek világrahozatala közben talán a költő maga is először vett tudomást létezésükről. Mégis el kell fogadnunk, hogy az az én, aki ebben a szövegben magára reflektál, úgy látja, hogy az a sokféleség, amellyel szembenézni kénytelen, önmagán belül, tehát egy tágas, de azért körülhatárolható énszerűség által szabott keretben létezik. Az imént említett befogadói perspektívából szemlélve azonban egyáltalán nem egyértelmű ez a határolhatóság és azonosíthatóság. Ha egyenként olvassuk a kötet verseit (eltekintve azoktól a daraboktól, amelyek szorosan egymásra utalnak), sokkal inkább egyfajta – áldásos – szubsztancianélküliséget, határolatlanságot és kiszámíthatatlanságot érzünk.

Persze ha feloldjuk a *close reading* szigorú határait, s különösképpen, ha az egész kötetet vizsgáljuk, akkor aligha fogunk más költőre gondolni. Ekkor ugyanis máshogyan vetődnek fel a kérdések. Például úgy, hogy ki lehet az a mai magyar költő, aki képes Arany Jánoshoz méltó „őszikéket” írni (lásd az AMELYBEN MAGÁT HABÓKOS ÖREG BOLTOSHOZ HASONLÍTJA című verset), aki saját hangját tudja kölcsönözni Claudius császár „*síron túli magánbeszédének*”, vagy aki olyan megindító „*epikolírában*” tud szólni Füst Milánnal, Weöres Sándorral vagy Nemes Nagy Ágnessel kapcsolatos emlékeiről? S ha még hozzátesszük, hogy erről a költőről Örkény István ezt írta: „*Voltaképpen azt csináltad, hogy egy aszfalt-fúróval föbrepeztetted, amit versnek nevezünk, és szilánkból-törmelékéből hoztad létre a magad egy-személyes szintézisét*” – akkor magától értetődő, hogy a válaszlehetőségek igencsak leszűkülnek; nem is kell líraszakértőnek lennünk ahhoz, hogy Rákos Sándorra gondoljunk. Ez pedig arra utal, hogy a költői személyiség bizonyos feltételekkel azonosítható, de az, amit ilyenkor azonosítunk, nem testetlen, minden produktumban misztikusan jelen lévő szubsztancia, hanem egy adott – jelen esetben kulturális-irodalmi – játéktérben betöltött és a maga történetiségében meghatározott *funkció*.

Meglehet, profánul hangzik, hogy Rákos Sándort „*funkciónak*” nevezem; de bizom abban, hogy érteni fogja, mire gondolok. Mert ha más nézőpontból (amennyire lehet, ettől az úgynevezett funkciótól eltekintve) veszem szemügyre az említett „személyiséget”, akkor paradox módon a lehatárolhatatlanságról, a többcentrumúságról, a lankadatlan és jósolhatatlan irányú kísérletezésről „*ismerem fel*” Rákos Sándort. Tehát éppen azáltal „*azonosítom*”, ami meghíúsítja, hogy szövegeit egyetlen *persónához* köthessük. Összefügg-e ezzel, hogy – mint arra idézett levelében Örkény is felhívta a figyelmet – költészetének kritikai fogadtatása egyáltalán nem áll arányban valódi jelentőségével? Lehetséges, hogy az erőteljes egyszólamúságot könnyebb értékelni, mint a tudatos polifóniát? Hiszen Rákos Sándor költészetének belső alakulását az jellemzi, hogy a szinte kezdettől jelen lévő motívumok közül az egyikről a másikra tolik át a hangsúly. Ezek a „*motívumok*” azon-

ban jellegzetes módon *nem telített* jelentést közvetítenek, hanem csupán bizonyos formai határokat jelölnek ki. Az egyik ilyen motívum például a „maszkos” szerepjáték, amelyet néhány méltatója a hetvenes évek második felétől lírája fordulataként jegyzett föl: ma már jól láthatóan költészete egyik, folyamatosan felhangzó szólamának uralkodóvá válását jelentette.

Az 1982-es TÁRSASMONOLÓG verseiben már a szereplíra új válfaját hozta létre. Valóban „monologizált”, amennyiben időről időre kitekintett az álarc alól, vagyis *saját maszkjában* lépett elének. Színpadának előterét a „társak”, a megidézett költők, fiktív alakok (Berda, Catullus, Raszkolnyikov) népesítették be. Az utánzott személy még tökéletesen felismerhető volt ugyan, de nem okozott nehézséget, hogy mögüle kihalljuk annak az éneknek a hangját, amely álarcként tartja maga elé a másik költői szubjektumot. A maszkok időnként újabb maszkokat fialtak – a Berda álarcában megjelenő költő Anakreón, Donne, Verlaine szerepében lépett fel.

Ez a technika annyiban folytatódik a SENKI ÚR... verseiben, hogy a szerepek mindig *distanciáltak*, vagyis nem teljes azonosulásról van szó, hanem ott érezzük mögöttük azt a – közelebről meghatározhatatlan – „valakit”, medítáló ént, aki kiválasztotta és nagyrészt meg is teremtette magának a szerepet. Hiszen a „(mindenkori) magyar királyok” levélváltását a „(mindenkori) *cluny apáturakkal*” vagy az ÁTON IGAZSÁGA szereplőinek beszédmódját ténylegesen meg kellett alkotnia, akárcsak Claudius „*síron túli magánbeszédét*”. Ezekben az esetekben még az a nagyon tágas és a költő által anyanyelvi szinten beszélt szövegmintá sem állhatott rendelkezésre, amit az ÓSZÖVETSÉG jelent A NEGYEDIK vagy AZ ELRAGADTATÁSRÓL című versekben. A maszk a költészet egyik legősibb jelképe; a bármikor felültehető és levehető *ál-arc* Rákos Sándornál is a művészet és az emberi lét alapvető szabadságravonatközösének szimbóluma. Hatalmas erejű determinizmust tagad: az azonosságot önmagunkkal. Ezzel a tagadással transzcendens jelentőségre tesz szert: tanúsítja, hogy az ember az egyedüli lény, amely lázadhat természeti mivolta s még a halál ellen is. Ez a maszköltő, illetve a halál ellen lázadó gesz-

tus kapcsolódott össze korábban a TÖBBEDMAGAM (1986) és a SZÓLÍTÁSOK (1988) verseiben. E két motívum összetartozásáról tanuskodott az az önjellemzés, amelyet a már lezárult életműveket „*tovább író*” költeményeiről adott: „*a változhatatlan változásainak*” nevezte ezeket. (Így készült remekműve, a HÓDOLAT AZ ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOMNAK.) Minden tovább írható, sugallja; a változatok a végtelenségig folytathatók. Ez Rákos Sándor válasza a változtathatatlanságra, amely szemében a halállal rokon.

Nos, pontosan ezért nem beszélhetünk nála egyetlen, jól körülhatárolható lírai énről, amely végső soron magában foglalná a szerepjátékokat és a térben-időben igencsak távoli heteronóm „kisvilágokat” egyaránt. A szerepek mindig rendkívül karakterisztikusak, bravúros mesterségbeli tudással megformáltak (ezeken a szövegszinteken találjuk azokat a szinte fájón tökéletes sorokat, amelyek a leginkább árulkodnak a költő „nyugatos” gyökereiről). Annál kevesebbet tudunk meg a szerepekbe beköltöző, azok terében megnyilvánuló és saját különbözőségét lépten-nyomon jelző énszerűségről. Sejtésem szerint itt keresendő lírája zavarbaejtő nyitottságának kulcsa: nem X. játssza el Y. szerepét, hanem Y. szerepe ad módot arra, hogy X. mint szubjektivitásforma létrejöjjön. Nem zárható ki, hogy nemegyszer éppen lírájának artisztikus tökéletessége, az egyetlen fókuszpontra visszavezethetetlen, számtalan regiszteren megszólaló virtuozitás fosztotta meg Rákos Sándor költészetét a méltán kijáró elismeréstől. Aki szemmel láthatóan „mindent meg tud csinálni”, tehát nemcsak szárnyalni és piruetten, hanem tudatosan és szántszándékkal botladozni és sántikálni is képes verseiben, az paradox módon könnyen kiválthat valamilyen fölényeskedőn vállveregető, némiképp lekezelő reakciót. Nemcsak arról van szó természetesen, hogy az izzadság-szagú vergődés teátrálisabb és feltűnőbb, mint a látszólag szinte akadálytalanul megvalósuló tökély. Egyes színészeknek (persze ők tartoznak a kisebbséghez) meg kell tanulniuk csúnyán artikulálni művészetük kiteljesítése érdekében. Rákos Sándor azért építette be költészetébe ama „botladozást és sántikálást”, valamint a GÖRBE TÉR, GÖRBE IDŐ verseinek

szokatlan formai megoldásait, hogy megtörje önnön zavartalan és helyenként akadályt jelentő formai professzionalizmusát.

De nem csak ezért. Ha *egyetlen* domináns hang nem is létezik nála, a SENKI ÚR... mégiscsak kitüntet egy szerepet a többi között: az aggastyánét. A vers botorkálása a Füst Milán-i „*vén*” mozgását imitálja, „*ahogy billeg ahogy botolgat / csiszeg-csoszog és araszolgat*”, ahogyan a kötet címadó versében mondja. Végül persze ebből a szédelgő mozgásból is bravúr lesz; a nyersebb formai megoldásokat az artisztikum még magasabb szintjének érzékeli – mint amikor a kötéláncos azt mímeli, hogy rögvest lezuhan a szédítő magasságból. A néző ilyenkor egyszerre éli át az aggodás kellemes borzongását, valamint az ugyancsak kellemes bizonyosságot, hogy *ez az ember* sohasem fog lezuhanni. A versbeszéd kidolgozottságának azon a szintjén, ahová Rákos Sándor lírája elérkezett, már alig-alig lehet kilépni az esztétikum fogságából. Lázad is ez ellen nemegyszer. A SENKI ÚR SEMMIBE INDUL szerintem ennek a lázadásnak a jegyében zárul olyan kurta-furcsa poénnal, mint ha azt mondaná: legyen ennyi elég a tűzijátékból, belefáradtam, szerep ez is, mint a többi. Az már valóban az esztétikai szféra vastörvénye, hogy a forma megdőccentését vagy esetleg megtagadását *formabontásként*, vagyis ismét csak esztétikai effektusként éljük meg az esetek többségében. S ez jól is van így egy olyan költeményről szólván, amely ilyen klasszikusan szép mondatokban szól az aggkor nyomorúságáról: „*híjával kelleknek és bajnak / bővében minden rendű bajnak / ami csak érheti az embert / ha érez már deres novembert / havas decembert zúzmarásat / s hogy lassan elhagyni a házat / kell a léleknek költözöben...*” Nem csak a nyugatos tradíció, de sok száz év lírai hagyománya rezdül meg ezekben a mondatokban.

Befejezésként hadd vétsek az etikett ellen. A címadó verset a költő nekem dedikálta; az illemszabályok szerint erről szemérmesen hallgatnom kellene; ehhez viszont nincs kedvem. Azon tűnődnék el inkább, hogy vajon mennyiben tartozik egy ilyen dedikáció – vagyis jelen esetben a nevem – magához a költeményhez. Tudjuk, vannak költők, akik sok versüket látják el valakinek szóló ajánlás-

sal, mások ellenben sohasem folyamodnak ehhez a módszerhez. A kötet utolsó ciklusában a következő ajánlásokkal találkozunk: „*In memoriam Szabó Lőrinc*”, „*Jékely Zoltán emlékének*”, „*Nemes Nagy Ágnes emlékének*”. Nyilvánvaló, hogy ezeknek egészen más a funkciójuk; túl azon, hogy ezek a versek a nagy pályatársak emlékét idézik, a ma már klasszikusnak számító nevek az asszociációk áramlását is beindítják a különböző szövegvilágok között. Ám mit jelenthet az olvasó számára, milyen asszociatív működést indíthat be egy olyan név – ezúttal az enyém –, amely esetleg teljesen ismeretlen a befogadó előtt? A szóban forgó költemény, mint mondtam, szerepvers; a költői én betegeskedő aggastyán szemszögéből vázolja fel saját karikatúráját. Kiindul tehát az „*ez voltam – ez lettem*” ősi toposzából, ezt követőleg átvált többes szám első személyre, hogy azután a szöveg kétharmadától az „*én*” mint közvetlen referenciapont eltűnjék. Marad az „*ő*”, akit a vers felütésében megjelenő „*én*” csak idézőjelben vállal. Minek hinném magam a magam helyében? – kérdezi a vers, s ez az egyszerre keserű és gunyorosan vidám játék a „*magam*” szóval éppen arra világít rá, hogy *énnek lenni* mindenképpen szerep. „*Senki úr*” lehetne „*mindenki*” szószólója, mint ahogyan a mindannyiunkra várakozó Semmi is kaphatna más nevet; a kötet utolsó darabjában a halál így jelenik meg: „*majd átlépni a nyíló végtelenbe*”. A gunyoros-karikaturisztikus és a transzcendenciába hajló-emelkedett hangnem szinte összeér, kiegészíti egymást. Az ajánlásban megadott ismeretlen név a példabeszéd műfajához közelíti a verset; akárki legyen is az illető, a szöveg őt is belehelyezi egy szerepbe, nevezetesen az „*ifjú*” vagy legalábbis az „*ifjabb*” szerepbe. A „*lásd, mivé lettem*” gesztusa így nyeri el teljes érzelmi intenzitását.

S mit mondhatnék ugyanerről „*én*” a „*magam*” szerepében? Válaszverset írni nem tudok, ezért csak annyit mondhatok (némi-képpen minden kritikus nevében): bocsáttassék meg sok-sok okoskodásom, és adassék meg nekem az önirónia kegyelme, mint ahogy Rákos Sándor bátyámnak megadatot.

Angyalosi Gergely

KÉT MAGYAR NEW YORK-KÖNYV

Forgács Zsuzsa: Talált nő
Q.E.D. Kiadó, 1995. 280 oldal,
ára nincs feltüntetve

Bruck András: New Yorkba zárva
Magvető, 1996. 303 oldal, 680 Ft

Amerika kívül esik a magyar irodalmi szemhatáron. Kisebbségi jelentőségű emigráns írók szöszöltek vele valamit, és Oravecz Imre verselt szépen az amerikai Nyugat szabadságitás tájairól, meg néhány másodlagos tehetségű mai író tesz nyúlós és nyálás kísérteteket, hogy az amerikai irodalmat és tömegkultúrális mítoszt beépítsék művükbe, de az esetek többségében kínos eredmények születnek ebből az igyekezetből.

New York lehet a világ fővárosa, lehetett egy időben majd' százezer magyar lakosa, magyar lapjai, szalámiüzlete és erdélyi hentesek, magyar negyede az Upper East Side-on, a Yorkville nevű városrészben (hívták egy időben Germantownnak is; koncepcióm szerint a magyarok azért kezdtek idetelepülni a múlt század végén, mert a kitántorgók katonaviselt fiait, ha már angolul nem tudtak, vonzódtak a közös hadsereg vezényleti nyelvéhez), szóval eddig New York se lett magyar irodalmi toposz. Nem lett úgy, mint Párizs – több generáció viszonzatlan szerelme – vagy Bécs, Itália s még sorolhatnám. Néhány éve egy alkalommal arra neszéltem fel, hogy súlyos hónapok óta, szándéktalanul, kizárólag New Yorkban játszódó könyveket olvasok. Elég kinézni az utcára bárhol a világon, megnézni egy moziműsort, belehallgatni valamelyik zenei rádióba, benézni egy könyvesboltba, könnyűszerrel megállapítható, hogy Amerika a világtörténelem egyik legnagyobb hatású mitológiáját produkálta néhány évtized alatt.

1995–96-ban két magyar szerzőtől származó könyv jelent meg – Forgács Zsuzsa TALÁLT NŐ és Bruck András NEW YORKBA ZÁRVA című művei –, melyek New Yorkban játszódnak. Azt hiszem, első könyvek, azt hiszem, első könyvnek viszonylag kései könyvek, mindkét szerző negyven feletti, és nem

érzi az ember, hogy abból a nagy büdös írói elhivatottságból születtek a könyvek, ami Kélet-Európában vagy kétszáz éve úgyszólván kötelező; sőt, különösen Forgács Zsuzsa könyvéből, kiötlök egyfajta helyi irodalmi jövő is: az írás, íróság mint szabadidős tevékenység. Félreértés ne essék: nem kisasszony-irodalom, háziasszonypróza, kávéenilektúr – ha a Forgács-könyvről van szó –, hanem literatúra nem főállásos munkaviszonyban. Forgács novellakoszorúja szenzáció volt, Brucké visszhangtalan maradt. Két könyv: félsiker.

„Egyenesen ágyékból fakadnak e sorok” – ars poetizál Forgács Zsuzsa. Nézzünk egy példát: a TANGÓ című novellában vágtyól hajtott dulakodás lesz a mondat. „Ha leadnék pár kilót, Maga nyilván belém szeretne – mire én bedühödnék, s erre Maga tolakodóvá válna, mire én bedühödnék, erre Maga nyilván felbőszülne, és valami drasztikussal próbálkozna, mire én megpróbálnám Magát lecsillapítani, amitől Maga kissé kényelmetlenül érezné magát, ami kifejezetten felborzolná a tollaimat, ez viszont némileg felcsigázná a Maga érdeklődését, ami végtelenül irritálna engem, sőt az is lehet, hogy megpróbálnék átmenni testibe, mire Maga önvédelmet követne el, ami engem meglehetősen nyugtalanítana, ami Magát is rémesen türelmetlenné tenné, ettől viszont én gurulnék be, amitől Maga nyeregben érezné magát, és ez nagy valószínűséggel előcsalogatná odújából maró iróniámat.” A maró ironia jellemző, Forgács olykor szép beszédű, máskor meg mosdatlan szájú női macho, ami ritka, bár relatív újdonság nálunk, egy prefeminista kultúrában; ez sikerének is egyik kulcsa. Tanulságos az idősíkok egymásra csúsítása, Amerikában már nem cool ortodox feministának lenni, Magyarországon még nincs teljes értelemben vett női egyenjogúság, a magyar posztfeminizmus tehát képtelenség.

„Szent, sérthetetlen, kiközösített, felséges szuka”, ez Forgács Zsuzsa önképe, s a nőíró szerint „a szülés hatalom. Van valami mámorító és öngergeszto a szülésben, amely egyre gyorsabb ritmussal dik-tál”. Magányos könyv, a kádárizmus nonkonformista értelmiségi-ellenzéki szubkultúrájából igazi világvárosba, mely csak hellyel-közzel vesz tudomást róla, de ahol magánya ellenére rátalálhat zsidóságára, ahol az nem tilalmas, ahol mindenki más. Forgács általában

jól ismeri meg a várost, van hozzá szeme, tudja irodalommal némesíteni mindennapjait. „A legalább kétméteres fekete acéltündernek vörösrre festett, göndör haja volt, aranyozott szemüvege és kihavadt vulkánkúpokkal borított arca. Ebből a rezzenéstelen, puha szelíd arcból az indián istenek és a detroiti vasmű rozsdamentes acélrugóinak fenséges közönye és bölcs nyugalma áradt. Nem akartam elképzelni, amint megmássza őt egy lator; egy nyifka kis vézna alak, egy rogyant kis hímünder, de nem tudtam ellenállni. [...] Harlemben és South Bronxban – a világ egy főre eső gyilkosságainak legsűrűbb színhelyeim – felcseperedett fekete acéltünder...” A keleti parti egyetemek irodalmi berkeiben megszólnák az utolsó mondatrészt az elmaradt politikai korrektség okán – a legtöbb gyilkosság különben is Kolumbiában és Braziliában esik –, de hát nem szabad számon kérni a tárgyyszerűséget, ha máris megjelenik előttünk Grace Jones a hajdani James Bond-filmből, csak most az angyalcsináló várójában abortuszra várakozik. A váróban szegények a TEXAS CHAIN SAW MASSACRE című kultuszfilmet mesélgetik. Forgács szeret játszani a tömegkultúrával, és ez szép. Hasonlatai tömegkulturális hasonlatok, jelzői tömegkulturális jelzők. „Zulejha rágyújtott, de nem azzal a figyelmetlenséggel, ahogy mi a szocializmusban tettük, hogy az emberek azt sem tudják, hogy lóg-e épp valami a szájukból, hanem úgy, ahogy a francia filmekben gyújtanak rá szeretkezés után a főhősök.” Angyalcsinálás után meg: „Tizenöt perc múlva kidobtak minket a klinikáról. Amerikában vagyunk, kezitcsokolom, itt nem lehet elfeküdni egy klinikai ágyon, itt mindent percben mérnek és aranyban. Csak ezt a két mérőeszközt ismerik.” Megfigyelései sokszor tüpontosak. Közel áll hozzá – néha ő maga a Bevándorlási Hivatal előtt szobrozók népe – a kozmopolita nyomorúság: „Hatalmas, pattanásos bőrű török családok érkeztek hálózásokkal, sovány, köhögős, tébécés koreaiak hoztak szétnyithatós tábori ágyakat, kendős arabok terítették le fonott szalmából szőnyegeteket, orosz anyókák és apókák majszoltak krumplicipürét láboskákból. Nyurga etiópiaiak térdeltek számaryokon, festett indiai nők se-lyembe burkolódzva vacogtak a betonon. A több száz illegális határátlépési kísérlettől edzetten, dél-amerikai csecsemők, nyitott szemmel, fegyelmelzeten hallgattak.” Borzalmas hely: „[...] rendben folyt a dolgok New Yorkban aznap éjjel is, mint minden éjjel a menetrend szerinti automata-gépfegyve-

res népirtások: kokainért, crackért, heroinért vagy csak a puszta lendületben maradásért.” Washington Heights, ahová könyvében a szerző helyezi magát, sem annyira nagyon-nagyon borzalmas, laktam arra én is, de New York megapolisz, világparadigma, egy darab jelenbe szakadt jövő, ahol a lepusztult negyedekben rappeló fekete tinédzserek .357-es Magnumokkal ballagnak az iskolákba, ahol metáldetektoros kapu át engedik be őket, mint egy repülőtéren tranzitba, aztán elveszik tőlük, de tanítás után visszakapják. Amerika szabad ország. Keveredik benne a harmadik meg az első világ, falak nincsenek, csak nagyon kemény társadalmi választóvonalak, azokon is van olyan nehéz átlépni, mint egykor az első és a második – azóta megszűnt – világ között.

Forgács Zsuzsa magyar Tama Janowitz, a magyar kannibál Manhattanban, akinek azért New York első világához is van köze: „...melő után beültünk színes, szélesvásznú csendéletbe, a 45. emeleti balkonunkra a Central Park West fölé. A csendéletben zeppeleink, helikopterek, repülő, blimperek tucatjai húztak el, mint akiknek dolguk van. Harold kitöltötte az aznapi első száraz ginjét, és egy falat norvégiai pácolt fókaszonyt teherbe bele két darab dél-koreai moszatlevélkébe, aztán mielőtt szájába tömte volna a költeményt, megkérdezte:

– Nem kéne mégis basznunk?”

Szociális érzékenység plusz petting, egozsugorítás – sex change, a korszellem megszólalása: férfiszerepben is íródott novella, hamisított homoerotikus irodalom –, konrádi, örkényi gyökerek. Forgács Zsuzsa egy hangon szól, de azt jól szólja.

Sajnos könyve nem teljesen ment szociológiai és földrajzi pontatlanságoktól, az olyan ösfelmutató névjátékok, mint Ödön von Bibó után erőltetettek, New York-i Horváth Irodalmi Társaság nincs, vagy pontatlan volt a korrektúra, ami egyébként manapság általános gyakorlat. A kicsit eörsipistás egyiptomi elbeszélést leszámítva olvasható regénynek is a novellakoszorú, ereje azonban hangjának szokatlanságában van, és jó, hogy ehhez a hanghoz, ha megkésetten is, de hozzászokhatunk.

Bruck András könyve más bordában szótt, mint Forgácsé. Az olvasói értelmezés szerint túl könnyen dekódolható, túl kevésbé távol-

dik el a saját történetétől, nettó írja a sztori-ját, az meg nem elég érdekes. Épp ebben a titokhiányban rejlik figyelemre méltó szomorúsága. Regénynek írt szövege átlagos bevándorlótörténet, kései Bildungsroman, ismeretlenség, idegenség, kirekesztettség, identitáskeresés; szél-New York, marginália-New York. Bruck könyvében az a bosszantó, hogy a meg nem értettség és idegenség szenvedéstörténetben lehetne jó könyv is, de nem az. Egy nyolcvanas évekbeli fiatal magyar férfi szeretethiányos csetlés-botlása, kizsájtottsága lehetne nagy epikus téma, de nem váltja be ezt a reményt. A főhős, véletlenül ő is András, megveti Amerikát. „[A tévél] baseballal és amerikai futballal volt tele, kit érdekelt, felőlem akár holnap megszüntethetik mindkettőt.” Vagy: „– Ti európaiak gyűlölitek Amerikát, mert semmit nem értek belőle.

– Nemrég még ti is európaiak voltatok.

– Hála istennek már nem vagyunk. Minden komplikált, depresszióra hajlamos ott. Lenéztek bennünket, közben, mint a majmok, utánoztok. Nem érzed, hogy ez mennyire nevetséges?” Van egy ostobán leküzdhetetlen európai szupremáciatudat amerikaiilag – hiába vannak ott a legjobb egyetemek, sok szempontból a leginnovatívabb magaskultúra; talán a sok pénz meg a sok hatalom miatt –, s ha ez a szupremáciatudat kelet-európaiak esetében még sértődött és mélységesen inadekvát dafkéval is párosul, az különösen zavaró bír lenni. Bruck nem pusztán Amerikát nem állhatja, de New York többségében csillogó és kozmopolita központja, Manhattan is a bögyében van. „Különös hely volt Borough Park, de idővel szimpatikusabbnak találtam Manhattan ostoba kavargásánál.” A kisközösségi Brooklynt választja Manhattan nagy társadalmával szemben, ami persze szíve joga. Amerika-utálata kínos, lapos és sablonos. „Oázis a pokol közepén, nyilatkozta egy New York-i rendőr az ortodoxok lakta negyedről, pedig neki nyilván csak arról volt tudomása, ami más városrészekben folyik; leánykereskedés, prostitúció, lyukas vénájú kábítószeresek, fajtalankodó öregemberek, orosz, kínai, olasz, vietnami, portoricói, kolumbiai és vagy két tucat másik maffia, tarkón lőtt taxisofőrök, megkéselt metróutasok, szadizmus, szodómia, kiirtott családok, szemetes edénybe dobott csecsemők, bestiális teenage-rek, bigámia, kéjgyilkosság, olcsó bérű lakásokban rohadó holttestek, állatáldozat, emberáldozat, nemi

erőszak, patkányt sütő koldusok, félholtra vert tanárok, megbecstelenített óvodások... vajon mit mondott volna a jóember, ha azt is tudja, hogy Michiganben egy gyilkosságért elítélt férfit bírói utasításra naponta női hormonnal kell ellátni, mert a börtönévek alatt nővé akar válni [...] Perverz kalandorok, pszichopata hivatalnokok kezében van a világ sorsa, éjszakánként mindenféle új Nérók, Leninek, Hitlerék, Caligulák forgolódnak izzadságszagú kispárnáikon arra várva, hogy végre eljöjjön az ő napjuk.”

„Amerika, az emberiség kollektív fantáziája”, írja bizonyos szempontból pontosan, de Bruck könyvében Amerika kasztrációs élményként jelenik meg. Közelítése avultan férfiszempontú és eurocentrikus: „Olykor egy távol-keleti lány topogott végig a fal mentén, hogy a véceben kiürítse az európainál minden bizonnyal finomabb ezetű hólyagját.” Rossz mondatokkal amúgy sem hiánygazdálkodik: „elalvás előtt még egyszer meghágtam”, olvassuk a főhős egyik romantikus kalandjának végét. Olcsó férfiaság, népies-vagánykodó fogalmazás, öslény a Jurassic Parkban. Felületességek gyenge mondatokban: „hiába, ha ittam, minden sokkal egyszerűbbnek látszott”, „halálfélelemből írnak az írók”, s hasonlók. Irodalom alatti szóviccek, blikkes hírlapírói patternek: „A Broadway és a Canal utca sarkán balra, a kínai negyedbe fordultam. Azonnal minden megváltozott; a szememnek itt minden kínai volt.”

A gyenge felütés után a könyv egy kicsit javul, de ha valaki az első száz oldal után lecsapja, az nagyon rossz véleménnyel teszi. A zsidóság, az identitáskeresés, -találás központi témája Bruck Andrásnak. „Halott hely volt Budapest a nyolcvanas években, mindenki unatkozott, még az antiszemita is vakaróztak” – utal az előtörténetre. Könyve banális bevándorló-sztori lenne, ha a háttérben nem tornyosulna a holocaust. Egy túlélő megkéri a főhóst, írni meg történetét. A hölgy „örökké késett, néha csak perceket, máskor egy órát is. Azt mondta, a lágernek köszönheti. Ott alakult ki benne az a szokás, hogyha tehetett, inkább a sor végére állt, mint előre, inkább a perc végén tett valamit, mint az elején. Szilárdan hitt benne, hogy ennek köszönheti az életét”. Sajnos még a jobb részeket is rontják üresen kongó bölcselkedések; Bruck akkor a leglehangolóbb, mikor valami mélyértelmet próbál keresni: „...zsidónak lenni amolyan titkos dolog, és ezért a titokért gyűlölik őket. Mivel a ti-

tokhoz a fekete kaftános ortodoxok állnak a legközelebb, őket gyűlölik a legjobban”. Bruckot zavarja a multikulturalizmus, az olvasót meg az, hogy teli szájjal négerzik, rácsodálkozik az angolszász hipokritizmusra. Tárgyi tévedésekkel tűzdel meg még olyan, témájához közel álló dolgokat is, mint amelyek például az amerikai és izraeli hit- és politikai életben évtizedekig fontos szerepet játszó lubavicsi Nagy Rebbehez kapcsolódnak: akit ő Mendel Schneersonnak hív, pedig Menachem volt a neve. Az már, hogy a Nagy Rebbe működésének bázisterületét Crown Heightsnek nyomtatják, holott Heights, még a korrektúra szokott slamposságára is fogható, noha bosszantó apróság.

Boulevard of Broken Dreams, magányos fiatal férfi bandukol az esőverte szomorúságban, ősember egy szofisztikált XVIII. századi udvari bálon, Slava Tsukerman: LIQUID SKY című kultuszfilmje, csak *cult* meg heroin *flash*-ek helyett az értetlenség, érteni nem akarás. A nő „gyönyörű volt, makulátlan, de ijesztően egészségesnek látszott. Egy leheletnyi romlottság, az hiányzott belőle. [...] Alig egy órája még egy nő fekiüdt itt velem, aki azóta örökre eltűnt, valahol odakint ebben a pillanatban csillagok robbannak fel, amelyek korábban évmilliókig keringtek, a dalai láma keresi, de még nem azonosította az elhunyt pancsen láma reinkarnációját. Úgy látszik, tényleg minden és mindenki úton van. Mit keresnek, hová tartanak? És én miért nem megyek velük.”

Bruck énrégényének irodalomalattiságában is van tudásszociológiai érdekessége, de az első generációs emigránspszichózis nem eléggé és nem úgy rossz, hogy camp lehessen. Szomorú, magányos történet, nincs feloldozás, és még a Messiás sincs útban. Csak felelősségelhárítás: „*New York tehetett róla. Mindinkább egyedül éreztem magam, hiányoztak a cinkos női mosolyok és pillantások, hiányzott egy megbízható férfi barát.*”

Forgács Zsuzsa és Bruck András könyvei szándékosan-szándékolatlanul is kudarc-történetek, a New York-i kiadók nem kapkodnak utánuk. Az emigráns nem tudott beilleszkedni, az új haza semmibe veszi, érdektelennek tartja. Könyvét megírja, hazajön. Két könyv: félsiker.

Vágvölgyi B. András

EGY RÉGI KÖNYV

Hankiss Elemér: *Hamlet színváltozásai. Hamlet-értelmezések a XVIII. századtól napjainkig*
Savaria University Press, Szombathely, mcmxcv.
175 oldal, 480 Ft

Hankiss Elemér 1995-ös utószavában harminc évvel ezelőtt keletkezett, most elővett, újraolvasott és megjelent kéziratáról ír, és a szerzőről, a fiatalemberről, „*az áhítatos kis kelet-európai filozófus*”-ról – ironikusan, bölcsen, melankolikusan, amint ez már ilyenkor szokás. Ahogy olvas, Wertherként bukkannak föl előtte „*a kedves, régi nevek*” – így rögtön elsőként azé a John Dover Wilsoné, aki korszakos fordulatot hozott a Shakespeare-szöveggkritikában a NEW CAMBRIDGE SHAKESPEARE gyakorlatilag egyszemélyes, több évtizedes vállalkozásával és ezen belül is a Folio helyett a második, úgynevezett „jól” kvartót alapul vevő 1934-es HAMLET-kiadásával és azt kísérő, THE MANUSCRIPT OF SHAKESPEARE’S HAMLET című könyvével. Dover Wilson 1935-ben a Hankiss által „*kétezer-egynéhány soros kis szindarab*”-ként aposztrofált, nagyjából kétszer ilyen hosszú darabról WHAT HAPPENS IN HAMLET címmel részletes, tematikus kommentárt is írt. Ez, bár mára kevesen olvassák, még mindig megkerülhetetlen alapműve a HAMLET historizáló megközelítésének, sőt kérdésfeltevésében, az egyes, jól behatárolhatónak tűnő problémákat – bosszú, öngyilkosság, szellem stb. – külön-külön tárgyaló szerkezetében is előképe lett két újabb hasonló monográfiának, Roland Mushat Frye 1984-es THE RENAISSANCE HAMLET-jének és részben Frye közvetítésével Kéry László TALÁN ÁLMODNI című 1989-es, utolsó könyvének – előbbinek úgy és annyira, hogy bár Dover Wilsonnal szemben Frye explicit formában egyáltalán nem artikulálja álláspontját, a könyv tartalomjegyzéke mégis, még tördelésében is kísértetiesen hasonlít az akkor épp félszázados elődére. John Dover Wilson felbukkan tehát a kéziratot újraolvasó Hankiss előtt, de csak amolyan árnyalakként, önnön hiányát megjelenítő kísértetként, Hamlet apjának szellemeként, mert egyébként egyetlen szó sem esik róla a könyv másfélszáz oldalán.

Az UTÓSZÓ-t író Hankiss, bár majd’ minden bekezdését az újraolvasásra való utalás

indítja, mintha mégsem lenne jó olvasója annak a bizonyos kéziratnak. A bevezetéssel és az utolsó fejezettel szemben, amelyek bizonyos hatásméleleti megfontolások keretében állítják a HAMLET-kritika történetét, itt mintha nem is erről a hatvanas évek derekán-végén írott, Hankiss más munkáival szoros összefüggésben lévő könyvről, hanem egy rendezők, színházi „hozzáértők” számára segédanyagként készült interpretációcsokorról, az értelmesekek egymást követő soráról lenne csupán szó.

De nem idegen a figyelmetlen olvasás attól a bizonyos régi kézirattól sem. Sokszor csak meglehetősen felületes kivonatolást olvasunk, hiányos, kontextusukból kiemelt idézeteket, amelyek néha – különösen az első fejezetekben – a szövegek triviális félreértéséhez vezetnek. A Lessinggel nagyjából egy időben működő és a kor kritikai életében játszott szerepét, hatását tekintve talán még nála is nagyobb jelentőségű dr. Johnson ebben a kis összefoglalásban egy a XVII. század elejétől a XVIII. század végéig alapvetően változatlan klasszicizmus ideáltipikus képviselőjeként jelenik meg, úgy, mint akinek az a fő baja Shakespeare-rel, hogy „nem érvényesítette a hármasság szabályát”. (17.) Csakhogy Johnson hivatkozott művében, az 1768-ban megjelent Shakespeare-kiadás előszavában Shakespeare gazdagságának, természetességének szokásos dicséretén túl védelmébe veszi Shakespeare-t az őt az arisztoteliánus elvárások felől bírálókkal szemben, és ennek érdekében nemcsak a történeti távolság szempontját vezeti be a poétikai különbségek interpretációjába, hanem – és Johnson 1768-as PREFACE-ének éppen ez a kritikátörténeti jelentősége – oldalakat szentel az idő és a hely egységének követelményét alátámasztó érvek kritikájának is. Johnson jelentőségét inkább növeli, mint csökkenti, hogy ezt azon a nagyjából humanista-retorikai, hatásorientált poétikai érvrendszeren belülről teszi, amely ezeket a követelményeket Sidney és Corneille nyomán a hihetőségre, a meggyőző erőre hivatkozva alkalmazta. Éppen érvelési módja, a poétikai megfontolások konkrét művekre, szöveghelyekre épített kidolgozása teheti Johnson-t a modern, tehát a deduktív, rendszerelvű poétikával szemben állóként értett kritika első jelentős angol képviselőjévé

és így akár kritikátörténeti fordulóponttá. Hankiss könyvének keletkezése idején a XVIII. század korántsem állt az anglistika, pláne a magyar anglistika figyelmének fókuszában, de ennek mégsem kellett volna felmentenie a szerzőt a hivatkozott, ismertetett szövegek alapos elolvasása alól.

Kétségesek a kétségtelenül hatalmas kritikai örökség ismertetésének terjedelmi hangsúlyai is. Szűk három mondatnál lényegesen több figyelmet érdemelne az az S. T. Coleridge, aki az angol nyelvű Shakespeare-kritikára talán a legnagyobb befolyást gyakorolta, még akkor is, ha Coleridge-nek az őt ért hatások elfedésére irányuló törekvései ellenére tudjuk, hogy Shakespeare-rel kapcsolatos nézeteit nagyban meghatározták August Wilhelm Schlegel előadásai – akiről szintén nem olvashatunk többet egyetlen mondatnál. A romantikusokról szóló fejezet emez utolsó bekezdésének olvastán különösen erős az embernek az az érzése, hogy Hankiss számára az interpretáció- vagy kritikátörténet-írás mintha egyet jelentene a „Mi baja Hamletnek?” kérdésre adható rövid válaszok összegyűjtésével. Ugyanitt Lambról és Hazlitról (akik a drámai karakterek vizsgálatának a BÁNK JELLEME-szerű gimnáziumi házidolgozat-címekben talán máig kísértő műfaját megalapozták) már összesen csak annyit hallunk, hogy „*Nem szólunk róluk bővebben, mert a következő fejezetben részletesen elemezzük majd e gondolatok továbbfejlődését és kiteljesedését.*” A könyvet az UTÓSZÓ elképzelései szerint használó olvasó itt fel is adhatja, mert a következő fejezetben legalább négy egymással szemben álló felfogásról olvashatunk anélkül, hogy megtudnánk, melyik ezek közül az a bizonyos „*kiteljesedés*”.

A XX. század sem járt sokkal jobban. Dover Wilson mellett hiányzik például azoknak az írásoknak az említése is, amelyek „*a herceg vagy a költemény?*” dilemmában foglalnak állást, explicitté téve azt a fordulatot, amely a jellemvizsgálattól elvezetett a „műközpontú”, a darabot megalkotott, kvázi-térbeli szerkezetként kezelő kritika térnyeréséhez, a Hankiss figyelmének és rokonszenvének középpontjában álló szerzők, különösen G. Wilson Knight és Caroline Spurgeon harmincas évekbeli munkásságához. A fenti kérdést esszéje címében feltevő C. S. Lewison túl T.

S. Eliot fiatalkori, 1919-es írására is hiába keresünk utalást, pedig a kritika és a klasszikusok viszonyának alakulásáról csakúgy, mint a kritikai hagyományok közötti választásról sok minden lenne elmondható a HAMLET-ről szóló talán utolsó olyan jelentős írás kapcsán, amely határozott és végeredményben negatív értékítélettel szolgál. Eliot fiatalkori gondolkodását egyébként is szuggesztívan jellemzik Shakespeare-rel kapcsolatos megjegyzései: az egy időben annyit elemeltett „*objective correlative*”-tól kezdve (Eliot szerint az a baj a HAMLET-tel, hogy Hamlet lelki nyavalyájának nincsen megfogható, hozzá súlyában, jelentőségében mérhető megfelelője az őt körülvevő világban) addig, ahogyan védelmébe veszi Thomas Rymer, az első professzionális angol kritikus valóban könyörtelen OTHELLO-kritikáját 1693-ból. Rymer, akit a XVIII. század vége óta többnyire csak a szabálykövető vaskalaposság elrettentő példájaként emlegettek, a Természetre és az Észre hivatkozva a hétköznapi nyelv egyszerűségét, a tisztességes kereskedők és iparosok nyelvhasználatát, a Royal Society eszményeit kéri számon a tömegek ellenőrizhetetlen beszédét, a karnevál fenyegető szellemét megidézve Shakespeare-en. Rymer magabiztosan szede izekre az OTHELLO következtlen időkezelését, hogy aztán ezt is a darab rovására írja. Lehet, hogy az ellentmondások elősorolásánál ma izgalmasabb az a kérdés, mit csinál így a szöveg, hogyan működik az olvasásban ez a „*kettős időszerkezet*”, azonban valószínűleg ez lehetne a legjobb példája vagy igazolása Hankiss összefoglaló állításának, miszerint a klasszicista kritikának a szerkezetre fordított figyelve valamiképpen megelőlegezi „*a huszadik századi funkcionista és formalista-strukturalista módszer*”. (33–34.) E megállapítás elfogadása vagy megkérdőjelezése azonban teljesen az olvasó jóindulatán múlik, ugyanis a klasszicista kritikáról a (könyvhöz mérten) terjedelmes első fejezetnek csak egészen kis, köz-helyekkel tűzdelt része szól, Rymerről pedig csupán egyetlen mondat, a többi a XVII–XVIII. századi adaptációkról ad – egyébként korántsem érdektelen – áttekintést.

Mit akar tehát ez a könyv, ha arra, amire az UTÓSZÓ ma szánja, feltehetőleg alkalmatlan, kritika- vagy befogadástörténeti áttekin-

tésként – aminek első ránézésre tűnik – pedig szintén csak nagyon elővigyázatosan használható?

A bevezetés szerint e könyvecske „*a mű hatásspektrumát azért térképezi föl, hogy e sokszögű tükörben... [a műnek] egyre több vetületét, jelentésemét fedezze föl*”. (8–9.) Azt is megtudjuk, hogy Hankiss itt ennek a feladatnak csak az első felére, a hatásspektrum feltérképezésére vállalkozik, a kérdés második felével egyebütt már megpróbálkozott: ez a könyv tehát szoros összefüggésben van Hankissnak a HAMLET-ről írott egyéb, korábban megjelent tanulmányaival, különösen a SHAKESPEARE HAMLET-JE. A TRAGÉDIA MINT „TÖBBCSATORNÁS” INFORMÁCIÓFORRÁS (A NÉPDALTÓL AZ ABSZURD DRÁMÁIG. Magvető, 1969. 153–192.) című írással, amely elenyésző eltérésekkel AZ IRODALMI MŰ MINT KOMPLEX MODELL című, Hankiss csaknem teljes irodalomtudósi munkásságát magába foglaló, illetve recikláló kötetben is megjelent. Ott a tragédia szerkezetét egy információesztétikai modell alapján annak közvetlen hatásában próbálja megragadni az egyes befogadók által olvasás közben érzékelt „*hatásimpulzusok*” összegzése alapján. Ezek az impulzusok az olvasási élmény meg nem felelései a befogadás közben kiépülő olvasói várakozásoknak, azaz – mivel az elvárások be nem teljesülése maga is az elvárásrendszer alakítója – az olvasás feltételezett elemi szakaszai közötti meg nem felelések: ezek együttese konstituálja Hankiss szerint az esztétikai tapasztalatot. A befogadás Hankiss által a jelen kötetben is felvázolt szerkezetében ezt az a „*katarziszgép*”, azaz a műnek az a zárlata követi, amely a tragédiának „*a néző biztonságát és világszemléletét*” alapjaiban megátámadó tapasztalatát helyreállítja. (161–162.) Ám – mondja Hankiss – a „*katarziszgép*” nem képes végleg kioltani a tragédia (a műalkotás) kizökkentő hatását: ekkor mintegy második védekezőmechanizmusként indul be az interpretáció folyamata. „*A mintegy háromszáz éves HAMLET-kritika leírható úgy, mint azoknak a stratégiáknak az összessége, amellyel a különböző korok Shakespeare-kritikusai és gondolkodói megpróbálták védekezni a HAMLET tragikus hatása ellen.*” (163.) Itt értjük meg, miért beszélt oly hosszan az adaptációkról: a Shakespeare-t a tragikumtól megszabadító XVIII.

századi átdolgozásokban a tragikus hatást megelőzni igyekvő, így e hatáselmélet kereteibe kiválóan beilleszthető stratégiát lát. (163.)

Az interpretációk történetének áttekintése a fenti keretben kettős szerepet láthat el. Egyrészt, a második rész 12. fejezete alapján, a befogadás utolsó szakasza (az interpretáció) különböző változatain keresztül képet adhat mind az esztétikai tapasztalat (a „közvetlen élmény”) és az interpretáció között végbemenő interakcióról, mind az interpretációkat alakító egyéb tényezőkről. A könyvet végigolvasva azonban az a benyomásunk, hogy ez nem történik meg. A kivonatolt interpretációk sora csak annyit illusztrál, hogy vannak interpretációk, és ezek többé-kevésbé különböznek egymástól. Sokkal többet nem is tehetne, ugyanis ez a hatás-, pontosabban védekezés-és elhárításelmélet ebben a kifejtettségében annyira absztrakt, hogy tulajdonképpen minden igazolja, ami egy tragédiával megtörténhet, a könyvégetéstől a szövegkritikán át a szöveg dekonstrukciójáig. Egy Hankissétől eltérő érzékenyséű szerző talán az egyes interpretációk olvasásában alkalmazná és bontaná ki részletesebben az elméleti álláspontot, figyelembe véve az elhárító mechanizmusok különbözőségeit, eltérő „hatékonyságát”.

A könyv bevezetője szerint az interpretációtörténet korpuszának tanulmányozása segíthet a művet konstituáló „hatásimpulzusok” feltárásában és lokalizálásában is – és ebből már jóval több meg is valósul. Hankiss a XX. századból általa fontosnak látott és kiemelt vonulatokról olyan rokonszenvvel és beleéléssel beszél, hogy az általa talán nem igazán szerencsésen „stíluskutató”-nak nevezett „*new criticista*” (sic, 140.) iskoláról szóló fejezetbe egy saját elemzést is beiktat az emberi „azonosság”, illetve „*az azonosság elvesztése*” motivumáról, mely eszerint a darab egyik állandóan visszatérő élménye volna. (125–133.) AZ ABSZURD SHAKESPEARE című fejezet ezt úgy ismétli meg, hogy – megint csak hangsúlyozottan saját interpretációként – elősorolja a darab „*groteszk, már-már abszurd*” jelenségeit, figuráit, aspektusait. (154–158.) Így például, mondja, „*Hamlet alakját is könnyű volna groteszkké, tragikomikussá, titokzatosból értelmetlenné torzítani. Örültnek tettei magát, hogy ne keltsen gyanút, s nyilvánvaló, hogy épp ezzel kelt gyanút.*”

(157.) Mint elmondja, azért űzi „*a tragédiának e sarkaiból való kiforgatását és abszurdáá torzítását*”, hogy rámutasson, „*a tragédia felszíne alatt ténylegesen ott lapppanganak olyan ellentmondások, kérdőjelek, zavaró momentumok, melyek kisebb-nagyobb mértékben hatnak az olvasóra, melyek aligha férhetnének bele a múlt századi, viktoriánus HAMLET-elképzelésekbe*”. (158.) Hogy (a mai olvasó nem kis elképedésére) az „abszurd” szó használatának az idézett fejezetben vajmi kevés köze van az abszurd drámához vagy Albert Camus-höz, és inkább a köznyelvi „meghökentő” értelemben olvasandó, az itt kevésbé érdekes, mint az, ahogy a fentebb vázolt mű-és interpretációfelfogás értelmében szükségszerűen esetleges és parciális értelmezés által kínált szót úgy használja fel Hankiss a mű történetiségen kívül álló hatásstruktúrájának (nagyjából: a változókéony felszín alatt „ténylegesen” ott húzóódó momentumainak) leírásához, hogy a tragikus hatásstruktúra ellen védekező értelmezés ismertetése a hatásstruktúráról tett saját megfigyelésével csúszik egybe. Az abszurd befogadás pillanatában mintha már egyszerre ott lenne minden, ami korábban felbukkant, az alapvetően elhárító szerepű interpretáció egyszerre farkasszemet nézne egyrészt önmagával, másrészt magával a dologgal, egybeesztatva az interpretációt a szerkezet tudományos leírásával: így az abszurd olvasó nem is lehetne más, mint maga az irodalomtudós. A menet közben Hankiss által beiktatott elemzéseknek így, az értelmezésben működő előfeltevések logikája szerint végül el kellene vezetniük a HAMLET riffaterre-i superolvasatának megkonstruálásához. Ekkor a könyv gondolatmenetének össze kellene érnie a fentebb említett másik tanulmány kísérleteinek eredményével: ha ugyanis létezhet egy műnek olyan elsődleges hatásstruktúrája, amely nincs kitéve a történelem befolyásának, és amely izolálható, akkor a kísérletnek ugyanúgy ennek feltárásához kellene elvezetnie, mint a kritikátörténetből leszűrt következtetéseknek. Hankiss gondolatmenete ugyan valóban felvillantja egy ilyen interpretációs apokalipszis lehetőségét, a könyv narratív megszerkesztettsége azonban megkérdőjelezi ezt a felfogást. Az a tény, hogy Hankiss elemzései a történet fejezeteibe ágyazódnak bele, a történet részeivé teszik ezeket az elmélet logikája szerint történet fe-

letti olvasatokat, így ásva alá a történet desztillálásából nyerhető történet feletti ismeret és ezzel együtt a történetiség közbelépése előtti „közvetlen” hatás, illetve az ezt kiváltó „struktúra” eszméjét is. (Igaz, ez még mindig csak az interpretáció szelleme – egy ponton lezáruló – önmegismerési folyamatoként felfogott, talán épp az adott műben véget érő történet lenne.) Pontosabban a könyv implicit történetfelfogása, azaz a kronologikus egymásra következést egy a történetiséget gyakorlatilag kizáró sémában értelmező felfogása ezt sem engedi meg, még akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy az utolsó, elméleti fejezet elején Hankissnak korábban ugyanerről megjelent nézeteihez képest a „közvetlen” hatás történetiségének árnyaltabb képe jelenik meg: mivel ez a megfontolás nem illeszkedik a könyv egyébként világos koncepciójába, így a feltehetőleg sebtüben történt fazonigazítás inkább szaporítja, mint csökkenti az érvelés önellentmondásainak számát. (161. Vö. Hankiss, 1969. 133.)

Hankiss a történelem során váltakozó perspektívákban feltűnő, de feltevése szerint lényegében nem módosuló műről *magáról* akar valamit megtudni, a történetiséget teljesen esetleges felfedezőútnak tekintve, amelynek gyümölcssei ráadásul bármikor elővehetők a frizsiderből. A két részre osztott könyv által ismertetett két történetszakasz pedig két, egymástól teljesen eltérő fajta gyümölcsöt terem. A HAMLET- (és irodalom-)kritikának ez a kettéosztása ugyanis pusztán látószólag kronologikus, valójában sokkal inkább tipológiai vagy szerkezeti. A megosztás értelmében a XVIII–XIX. századot a jelentés keresés, kerek interpretációkat nyújtó, értékelő kritika, míg a XX. századot „*a felszín alatt rejlő, rejtett igazságok*” (115.), a „*hagyományos ismeretek, beidegzett igazságok alatt rejlő mélyebb rétegek*” (116.) keresése, a „*belső erőter*”-be (uo.) való behatolás szándéka jellemzi. Tehát, triviálisan, valamiféle elsődleges struktúra feltárásának igénye. Ily módon a történet kétszakaszossága alapvetően azt a Hankiss által leírt történet feletti kettősséget képezi le, amelyet az elsődleges, közvetlen hatásstruktúra, azaz a műalkotás feszültségekkel teli, esztétikai léte és az erre épülő, elhárító jellegű, diszkurzív értelmezés alkot.

Így az első részben inkább a jelentésadás

lehetőségeiről olvashatunk, majd a történet egyetlen jelentős eseményét, a kritika valamikor a század elején bekövetkező fókuszváltását követően az ezeket az interpretációkat kikényszerítő szerkezeti sajátosságokról szóló munkákat tárgyalja Hankiss könyve. Azaz a könyv második felében bizonyos értelemben már a műről magáról tudunk meg ezt-azt, a méltatott kritikusoktól csakúgy, mint a szerző saját, az előbbiekkal feltehetőleg azonos státusú műelemzéseiből. E második szakasz célja az az „*egyre teljesebb és hitelesebb megismerés*” (159.), amelynek szükségességét az utolsó történeti fejezet zárata hangsúlyozza: így a XX. századról szóló rész gyümölcse végső soron a műalkotás saját szerkezetének feltárása, ami – elméletileg legalábbis – bekövetkezhet, és amit a különböző olvasatok előszámálása is elősegíteni hivatott. A progresszív tudásakumulációként felfogott történelem azonban csak az elért eredmények formájában járulhat hozzá tudásunkhoz, míg az maga – Hankiss szerint – külsőleges és igazából érdektelen. Ez vezethet a részben német előzményekre visszakövetkeztethető angol romantikus Shakespeare-kritikával való meglehetősen mostoha bánásmódhoz csakúgy, mint a XX. századról adott kép egyoldalúságához: a „történeti-filológiai”, „eszmétörténeti” irányzatokra például nemcsak azért jutnak ilyen nyúl farknyi fejezetek, mert a Hankiss által is említett Tillyard 1965 körül még korántsem lépett elő a New Historicism és a Cultural Materialism esszencialista-nacionalista állapotos lovává, hanem mert a történeti megközelítések a textológiaiával egyetemben csak „segédtudományai” lehetnek a műalkotás-struktúra megismerésének.

De ez még mindig nem magyarázza, miért *ennyire* elnagyoltak az ezekről szóló fejezetek. Miért kerüli meg a címe szerint a XX. századi „*történeti-filológiai kutatások*”-ról szóló rész teljes egészében a témát, amiről szólnia kellene? (Itt ugyanis nem történet más, mint a nagyjából már ismertetett XVIII–XIX. századi előzmények újbóli elősorolása, hogy az olvasót ezután a téma bibliográfiáihoz utalja.) És miért van az, hogy a második rész 7. fejezete mintha a második rész bevezető fejezete által elejtett fonalat venné fel, tudomást sem véve a közbeesőkről, a „segédtudományokról”? Nem kell hozzá túl sokat olvasgatni, hogy rá-

jöjjünk: a kezünkben tartott könyv annak példája, ahogy Hankiss – saját szavaival – „szanaszét s rendezellenül” hagyta maga mögött „mindazt, amit eredeti szakmá[jában] valaha is” írt, csinált. (AZ IRODALMI MŰ MINT KOMPLEX MODELL, 11.) Az a bizonyos kézirat részben vagy megjelent más tanulmányokba beépítve, vagy – és ez a gyakoribb – korábbi, megjelent tanulmányokból lett összetoldozva. Kár, hogy ennyire hirtelen, ennyire felületesen. Mert így az UTÓSZÓ-ban ifjúkori művét és vele ifjúkori önmagát, a magyar irodalomtudomány hatvanas évekbéli Stürmer und Drängerjeinek vezéregyéniségét felidéző Hankiss mai értékítéletében is kételkedni kényszerülünk: nehéz ugyanis megértenünk, miért kellett most ezt az elfeledett árnyat a feledésből kiemelnie és útjára bocsátania.

A Hankiss 1969-es könyvében megjelent HAMLET-tanulmányokból kirajzolódó megközelítés legalábbis figyelemre méltó, és közel áll egy kora ahistorikus befogadásméleti törekvéseivel szinkronban lévő koncepció megvalósításához. Ha összehasonlítási alapot keresünk, akkor arra utalhatunk, hogy olyan, vele bizonyos fokig rokonítható szerzők, mint Riffaterre vagy Fish nagyjából egykorú írásainak (pl. a magyarul több helyen is olvasható Baudelaire-esszé vagy Fish esetében az „*affektív stilisztika*” kimunkálásának kísérletei, a Milton-könyv és az IS THERE A TEXT IN THIS CLASS? közötti írások) elméleti következtetései sem szubtilisabbak a Hankisséinál. Csak szövegkezelésük és tanulmányaik kidolgozottsága üt meg egészen más mértéket. Hankiss irodalomelméleti életművének gyengéit állatorvosi lóként viseli magán ez a könyv, melyben egy fontos, kis híján iskolateremtő szerző máshol kétségtelen és inspiratív ötletgazdagsága az érezhető másodhasznításban némiképp elhalványul, miközben Hamlet korának borbélytükrei módjára felnagyítja egész irodalomelméleti életművének eldolgozatlanágát, lezáratlanságát.

Ráadásul az olvasót újabb megpróbáltatásoknak teszi ki az a sajnálatosan hanyag szerkesztői munka, amin az UTÓSZÓ együttérzése sem segít; „*újrólolvastva a kéziratot, azóta szigorúbb diszciplinára szokva, sok kifogásolnivalót találtam benne*”. (168.) Ám a kifogásolnivalók – az áttekintés „*hiányos és elnagyolt*”, „*nem dokumentál [...] elég következetesen*”, „*nem adja meg*

elég pontosan forrásait és így tovább” (168.) – talán mégsem diszciplinajellegeből adódnak, viszont a könyvet gyakorlatilag használhatatlanná teszik. A szerkesztő néhány napos könyvtárbújással rendbe tehetné volna a kiadást és lapszámot sohasem adó hivatkozásokat, nem is beszélve a megírás óta megjelent vagy már akkor is létező magyar fordítások feltüntetéséről – Wilson Knight legismertebb, Hankiss által is tárgyalt HAMLET-esszéje például (igaz, rövidítve) épp az általa szerkesztett kétkötetes strukturalizmusantológiában olvasható, Szegedy-Maszák Mihály fordításában, immár több mint huszonöt éve. A szerkesztő legalább indexről gondoskodhatott volna, ha már ennyi elírást hagyott a szövegben – a legszebb egy XVIII. századi adaptáció részletének fordításából való. „...*Ó, ettől a pillanattól fogva / Gondolataim legyenek versek mind! eljött az óra – / Megszököm örömeimtől [...] (véresek, őreimtől, lásd 20. o.)*. Kedves még a Hermann Türck: DER GENITALE MENSCH című művére való hivatkozás az egyik lábjegyzetben. (75.) A szerkesztő egy a könyv elején olvasható lábjegyzetéből ugyan még megtudjuk, hogy honnan veszi a Shakespeare-idézetek szövegét, mint ahogy azt is, hogy a sorszámokat sajtóságos módon egy másik kiadásból származtatja (11.), de tevékenysége láthatólag csak eddig tartott. És ha már zsörtölődünk: Hankiss az UTÓSZÓ-ban nosztalgiával vegyes iróniával ír ifjúkori olvasmányairól, amelyeket könyve hősei „*írtak le s nyomtattak ki egyetemi nyomdák merített papírára, viaszosan csillogó sötéték vagy fekete kötésű könyvekbe*”. (167.) „*Egyetemi nyomdák*”, mint ahogy e szép kiadású, gerincükön címert viselő kötetek hasonló megjelenésű, még betűjük (Old Kenntonian Face) tekintetében is angломán magyar rokonait, a Magyar Szemle könyveit is a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda adta ki annak idején, és nem a Royal Hungarian University Press...

Ha Hankiss Elemér a HAMLET SZÍNEVÁLTÓZÁSAI-t annak idején megjelentethette volna, akkor a magyar irodalomtudománynak lenne egy olyan könyve, ami a mai recepcióesztétikai törekvések sok kérdését egészen más pozícióból előlegezné meg, hogy ezeknek máig vele szemben kelljen-lehessen megfogalmazniuk magukat. Ez a fajta kérdésfeltevés harminc évvel ezelőtt Magyarországon

nem csak az angol–amerikai fejleményeket tisztes távoból, rögzített nézőpontból követő anglistikában lehetett volna termékeny – olvassunk csak bele mondjuk Bizám Lenkének a mára dekonstrukcionista kritikusként hazánkban is ismertté vált J. Hillis Miller klasszikus Dickens-tanulmányát, e kétségtelen kritikai remekművet is recipiáló, KRITIKAI ALLEGÓRIÁK című, korántsem színvonalatlan munkájába. De most, hogy évtizedek múltán a HAMLET SZÍNEVÁLTOZÁSAI könyv formájában is olvasható – mert a hetvenes évekre jó része már megjelent angolul vagy magyarul –, ez a könyv az egyező szöveg ellenére nem az a könyv. Talán a szerző pályájának és egy szakma hőskorának dokumentuma. Mert nemcsak hogy megvan a könyveknek a maguk sorsa, de éppen ez, tehát a sors, a történet teszi őket azzá, amik. A feledés homályából a napvilágra kerülve Hankiss munkája csak áll és hunyorog.

Kiséry András

EZÜSTKOSZORÚ ÉS FRISS BABÉR

Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művész kultusz és műpártolás Magyarországon a XIX. században Magyar Nemzeti Galéria, 1995. június–november A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, 1995/1. Sorozatszerkesztő Nagy Ildikó

Szerzők: Bellák Gábor, Boros Judit, Cennerné Wilhelm Gizella, Cifka Brigitta, Csernützky Mária, Földes Mária, Hessky Orsolya, Imre Györgyi, Király Erzsébet, Sinkó Katalin, Szabó László, Szatmári Gizella, Tóth Ferenc és mások Magyar és német nyelven 393 oldal, 4032 Ft

Nagybánya művészete. Kiállítás a nagybányai művésztelep alapításának 100. évfordulója alkalmából

Magyar Nemzeti Galéria, 1996. március–november A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, 1996/1. Sorozatszerkesztő Nagy Ildikó

Szerzők: Csorba Géza, Szücs György, Szinyei Merse Anna, Boros Judit, Szabadi Judit, Dancs Mária, Gergely Mariann, Szatmári Gizella, Bakó Zsu-

szanna, Sinkó Katalin, Zwickl András, Beke László és mások

Magyar, német és angol nyelven 578 oldal, 3480 Ft

Dokumentumok a nagybányai művésztelep történetéből I. A nagybányai művészet és művésztelep a magyar sajtóban 1896–1909 Szerkesztő Timár Arpád Miskolc, 1996

Nagybánya könyvek 7. 495 oldal, 1450 Ft

„Barna fürtök helyett őszülő fejedre – friss babér helyébe: ezüst koszorút!” – olvassuk az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat emlékiratában, melyet Munkácsy Mihálynak nyújtottak át 1882-ben. Munkácsy azért kapta ezt a legnagyobb elismerést, mert „fényt árasztott a magyar névre, s nemzeti önértetünk kielégítése által kívánta elfeledtetni velünk a nagy távolságot, mely Párizs és Budapest között elterül” – olvassuk az említett irat hömpölygő mondataiban, melyet negyvenkilenc művész, illetve tisztségviselő írt alá.

Az 1995-ös év legkomolyabban végiggondolt múzeumi kiállításán a XIX. század magyar képzőművészete és európai rokonsága a kortársai által elismert művész, a művelt pártfogók és a hasznos intézmények alakjában jelent meg a Magyar Nemzeti Galériában. A tárlat alap gondolatát Sinkó Katalin, a főrendező így fogalmazta meg bevezető tanulmányában: „A művészetről, művészekről elhangzó ünnepelő szavak... alaphájjal szolgálhatnak a műértékek társadalmi elfogadása során kialakuló szokásoknak, a művészetről való közvélekedés kialakulásának.”

A tárlaton voltaképpen három kiállítás anyaga volt egymásba építve kicsit zsúfoltan s mégis elegánsan: a „közvélekedés” által nagyra értékelt művek, a művész viszonya műterméhez és művei modelljéhez, végül a pártfogók arcképcsarnoka. A rendezők a XIX. század második felének gazdagodó művészeti életét, lassan minden értéket befogadó pozitív reakcióit mutatták be. Az anyagi és szellemi gyarapodás éveiben ugyanis – két évtizedes késéssel – még a méltatlanul mellőzött, a hagyományokkal szakító festőzseni, Szinyei Merse Pál is kapott állami kitüntetést, intézményes vásárlást és külföldi kiállítás lehetőségét magyar színekben. A kiállítás rendezői

a tudós katalógustanulmányokban a korábban ismert alkotások mellé meglepetéseket is kínáló műtárgykollekcióval azt hirdették, hogy kicsoda gazdag, boldog, művészetszerető ország volt a XIX. századi Magyarország. A már 1840-től létező, e teljesítményekkel elégedetlenebb kritikákról alig szóltak a tanulmányok, s a bibliográfia készítői is elfeledkeztek róluk. Henszlmann Imre kritikái, Lyka Károly korai írásainak hagyományellenes hangja, Fülep Lajos mindenfajta eklektikát ostorozó, filozófus-hangvételő írásai nem illettek volna a laudációhoz, a témát ironikusabban, kritikusabban megközelítő szemlélet pedig távol esett a kitűzött feladattól.

A céltudatos válogatás és virtuóz rendezés mindazonáltal igazolta a rendezőket, a széles művelődéstörténeti háttér előtt kimagasló műalkotások és becsületes mesterembermunkák idézték fel egykori jelentésüket, kapták vissza egykori fényüket. Csillogtak az érmek a tárlók bársonyán, s a kiállításból úgy tűnt, hogy Munkácsy Mihály kapta belőlük a legtöbbet. Meg is érdemelte, gondolhatta a néző kiállított művei láttán, különösen nagyméretű olajvázlatát szemlélve, mely a művész műtermét, modelljét és önmagát ábrázolta könnyed ecsetkezeléssel, realista felfogásban. Ez a vázlat ugyan nem kapott sem Párizsban, sem Magyarországon kitüntetést, mégis mestermű, méltó a jelenleg a baltimore-i múzeumban látható, véglegesre kidolgozott változatához. Hiába gúnyolódott a kortárs festőrajzoló Lakos Árpád, Munkácsyt bizton befogadta a XIX. századi festőmennyország, ha nem is reneszánsz festőfejedelmek állhattak volna kapujánál, mint Lakos karikatúráján. Bizony Courbet és Manet mellett lehetett volna a helye, ha Munkácsyt nem ragadja magával a népszínmű, a kosztümös világ, az irodalmias zsáner – mindaz, amit a „közvélekedés” Párizsban és Magyarországon egykor lehangosabban ünnepelt. A Magyar Nemzeti Galéria kiállítása meggyőzhette nézőit arról, hogy e műfajok széles útjain százával jártak európai és magyar pályatársak őszinte elhatározással, cseppet sem magányosan.

A kiállítás emelkedett műfaja a történeti festészet és grafika volt, de nem kevésbé érdekesek a portrék, a különös allegóriák. Tájékpép – sajnos – kevesebb volt, de igazi örömet szerzett Szinyei OCULI című festménye

(1894), melyet jó tanácsadókat követve maga I. Ferenc József vásárolt meg. Igazi csoda volt a kiállítás végén egy tízgyérményi zöld felületen ábrázolt mező patakkal: Fernand Khnopff tájképe a gyarapodó Szépművészeti Múzeum gyűjteményéből.

A kiállítás nagy érdeme, hogy megmutatta a historizáló eklektika nagy mestereinek (Székely Bertalan, Lotz Károly, Benczúr Gyula, Wagner Sándor) és tanítványaik, követőik sorának közös szellemi gyökereit. Műalkotások sora bizonyította, hogy már a század kezdetén voltak valódi nagy tehetségek festészetben és szobrászatban egyaránt. A katalógusban elmélyült elemzést közlő Király Erzsébet joggal jelölte ki a legelsők között Ferenczy István helyét a sorban. Márvány önportréján klasszicista szobrászunk ókori polgárok örökét vállaló polgárcotia faragott. A Magyar Tudományos Akadémia korán tagjai közé fogadta – szép volt az erről szóló oklevél rézbe metszve a kiállításon –, de író és művészbarátain kívül kevés pártfogója volt. (Ferenczy István művészetének európai rangját azóta sem ismerik, a közelmúltban évfordulója idején is csak szülővárosában, Rimaszombatban volt emlékkiállítása.)

1830-ban Fáy András házában Ferenczy István szomorúfűzgallyból font koszorút tett Kazinczy Ferenc fejére – olvassuk Király Erzsébet tanulmányában. Ez a romantikus gesztus finoman jelzi, milyen fontos volt a XIX. századi alkotók számára a barátok elismerése, talán még az aranyéremnél és ezüstkoszorúnál is fontosabb.

Később volt olyan eset is, mikor a kétfajta elismerés nem fért meg egymás mellett, s a művész választút elé került. 1900-ban, mikor már megjelent Magyarországon a függetlenségre vágyó művészek nemzedéke, Csók István nem fogadta el a felajánlott aranyérmét. Talán ő az egyetlen abban a hosszú listában, amelyről az ARANYÉRMEK, EZÜSTKOSZORÚK kiállítás katalógusa, Szmrecsányi Miklós 1911-es tanulmánya óta, először áttekintést adott. Ez az epizód egy másik történet, egy másik kiállítás kezdete, bár el kell fogadnunk a most tudós kutatók által előtérbe hozott tényt, hogy a kétféle művészi magatartás összefonódott, a díjazás, megbecsülés gesztusai és a hagyományokkal való szembefordulás kifejezőmódjai egymás mellett léteztek.

Úgy tűnik, napjainkban szellemekben igen gazdag intézmény a Magyar Nemzeti Galéria: fél év után lebontja nagyszabású kiállításait, és munkatársai a következő évben felállítanak egy másikat. (Reméljük, ez a sorozat folytatódni fog!) Vaskos katalógus és forráskiadvány jelzi az 1996-os évben a százéves nagybányai művésztelep ünneplését. Egy több emeleten rendezett monstre kiállítás rendezői fiatalos lendülettel, magabiztossággal igyekeztek megmutatni, milyen volt Nagybánya, mívé vált a művésztelep, kik voltak a nagy és kis mesterek, tanítványok, látogatók, milyen műfajok és stílusirányzatok jelentek meg a nyári művésztelepen, a városban és környékén. Más világba vezetett ez a tárlat, mint az előző kiállítás, jóllehet volt néhány közös műtárgyuk. A katalógusban Sinkó Katalin a vallásos témáról szólva, Bakó Zsuzsa a történeti témáról értekezve szoros kapcsolatot mutatott ki a historizáló, a naturalista és a szimbolista törekvések között. A különbséget a kiállítás termeiben sétálva azonban fény- és színintenzitásban lehetett mérni. Fényekről, színekről szóltak a nagybányaiakat felfedező kritika első megnyilvánulásai is, mint ezt a Timár Árpád szerkesztésében megjelent kötet újra nyilvánosságra hozza. (A nagybányai festők egykorú levelezése, mely a forráskiadvány következő köteteként András Edit és Bernáth Mária szerkesztésében már megjelenés előtt áll, bizonyára újabb szín- és fényélményeket közvetít majd olvasóink.)

Nagybánya az „*örömmel festők lakomája, iskolában tanított szabadságszeretet, nagy csavargások kezdete*” – írják az első kritikusok, Nagybánya előzményét a telepre hiába invitált Mednyánszky László életvitelében és természetfelfogásában látva. Nagybánya titka a kötetlenség, a nagy kivonulás, a felejtés, a hagyomány és a történelem lassú kihullatása a festészet tárgyköréből. Tény, hogy mind ez kevés nagybányai mesternek sikerült. Hollósy Simon, Réti István, Thorma János oeuvre-jében makacsul ismétlődik a történeti téma, Ferenczy Károly főművei sorában vállalja a természetbe „kivonult” vallásos témákat. Mitológiaértelmezésben újszerűek 1900 körül Csók István festményei. Kár, hogy mindebből kevés volt látható a városlátképekben bővelkedő kiállításon. Hiányzott nagyon Thorma János ARADI VÉRTANÚK című

festménye, ez a szívszorító millenniumi alkotás, mely talán még ma is restaurálásra vár valahol; hiányzott a műtárgytolvajoktól begyűjtött híres Hollósy Simon-tájkép, mely HUSZT várát ábrázolja a hegy tövében mezővel és fából ácsolt parasztházzal. A katalógus közepes minőségű színes reprodukciója nem pótolhatta a közvetlen találkozást a Hollósy-irodalomban sokat emlegetett festménnyel, melyet hazaküldése előtt nem mutattak be a nagyközönségnek.

Hollósy Simon volt az egyetlen az alapítók közül, aki nem szerepelt rangjához illően a tárlaton. Münchenben készült TENERIHÁNTÁS-a nem szólhatott semmit Nagybányáról, técsői városképe pedig arról a világról szólt, amelyre Nagybánya elhagyása után talált. Kérdőjellel szereplő vitatott tanulmányának pedig nem lett volna helye a kiállításon.

A gazdag válogatásban bemutatott Ferenczy Károly-életmű ezen a tárlaton is bizonyító erejű volt, valódi szellemi függetlenséget képviselt. Thorma, Iványi Grünwald meglepő koloristának tűnt, Glatz nagy vásznán a havasi legelő emelkedett hangvételben új, fontos festői témává vált, kisebb vásznai túl szépre voltak restaurálva. A válogatók akkor váltak biztos szemű rendezővé, mikor a telep története második korszakához, a neosok fellépéséhez értek. A magyar *fauve* festők, a neoimpresszionisták, Bornemisza Géza, Czóbel Béla, Dénes Valéria, Galimberti Sándor, Tihanyi Lajos, Huszár Vilmos, Ziffer Sándor festményei hitelesen vallottak Nagybánya és Párizs kapcsolatáról, miközben az alapítók és közvetlen tanítványaik vagy csatládtagjaik a naturalista Párizs emléke mellett München szimbolizmusának színeit és fényeit is őrizték.

A tárlat dicséretére kell megemlíteni, hogy az irodalmi illusztráció új útjait ilyen nagy számban még nem állították ki soha nagybányai festők műveiből. Szépek voltak a plakátok, plakáttervek, a dokumentációs fényképek és a város és környéke fényképezőgéppel is megörökített világa, különösen Bedő Rudolf fényképein.

Aki bolyongott a kiállításon – mely szintén három kiállítás volt, de háromszor annyi térben, mint elődje –, láthatta a mestereket és tanítványokat. Az utóbbiakból, sajnos, sokkal kevesebb külföldi művészt, mint amennyit Szatmári Gizella a katalógusban közölt írásá-

ban szorgalmasan összegyűjtött. A látogató olykor úgy érezhette, a fiatal Lyka Károly egyik cikkében leírt élményéhez hasonlóan, hogy valami meseerdőbe tévedt, ahol zöld lovak, göndör fehér bárányok, pásztorok, királyok, parasztok imbolyognak, egy tisztáson Jézus prédikál, egy másikon háttalokat vezetnek elő elegáns hölgyeknek, uraknak. A későbbi festményeken nagyobb szerepet kapott a város piros templomtornyaiával, tisztes polgárházaival, szépen ácsolt fahídjával. A fiatalabb művészek a levelezőlapok látképeire hasonló kivágások helyett inkább a Veresvíz szegény bányászházainak rózsaszínre festett homlokzatát festették, az alacsony szobák bútorait, színes terítőit, azt is megmutatva olykor, hogy az itt lakó festőnövendékek képei is helyet kaphattak ezeken a falakon. A húszas évek késő expresszionista vagy neoklasszicista festői, Aba Novák Vilmos, Szőnyi István, Patkó Károly, Korb Erzsébet új motívumokat keresve a közeli Felsőbánya vidékére „vonultak ki”, harsányabb kompozícióik olykor apokaliptikussá fokozták a mesehangulatot. (Nagybánya növendékei között Jándi Dávid festett hasonló intenzitású bibliai látomást.) Mindezek mellett sokáig élt Nagybánya szelid, szemlélődő naturalizmusa, sok képviselője között a kiállításon igen meggyőző volt egyetlen festményével Kádár Géza, rajzaival és festményeivel Ferenczyné Fialka Olga, több művével Mikola András, Szablya Frischauf Ferenc.

A két háború közötti hanyatlás talán gyorsabb volt Nagybányán, mint a katalógus és a kiállítás érzékeltette. Tiszteletre méltó hagyományápoló törekvések ellenére a városka ma temető, szép sírkövekkel, fejfákkal, múzeum zárt ajtókkal. (Egyetlen festményt sem küldhetett a centenáriumi kiállításra, pedig szépen be voltak csomagolva időben a múzeum e témához tartozó festményei.)

Huszonhárom évvel ezelőtt, mikor a városban jártam, még éltek szilvaarcú, idős festők, öreg palettákon keverték a régi színeket a Virághegyet, Kereszthegyet ábrázoló tájképekhez, virágcsendéletekhez, élt a Ferenczy család irodalmi délutánjainak emléke, tisztelték Thorma házát és a nyitott színt, ahol nagyméretű történeti képeit festette. Az iskola épülete olyan volt, mint a régi fényképeken, a benne dolgozó egyetlen festő éppen

szabadságon volt. A műterembe, ahová bevezettek, elfogódottan léptem. Kelet-európai poplávány fogadott: színes fénykép után tizenkét vagy tizenhárom teljesen egyforma mosolyportré készült ebben a műteremben a később szörnyű véget ért diktátorról. Hogy járt-e ezért akkor ott kitüntetés, dicséret, nem tudom. Számomra itt ért véget a nagybányai iskola története.

1900-ban Csók István valószínűleg Nagybánya létrejötté hatására utasította vissza az Állami Aranyérmert a Képzőművészeti Társulat kiállításán. Ez a gesztus nem ismétlődött meg sokszor, mint erről az előző kiállítás katalógusából értesülhettünk. A nagybányaiak is fogadtak el aranyérmert, s elfogadtak volna bizonyára ezüstkoszorút is állami intézménytől, magántársaságoktól. Utóbbi nem jutott nekik, de helyette nagy nyereség volt a friss babér, az ifjú kritikusok elismerése. Lyka Károly felfedezte bennük, „*hogy új vért szívtak a természetből*”, Bródy Sándor „*új bátor munkák*”-nak nevezte festményeiket, Fülep Lajos azt írta egyikükről, hogy „*gondolatok, eszmék és fogalmak helyett újra képeket és pusztán képeket nyújt a léleknek*”. Felsorakozott méltatóik közé továbbá Ambrus Zoltán, Márkus László, Meller Simon. Az új értékrendet kereső kritika értőn közeledett Nagybányához, mint ez Timár Árpád kitűnő forrásválogatásából kiderül, s ezek az írások ma is közelebb vihetik a művészet iránt érdeklődő közönséget és a szakembereket Nagybánya értékeihez. A rövid közlésekben, újságcikkekben, esszékben és levelekben a kor nagy elméi friss koszorúkat fontak a nagybányai mesterek homlokára. Ezek a koszorúk száz év után is frissek, elevenek.

Szép ajándék volt a Magyar Nemzeti Galéria 1996. november 3-ig meghosszabbított Nagybánya-kiállítása, még ha olykor fiatalosan sokat markoló, méreteiben és válogatásában szertelen rendezvényre kerekedett is. Nagy anyaggyűjtést végzett a főrendező, Szücs György és minden munkatársa, katalógusszerzője a világ több sarkából verbuválva. A tárlaton valóban kirajzolódott Nagybánya művészettörténeti jelentősége, nagy hatása. Hogy még egy kiállítást össze lehetne gyűjteni ebből a témából, ez a lehetőség csak állításunkat bizonyítja.

Szabó Júlia